

**İBADET DİLİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇABASI OLARAK TÜRKÇE EZAN
ÖRNEĞİ**

Mustafa ZENGİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salhadin Gök

Adıyaman

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2015

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK danışmanlığında, Mustafa ZENGİN tarafından hazırlanan “**İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak; Türkçe Ezan Örneği**” başlıklı çalışma 06.08.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Metin KOPAR

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Erdem ÇANAK

İmza:

10.08/2015

Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Enstitü Müdürü

İmza:

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "İbadet Dilini Türkçeleştirme Çabası Olarak Türkçe Ezan Örneği" başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

İmza

Adı- Soyadı: Mustafa ZENGİN

10/08/2015

ÖZET

**İBADET DİLİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇABASI OLARAK TÜRKÇE EZAN
ÖRNEĞİ**

Mustafa ZENGİN

Tarih Ana Bilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesinin tarihi derinliği Cumhuriyet'ten çok öncelere dayanmaktadır. Dört büyük mezhep kurucusundan biri olan Ebu Hanife, henüz 8. yüzyılda namazların Arapça dışında başka bir dilde okunmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir. Meşrutiyet devrine gelindiğinde Osmanlı aydını, ulusalcı fikirlerin etkisiyle dinde reform talebinin yanında ibadet dilinin Türkçeleştirilmesini isteyecektir. Cumhuriyet ile birlikte her alanda ulusallaşma süreci başlayacak, bu doğrultuda ibadet dilinin millileştirilmesi çalışmaları da başlatılacaktır. Bunlardan en çok dikkat ve tepki çeken Türkçe ezan olmuştur. 1932'de uygulanmaya başlayan Türkçe ezan, bir siyasi hesaplaşma konusu olmuş ve 1950 yılında hükümetin değişmesi ile son bulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkçe Ezan, Türkçe Kuran, Türkçülük, Dinde Reform, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti.

ABSTRACT

AS EFFORT TO CHANGE LANGUAGE OF WORSHIP EXAMPLE TURKISH CALL TO PRAYER

Mustafa ZENGİN

Department Of History

Adıyaman University Graduate School of Social Studies

June, 2015

Advisor: Assistant Professor Salhadin GÖK

Language of worship make Turkish shistorical depth is based on more ago from Republic periot. Abu Hanifa who was built four big sect has mentioned be possible pray except Arabic 8. century yet. When came to constitutionalism period with effects national idea besides Ottoman intellectual demanded reform of religi on they demanded to change worship language. With Republic begin an extensive period of nationalism was began changing worship language. There most draw reaction and takea tention were Turkish call to prayer. Turkish call to prayer began to apply 1932 that was politics settlement issue and ended with changing government 1950.

KeyWords: Turkish Call To Prayer, Turkish Quran, Turkish Nationalism, Reform of Religion, Republic People Party, Democrat Party.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın konusu Cumhuriyet dönemi ibadet dili üzerine yapılan Türkçeleştirme faaliyetlerini kapsamaktadır. Asıl konuya geçmeden önce bu düzenlemenin ana çıkış noktası olan ideolojik temellere değinilmiştir. Bu çalışma, dönemin ana kaynakları olan birçok gazete incelenerek oluşturulmuştur. Bunların yanında dergi, makale, kitap ve devlet arşivlerinden faydalanılarak hazırlanmış akademik bir çalışmadır.

Tarihin belgeler ışığında aydınlatılacağına inanan bir araştırmacı olarak, devlet arşivlerinde gizlilik bulunan belgelerin hâlaincelemeğe açılmamış olmasının büyük bir eksiklik olduğu düşüncesindeyim; çünkü neredeyse üzerinden 60-70 yıl geçmesine rağmen bu yasağın sürmesi sağlıklı değerlendirmelerin önündeki en büyük engeldir. Araştırmacılar tarafından incelenmesine izin verilmeyen bu belgelerin çoğu "irtica ile mücadele" başlığı altında toplanmıştır. Yakın zamanda bu tür sıkıntıların aşılması Cumhuriyet araştırmacılarının ve ülkenin yararına olacaktır. Böylece daha objektif bir Cumhuriyet Tarihi yazılacağı kanaatindeyim.

Bu çalışmayı hazırlarken bana her türlü desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. SalhadinGÖK'e teşekkürü bir borç bilirim; aynı şekilde, Yrd. Doç. Dr. Metin KOPAR'a, Mustafa KÖSE'ye ve Arş. Gör. Ahmet CihanBULUNDU'ya yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Bu çalışmanın yakın tarihimize ışık tutması ve sonraki nesillere aktarılması temennisıyla...

Adıyaman – 2015

Mustafa ZENGİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. Giriş	1
1.1. Türkçe Ezan Uygulaması.....	10
1.2. Arapça Ezan Eylemleri	19
1.2.1. Bursa'da Arapça Ezan Olayı	19
1.2.2.TBMM' de Arapça Ezan Olayı.....	25
1.2.3.Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenazesinde Türkçe Ezan Olayı	34
1.2.4. Devlet Arşivlerine Yansıyan Diğer Türkçe Ezan Olayları.....	36
1.3. Türkçe Ezan Siyaseti ve Ezan Dilinin Serbest Bırakılması.....	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	51
2.Kuran'ın Türkçeleştirilmesi.....	51
2.1. Kuran'ın Matbaada İlk Basımı Meselesi.....	51
2.2. Yapılan İlk Türkçe Kuran Mealleri	53
2.3. Mehmet Akif'in Türkçe Kuran'ı ve Elmalı'nın Meali	54
2.4. Atatürk'ün Kuran Hassasiyeti ve Türkçe Kuran Tilavetleri	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	71
3. Türkçe Hutbe.....	71
3.1Türkçe Namaz Tartışmaları.....	76
3.1.1. Türkçe Namazı Savunan Bazı Aydınlar ve Cemaleddin Efendi Olayı	76
3.1.2. Cumhuriyet Aydınının Türkçe Namaz Tartışması.....	79

4. Sonuç	84
Kaynakça	86
ÖZGEÇMİŞ.....	93
EK1.....	94
EK 2.....	96
EK3.....	97
EK 4.....	99
EK 5.....	100
EK 6.....	101
EK 7.....	102
EK 8.....	103
EK 9.....	104

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
MTB	: Milli Talebe Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
vb.	: Ve benzeri

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş

Türklerin Talas Savaşı'nda Araplar ile kurduğu ittifak, ilk Türk-Müslüman ilişkilerinin başlangıcı olmuştur. Hz. Osman döneminde Hazar Türk Kağanlığı ile yapılan Belencer Savaşı ile de ilk Arap-Türk savaşı yaşanmıştır. Ardından Emeviler döneminde fetihler Orta Asya içlerine kadar uzanmış ve çeşitli dönemlerde Türk-Arap savaşları görülmüştür. Emeviler'in Orta Asya'daki fetihleriyle, Türk ahiret inancının İslamiyet ile benzer özelliklere sahip olması Türkler'in kısa sürede İslamiyeti benimsemesi sonucunu doğurmuştur. Böylece göçebe Türk toplumunun manevi ihtiyacı İslamiyet ile giderilmiştir. Özellikle X. yüzyılda Karluk, Çiğil, Yağma gibi Türk boyları İslamiyeti kabul etmiş ve Satuk Buğra Han zamanında ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar Müslümanlığı kabul etmiştir.

İlk Türk-İslam Devleti olan Karahanlılar döneminde, Türkçe ve Arapça arasındaki rekabet ortaya çıkmıştır. Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divan-ı Lügati't Türk'ün iddiası Arapça karşısında Türk dilinin üstünlüğü olmuştur. Yine XV. yüzyılda yaşamış Ali ŞirNevai'ninMuhakemetü'lLügateynadlı eseri de Türkçe'nin Farsça'dan üstünlüğü iddiası ile kaleme alınmıştır. Ali ŞirNevai, çağdaşlarını edebiyat dilinde Türkçeyi kullanmamaları yüzünden şiddetle eleştirmiştir. Bu yönü ile Türk milliyetçiliğinin temellerini bu iki temel esere dayandırmak yanlış olmayacaktır. Çünkü Türkçülük "dilci" bir temele de dayanmaktadır. Bu sebeple Cumhuriyet dönemi ibadet dilinin Türkçeleştirilmesini daha iyi kavrayabilmek için Türkçülüğün ortaya çıkmasına değinmek faydalı olacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında açılan ilk medreseler, İslam kültür ve dili ile Türkçeyi o kadar etki altına almıştı ki Arapça bilim dili, Farsça edebî dil hâline gelmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde durum farklı olmasa da, bu dönemde yazılmış bazı kitabelerde "Çalaptır ancak, yoktur tapacak" gibi Türkçe dualar da bulunmaktadır. Beylikler döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçe konuşulmasına dair fermanı diğer yabancıdillere bir tavır niteliğini taşımaktadır. Yine XV. yüzyılda Katip Çelebi tarafından yazılanve Peygamberin doğum gününü anlatan "mevlid" Arapça karşısında Türk dilini savunan bir hareket olmuştur.

Osmanlılar dönemine gelindiğinde ise durum biraz daha farklı bir hâl almıştır. İlk dönem beyliklerinin Türkçeye olan bağlılığı halk dili konumunda yerini korumuşsa da zamanla İslamiyet'in hamiliğini üstlenen Osmanlı Devleti, Arap topraklarının fethedilip halifeliği de devralması ile birlikte Arap-Fars dilinin etkisi altına girmiştir. İslam bilginlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Toplumsal hayatın hemen her kesimi ile ilgili olan İslam inancı zamanla hayatın tüm alanında olduğu gibi dilde de hakim konuma yükselmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da çokuluslu imparatorlukların yerini milli sınırlar içerisinde merkezi devletlere bırakması, her devletin ulusal kimliğini belirginleştiren ve diğer devletlerden kendini ayıran kültür politikaları izlemelerine neden olmuştur. Herkül Millas'a göre bunu yapmak için gerektiğinde ölü diller canlandırılır, gelenekler yeniden keşfedilir ya da icat edilir. Tarih tahrif edilip, gerektiğinde uydurulur, kimi olaylar unutulur ya da hasıraltı edilirdi. Amaç ulusal ideolojiye yaraşır bir ulusal tarih yaratmak ve ulusal ideolojiyi güçlendirmektir.¹Ulusçuluk fikrinin Osmanlı'ya geçmesi de Avrupa üzerinden olmuştur. Yurt dışına giden Türk öğrencilerin yurda döndükten sonra oradaki ulusçu cereyanlardan etkilenmeleri Osmanlı'da da milliyetçilik bilincini tetiklemiştir. İmparatorluk içerisindeki uluslar da Avrupa dil ve tarih araştırmalarının etkisinde kalmış, kendini yeniden keşfetmenin peşine düşmüştür. O hâlde yeni ve güçlü bir ideolojik hareket gerekmekteydi, ama bu Osmanlılık ya da ümmetçilik olmamıştır. Ulusçuluk fikrinin akışı tersine çevrilemezdi. Osmanlı içerisinde gittikçe yalnızlaşan Türk toplumu bu ulusçuluk fikirlerinden etkilenmiş ve yayın organları vasıtasıyla Türk milliyetçiliğinin temelini hazırlamıştır.

Zamanla,Ziya Gökalp başta olmak üzere Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi Tanrıöver, M. Fuat Köprülü, Kazım Nuri Duru gibi Türkçülüğü bir hedef, bir "Kızılelma" olarak gören aydın topluluğu ortaya çıkmıştır. Bunlar, Türk Yurdu ve Küçük Mecmua gibi dergiler vasıtasıyla da

¹ Kayhan İnan, "Radikal Ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Üzerine Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Sayı:2 (2012), s.34.

fikirlerini yayma fırsatı bulmaktaydılar.² Bu yayımlarda özellikle Türk dili üzerine yazılar yazılmaktaydı.

Türkçülüğün Anadolu'da gelişmesinin birden çok nedeni vardır. Bunları sıralamak gerekirse birincisi; Anadolu'ya yapılan göçlerdir. İkincisi; Avrupa'da bulunan Jön Türklerin buradaki ulusçu fikirlerden etkilenmeleri ve gazeteleri aracılığı ile İmparatorluğa taşınmalarıyla olmuştur. Üçüncüsü; Osmanlı aydınının imparatorluğu gereğinden fazla Türklükten uzaklaşmış, "gayr-i Türk"³ olduğu iddiası, dördüncüsü; imparatorluk dışındaki Türk aydınlarının (özellikle Rusya sınırları içerisinde yaşayan Türklerinin) İmparatorluk içerisindeki yayınları, beşincisi; Balkan Savaşları faktörüdür.

19. yüzyılda Anadolu'ya yapılan göçler, burada Türkçülüğün ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu göçler, 1856'da Kırım'dan başlamış ve bunları 1862'den 1878'e kadar Kafkaslardan, 1912'den başlayıp 1916'ya kadar devam eden Balkanlar'dan gelen göç dalgaları izlemiştir.⁴ Bu bölgelerde yaşayan Türk unsurunda Türkçülük bilinci daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Bunun nedeni Avrupa ile iç içe olan Balkan Türklerinin coğrafi yakınlığının yanında, burada yaşayan gayr-i müslim halkın milliyetçi tutumlarının bir karşı yansıması olarak Türk unsurunda da ulus bilincinidoğurmasıdır. Kuzey Türklerinin milliyetçiliği ise Rus baskısı altında ve "ikinci sınıf bir halk" muamelesi görmeleri sonucu alevlenmiştir. Anadolu henüz bir esaret ve işgal görmediği için milliyetçilik bilinci daha zayıftı. Kuzey Türkleri ve Balkan Türklerinde ise yaklaşık elli-yüz yıllık bir azınlık olma durumu söz konusuydu.

Türkçülük, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan çeşitli uluslardan en son ortaya çıkan milliyetçilik akımıdır. Bunun çeşitli nedenleri olmakla beraber Balkan Savaşları'nın önemli bir rolü olduğu söylenebilir.⁵ Balkan Savaşları ile elden çıkan

²Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul 1998, s.10-11.

³Yusuf Akçura, Türk Yılı'nda çıkan bir makalesinde, Osmanlı'yı "gayr-i Türk Osmanlılar" diye niteler. bkz. Haz. Mehmet Kaplan, *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara 1992, s.221.

⁴Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.633.

⁵Aslında Türkçülüğün ortaya çıkışı Balkan savaşlarından çok öncedir. Örneğin bir "Türkçülük Manifestosu" diyebileceğimiz Yusuf Akçura'nın "üç tarz-ı siyaset" adlı makalesi 15 Mart 1904 tarihlidir. Balkan Savaşları'nın milliyetçiliği alevlendirdiğini söylemek daha doğru bir tespittir. Balkan savaşlarının Türkçülüğü tetiklediği için bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*.

Rumeli, artık imparatorluğun çok uluslu (ve çok dinli) yapısını neredeyse bitirmişti.⁶ Osmanlı Devleti'nin geriye kalan topraklarında hâkim nüfus olarak Türk halkı kalmıştı. Bu da doğal olarak Türk milliyetçiliğini perçinlemişti.

İslamcılara göre, Türk milliyetçiliği, Arnavutların, Kürtlerin ve Arapların da ulusçuluk davasına girişmelerine yol açacak; Yunan, Ermeni, Bulgar ulusçuluğu Osmanlı birliğini nasıl parçaladı ise bu da İslam birliğinin parçalanmasına neden olacaktı. Bu iddiaya cevap olarak İsmail Gaspıralı, Osmanlı tarihinde milliyet davasının ve ulus akımının yeni bir şey olmadığını anlatmak için şöyle diyordu:

Onların ulusçuluğu yeni bir şey değildir. Kürt ulusçuluğu başlayalı on beş yıl oldu. Arap ulusçuluğu yirmi yıl önce başladı. Arnavut ulusçuluğu başlayalı otuz yıldan fazla zaman geçti. Ermeni ulusçuluğu en aşağı kırk, Bulgar ulusçuluğu altmış, Yunan ulusçuluğu seksen yıl olmuştur.⁷

Yani Gaspıralı'ya göre, Türk ulusçuluğu bunların ortaya çıkmasında bir neden değil, tam aksine bir sonuç olmuştur. Çünkü Türk ulusu İmparatorluğ'un asli kurucusu idi ve devletin Türklüğe dair henüz bir sempatisi yoktu.⁸

Peki, Türkçülük ne demektir? İttihat ve Terakki'nin ideoloğu olan ve aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin babası sayılan Ziya Gökalp bu soruya verdiği cevap şudur: "Türkçülük, Türk ulusunu yükseltmek demektir." Varacağı sonucu en başta söylemeyi yeğleyen Gökalp, bu tanımının üzerine ulusun ne olduğunu açıklamak üzere uzun bir değerlendirmenin ardından şöyle bir gerekçe açıklamıştır:

Lakin ulus nedir? Irksal, kavimsel, coğrafyasal, siyasal iradi güçlere üstün gelecek ve egemen olabilecek başka ne gibi bir bağımız var? Toplum bilim kanıtıyor ki, bu bağ eğitimde, kültürde yani duygularda katılımdır. İnsan en içten, en yürekten duygularını, ilk eğitim döneminde alır. Daha beşikte iken, işittiği ninnilerle anadilinin etkisi altında kalır. Bundan dolayıdır ki en çok sevdiğimiz dil anadilimizdir... Ulus, ne irksal, ne kavimsel, ne coğrafyasal, ne siyasal, ne de istemsel bir topluluk değildir. Ulus; dil, din, ahlak ve sanat bakımlarından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşan bir

⁶Ermeni hariç, gayr-i müslim nüfusun çoğu imparatorluktan kopmuştu. Geriye kalanlar ise Müslüman Türk, Arap, Kürt vs. den oluşuyordu.

⁷Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yayıncılık, İstanbul 2009, s.437.

⁸ Gerçi Abdülhamit zamanında bir kaç ulusçu adım atıldıysa da onu bir Türkçü olarak nitelemek yanlış olur. Sultan Türkçülüğün açıkça savunulmasını ve propagandasını yasaklamıştır, ama Türklüğü yücelten eylemleri engellememiştir. Modern okullara ve nizamiye mahkemelerine Türkçeyi sokması ve "Huzur derslerinde" Arapça yerine Türkçeyi koyması, Manastır'daki okul öğretmenlerine Türkçeyi kullanmalarını tavsiye etmesi, Söğüt'te Ertuğrul Gazi Türbesinin onarımını üstlenmesi ve meşhur olayda bir Türk bahçıvanına hakaret eden Arnavut subayı azarlaması vs. gibi adımlar milliyetçi tutumlardı. Bütün bunlara 1885'ten 1908'e kadar Abdülhamit'in özel sekreterliğini yapan Ali Said'in anılarına anlattığına göre, Selçuklu Türklerinin tarihini yazarken Osmanlı ve İran hanedanlarının akraba olduklarını bildirmesi üzerine, Sultan kendisine hemen özel bir müfettiş göndermişti. Said kendisini savunarak müfettişe Selçuklular'ın İran'a hükmettiklerini fakat saf kan Türk olduklarını ve "Sultanın atalarının, soyundan geldikleri Kayı Aşiretinin de Türk olduğunu" söylemiş. bkz. Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.677.

topluluktur... Ulusallıkta soy sop aranmaz. Yalnız eğitimin ve ülkünün ulusal olması aranır.⁹

Ziya Gökalp'ın Türkçülük anlayışı, Kırım'da Tercüman Gazetesi'ni çıkaran İsmail Gaspıralı'nın "dilde, düşüncede ve işte birlik" anlayışına benzer bir yaklaşımdır. Bunlar, Türkçülüğü belli bir kaideye bağlamak yerine, onu herkese açık bir Türkçülük haline getirip ortak bir ülkü etrafında birleşme çabasındadırlar. Tam da burada Kemal H. Karpat'ın, N. Batzaria'nın¹⁰ anılarından elde ettiği bir notu eklemek konunun bütünlüğü açısından faydalı olacaktır:

Makedonya'da bir baba aslında hiç olmamasına, hatta Yunanca tek bir sözcük bile bilmemesine rağmen, kendini Yunanlı olarak tanımlarken, oğullarından birinin fanatik bir Bulgar, diğer evladının ise bir Bulgar katili haline geldiğini görmek hiç de az karşılaşılan bir şey değildi.¹¹

Batzaria, bir Romen Ulah'ı olmasına rağmen Osmanlı bütünlüğünü savunan bir görüşe sahipti. Gökalp ve Gaspıralı'nın fikirleri, Batzaria'nın izlenimleri ile birleştirildiği zaman, ortaya çıkan sonuç İmparatorluk içerisindeki ulusçuluğun yapısal karakterinin irsi bir temelden ziyade, kişilerin hangi ulusun davasına, diline ve ülküsüne inandığı ile ilgili olduğu ortaya çıkar. Mahmut Esat Bozkurt'un Türkçülük hakkındaki fikirleri şu şekildedir:

Türk milliyetçiliği bir fikir cereyanı, bir hars vahdetidir. Fikir ve harsların hudutları yoktur... Türk milliyetçiliği ne dinciliktir ne de dinsizliktir; laiktir. Irkdaşın vicdanı bir kudsiyettir ki bunun harimine hiçbir el değemez... Tarih birliği, dil-lehçe birliği, hars birliği. İşte Türk milletinin hayatıyatı...¹²

Mahmut Esat Bozkurt da dil birliğini öne çıkararak Türkçeci bir yaklaşımla Türk milliyetçiliğini açıklamıştır. O, Türkçülüğü bir kültür ve dil birliği olarak

⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Eflatun Yayıncılık, İstanbul 2004, s.29-31.

¹⁰ Nicolae Constantin Batzaria (Besaria ya da Bazaria olarak da anılır), Makedonya'daki Manastır vilayetinin Kruşova köyünde 1874 yılında doğmuştur. Batzaria Ulah'tı, yani adları Balkan yarımadasında yerleştikleri bölgeye göre değişik biçimlerde Aromani, Makedonya Romenleri, Kutzo Ulahlar, Valaklar ve Zınzarlar olarak ifade edilen Hıristiyan Ortodoks nüfusun Romence konuşan grubuna aitti. Batzaria, Manastır'daki Romen Lisesi'nden mezun oldu, sonra da Bükreş Üniversitesi'nde Hukuk ve Edebiyat eğitimi gördü. Türkçe ve Romence'ye ek olarak Yunanca, Bulgarca, Sırpça ve Fransızca konuşabiliyordu. 1907'de Enver Bey ile tanıştı, bu karşılaşmanın ardından Fethi Okyar Bey aracılığıyla Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1908 ihtilalinin ardından Batzaria, Osmanlı Ayan Meclisi'ne seçildi. İttihat ve Terakki'nin güvenini kazanarak, Enver Paşa tarafından 1913'te Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı) oldu. 1913'te barış konferansına ikinci Osmanlı delegesi olarak Londra'ya gitti ve Birinci Balkan Savaşı'nı sonuçlandıran barış anlaşmasını imzaladı. Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesinden sonra, Almanya ittifakına karşı çıkan Batzaria, 1906'da İstanbul'u terk etti ve bir süre İsviçre'de yaşadı. Daha sonra Romanya'ya yerleşti ve Romanya parlamentosunda senatör olarak yer aldı. 1940 yılından sonra bir şekilde sağcı hükümetlerin gözünden düştü ve sonunda 1945'ten sonra sosyalist rejim tarafından tamamen toplumdaki dışlandı. Batzaria, 1950'lerin başlarında Bükreş'te yoksulluk içinde hayata veda etti. bkz. Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s.252-255.

¹¹ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.265-266.

¹² Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Milliyetçiliği", (Haz. Mehmet Kaplan), *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.1, Ankara 1992, s.241-245.

görmektedir. Bozkurt, milliyetçiliği bir dini bağ ile açıklamak yerine, onu laik ve dokunulmaz kılmaktadır.

Türk Ocakları "Türk kime denir?" sorusuna cevap aranmış ve ocağa kimlerin üye olabileceği sorusunu tartışmıştır. Türk Ocağı'nda Türkçülükte ırsi bağ aranması gerektiğini belirten bir tanım ortaya atıldıysa da buna Hamdullah Suphi karşı çıkarak şu soruyu sormuştur: "Türk Ocakları'nın vazifesi Türklerin sayısını azaltmak mıdır, çoğaltmak mı?" Tartışmaların ardından varılan sonuç Gökalp, Bozkurt ve Gaspıralı'ninkine benzerdir: "Neslen Türk olan veya harsı dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş bulunan bir kadın ve erkek Türk ocağına aza olabilirler."¹³ Gökalp, Gaspıralı ve Türk Ocağı'nın herkese açık bir kapı bırakarak sundukları bu Türklüğün asıl amacı hem taraftarını arttırmak hem de Osmanlı içerisindeki çeşitli unsurların uyumunu sağlamak amacıyla söylenmiş "Türk tanımları"dır.

Yaşanan dönem, Osmanlı Devleti için tam anlamıyla bir "ideolojik çarpışmalar" dönemidir. Türkçüler de bu ideolojik çarpışmaların bir cephesini oluşturmaktaydı. Türkçülük akımının önemli temsilcilerinden biri de Kazan Türklerinden Yusuf Akçura'dır. Rusya'da iken 15 Mart 1904'te yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi büyük ses getirmiştir. Burada Akçura, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğün -bunlara üç meslek-i siyasiye de demektedir- yarar, zarar ve gelişmeleri üzerinde durarak hangisinin makul olduğunu saptamaya çalışmıştır. Akçura Osmanlı milleti oluşturmanın yararlı olacağı kanısındadır. Fakat bazı sancılı durumlar nedeniyle bunu olanaksız görmektedir. İmparatorluk halklarının örgütlenip bir millet haline getirilmesiyle, devletin kurucusu ve yöneticisi olan Türkler eriyip gidecek, Arap çoğunluk egemen olacaktır. Osmanlılık konusunda vardığı sonuç: "Zannımca artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur." olmuştur. İslamcılık siyasetin üzerine iyimser bir eda ile yaklaşır ama bu siyasete öncelik tanımaz. Müslüman birliğinin meydana getirilmesinin uzun ve meşakkatli bir iş olduğu kanısındadır. Nihayet Türkçülük konusunda ise asıl fikri ve zikri ortaya çıkmıştır. Türk birliği önce Osmanlı Türklerinin, Türk olmadıkları halde az çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi

¹³ François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, (Çev. Ali Berktaş), YKY Yayınları, İstanbul 2009, s.47.

ve Türkleştirilmesiyle başlayacaktır. Sonra Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal milliyet meydana getirilecektir. Akçura makalesini bir soru ile bitirmiştir: "Böyle bir durumda İslamlık ve Türklük siyasetlerinden hangisi yürütülmelidir?"¹⁴

Türkçülüğün ortaya çıkışı yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere dilsel bir temele de dayanmaktaydı. Türkçüler, Arap, Acem kelime ve gramerinin Türkçeyi yok ettiği kanısındaydılar. Bu konuda bir Türk-İslamcı olarak Gökâlî şöyle bir yöntem önermiştir:

Dilimizi anlam bakımından çağdaştırmak, terim yönüyle İslamlaştırmak gerektiği gibi, dilbilgisi, sözdizimi, yazım konularında Türkçeleştirmek de gereklidir. Türkçe olmalı ya da Türkçeleşmiş bulunmalı. Arapça, Acemce tamlamalar, çoğullar, ekler, çekimler dilimizden çıkarılmalıdır... Bununla birlikte, Türkçeleştirmeyi sözcüklerle sınırlamak da doğru değildir. Mümkünse bütün terimleri de Türkçe sözcüklerden yapmak daha iyidir; ama bu mümkün olmuyorsa, terimlerimizin Fransızca ya da Rusça olacağına Arapça ve Acemce olması daha hayırlıdır... O halde dilimizi Türkçeleştirirken derece derece bütün soydaşlarımızın anlayacağı genel Türkçeye doğru gitmek gerektiğini de unutmamalıyız. Düşüncemizi özetleyelim: Yeni kavramlar çağımızın, terimler ümmetin, sözcükler milletin anlam yetisidir.¹⁵

Gökâlî, Turancı olmakla beraber, İslam medeniyetinin bütünlüğünün korunması gerektiğini düşünmektedir. Fakat asıl ekseni çoğu zaman "Turan" yönünde olduğunu belirtmek gerekir. Dil konusundaki hassasiyeti bunun bir örneğidir. O dildeki yabancı kelimeleri, Müslüman olan Acem ve Araplardan Türkçeye geçmiş olanlarını Batı dillerindekine tercih eder. Gökâlî, Türkçülüğün Esasları adlı kitabında "Dinde Türkçülük" başlığına şu sözlerle başlar: "Dinde Türkçülük din kitaplarının, hutbelerin ve vaazların Türkçe olmasıdır"¹⁶. Gökâlî, bunlara daha sonra Türkçe ezanı da ekleyecektir.

İbadet dilinin Türkçeleştirilme nedeni birden fazla olmakla beraber, başlıca nedeni yapılan ibadetlerin anlaşılmasında, bir takım ezber bilgiler vasıtasıyla İslam dinin temel kaidelerinin bilinmemesi olduğu iddia edilmekteydi. Hatta belli bir takım çevreler tarafından Osmanlı Devleti'nin geri kalmasını ibadet dilinin Arapça olmasına bağlayanlar dahi vardı. Fakat geri kalmak ibadet dilinin anlaşılmasından ibaret olsaydı, kendi dilleri ile ibadet eden Arapların çok daha yüksek bir medeniyete

¹⁴ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s.35-62.

¹⁵ Ziya Gökâlî, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s.36-37.

¹⁶ Ziya Gökâlî, *Türkçülüğün Esasları*, Eflatun Yayıncılık, İstanbul 2004, s.171.

sahip olması beklenirdi. Öyleyse ibadet dilinin millileştirilmesinin ileri bir toplum olmakla bir alakası olmaması gerekir.

İbadet dili meselesi Cumhuriyet'ten önce Meşrutiyete kadar uzanan bir meseledir. Bu ilk defa Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensubu olarak bilinen Ali Suavi tarafından dile getirilmiştir. Bir dönem Avrupa'da sürgün yaşamış olan Suavi buranın yazınsal ve entelektüel fikri yapısını yakından takip edip muhasebe etme imkânı bulmuş ve Avrupa'nın milliyetçi fikirlerinden etkilenmiştir. Bir süre sonra tekrar İstanbul'a dönen Suavi, II. Abdülhamit tarafından Galatasaray Mektebi Sultanisi Müdürlüğüne getirilmiştir. Olgunlaştırmış olduğu fikirlerini Ayasofya ve BeyazıdCamileri'nde cemaate halk dilinde bazı hutbeler vererek anlatmaya çalışmıştır. Suavi, sürekli Türk dilinin özgür olması gerektiğini savunmuştur. Dil davasını anlatırken hutbe ve namaz surelerinin Türkçeleştirilebileceğini ve Türkçe namaz kılınabileceğini iddia etmekteydi. Hatta İmam-ı Azam'ın her milletin Kuran'ı kendi diline çevirebileceğine dair fetvası olduğunu savunmaktaydı.¹⁷ Namazın Türkçe sureler okunarak kılınmasını uygun bulan Ali Suavi, çıkardığı Ulum Gazetesi'nin ikinci nüshasında "zamane hutbesi" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Burada hutbelerin Türkçe okunmasını daha ateşli bir şekilde savunarak "Zamana uygun, siyasi ve askeri hutbe dinlemeye alışkın peygamber döneminden bir adamın mezarından kalkıp, Ayasofya Camii'nde Arapça bilmeyen Türkler'e Arapça hutbe okunduğunu gördüğünde ne diyeceğini" sormuştur.¹⁸ Ali Suavi'nin Türkçeciliği bir "tasfiyecilik" değildi. Dilde sadeleşmeyi ve anlaşılabilirliği savunan Suavi, Arapçadan Türkçeye kelimelerin girmesini de bir "şeref" saymıştır. Aynı şekilde Batı dillerinden Türkçeye kelimelerin girmesine de bir itirazı yoktur.¹⁹

Birinci meclisdahil 7 dönem milletvekilliği yapan Besim Atalay'ın "Türk Dili İle İbadet" adlı eserinde de destekleyici bilgiler mevcuttur:

İslam dünyasının büyük imamlarından biri, belki birincisi olan büyük imam Ebu Hanife'nin içtihadını, her İslam bilgini bilir. Kur'an'ı iyi okuyan da okumayan da Farsça olarak Kur'an tercümesini namazda okuyabilir yolundaki içtihadı fıkıh kitaplarının birçoğunda yer almıştır. Hatta Fahrettin Razi bile büyük tefsirinde yazmıştır; fakat Fahrettin Razi bunun aleyhindedir. Fetava-yiGiyasiyye adlı eserde de büyük imamın bu

¹⁷Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:13, Sayı:24 (1980), s.106.

¹⁸ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006 s.82.

¹⁹ Nazile Abbaslı, *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s.73. Ayrıca Ali Suavi'nin fikirleri için bkz. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

içtihadından bahisle Farsçaya veya herhangi bir dile çevrilmiş olan ayetin namazda okunabileceğini söyler.²⁰

Osmanlı Devleti'nin son dönem mütefekkirlerinden CemaleddinAfgani de Kuran-ı Kerim'i her Müslüman milletin diline çevrilmesini doğru bulmuştur. Afgani bunu şu sözlerle belirtir: "Bize başka milletleri Müslümanlığa davet etmek emir olunmadı mı? Brezilya halkını Müslümanlığa davet için hangi dili kullanacağız? Kuran-ı Kerimi ve hadisi, davet edilen milletin dilince anlatmaktan başka tutulacak yol yoktur."²¹

Ali Suavi ve CemaleddinAfgani'nin ibadet dili ile alakalı düşüncelerinden etkilenmiş olduğu muhtemel olan Ziya Gökalp ise, Kuran'ınTürkçe okunmasını ve namazın Türkçe kılınmasına ek olarak ezanın da Türkçeleştirilmesini dile getirmiştir. Muhtemelen ezanın Türkçeleştirilmesini ilk isteyen kişi olan Gökalp, 1918'de Yeni Hayat dergisinde yayımlanan Vatan şiirinde bu arzusunun ilk defa dile getirmiştir:

Bir ülke ki, camiinde Türkçe Ezan okunur.

Köylü anlar namazdaki duanın...

Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur.

Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu hüdanın...

Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!²²

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi faaliyetlerinin ana çıkış noktası milliyetçiliktir. Hedef Türk kültürünü her alanda hâkim kılmaktır. Bunun içinCumhuriyet, ölü Türk dilini canlandırma faaliyetlerinde bulunmuş; eski Türkçeyi, Arapça- Farsça karışımı bir dil olarak görüp öz Türkçe çalışmalar yapmıştır.

Yeni Cumhuriyet her alanda ulus kültürünü yaymak istemekteydi. Bu, imparatorluk yönetiminden ulus devlet düzenine geçişin yapıldığı sancılı ve bir o kadar da arzulu yapılmış inkılapları kapsamaktaydı. Hedeflenen icraatlar, milli ekonomiden yerli üretime, kültür tarihinden Türk tarihine, Türkoloji'den ibadet diline kadar geniş bir havzayı içine almaktaydı. Hemen her alanda inkılapçılığı benimseyen

²⁰ Besim Atalay, *Türk Dili İle İbadet*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960, s.84.

²¹ Atalay, a.g.e.,s.40.

²²Dücanecündioğlu, *Bir Siyasi Proje olarak Türkçe İbadet*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s.186.

Cumhuriyet yöneticilerinin hedeflerinden biri de ibadet dilini milli, yani ulusal diline çevirmek olmuştur.

İbadet dilini ulusallaştırmanın bir kanadı dil ile ilgiliyse diğeri de dinde reform çabaları ile ilgilidir. Avrupa'da ibadet dilinin ulusallaştırılması faaliyetleri XV. ve XVI. yüzyılda, yani Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından on beş yüzyıl sonra ortaya çıkmıştır. Fakat İslamiyet'te ibadet dilinin millileştirilmesi için on üç yüzyıl geçmesi gerekmiştir. Martin Luther'in başını çektiği Hıristiyanlıkta reform gerekliliği fikri, papalığın keyfi uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu itiraz neticesinde genelde reform denilen, özelde Hıristiyanlıkta reform anlamına gelen bu kelime, İncil'in başka dillere çevrilmesini de kapsamaktaydı. Bu bakımdan yönünü Batı'ya çevirmiş Yeni Cumhuriyet'in de dinde reform ile ilgilenmesi normaldir. Cumhuriyet aydını seküler fikirlerle dini harmanlayarak bir "Protestan İslam" yaratmayı düşünmekteydi. İslamiyet'te reform fikirleri önceleri İslamcılar tarafından ortaya atılmış ise de sonradan Cumhuriyet'in laik aydınının ilgisini de çekmiş ve bu reformu dilde Türkçeleştirme ile başlatmak istemiştir. Bu sebeple 1928 yılında Darülfünun İlahiyat Fakültesi müderrisleri tarafından "Dini Islahat Beyannamesi" adlı bir reform paketi hazırlanmıştır. Bu müderrisler arasında Fuat Köprülü, Şerafettin Yaltkaya, Halil Nimetullah, Arapgirli Hüseyin Avni, Hilmi Ömer ve Babanzade Ahmet Naim Efendi gibi isimlerin yer aldığı bir konseyden oluştuğu iddia edilmiştir. Burada değişen dünya ile birlikte dinde de bir takım reformların yapılması gerektiği ve ibadet diline ait bazı bölümlerin ana dile çevrilmesi üzerinde durulmuştur. Yine 1934 yılında A. İbrahim tarafından "Her Türk okusun" sloganı ile Milli Din duygusu ve Öz Türk Dini adlı bir kitap basılmış, fakat bu eser Cumhurbaşkanı kararnamesi ile "Bu kitap memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığı" gerekçesi ile 16 Ocak 1935 yılında yasaklanmıştır.²³

1.1. Türkçe Ezan Uygulaması

Ziya Gökalp, muhtemelen Türkçe ezanı ilk defa dile getiren kişidir. Fakat Sinan Meydan 1880'lerde Osmanlı'da da ezanın Türkçe okunduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını ise, Macar Halk Edebiyatı bilgini İgnaz Kunoş'un 1885'te İstanbul'a yapmış

²³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30 18 12, 51 4 5.

olduğu bir ziyarette bazı camilerde Türkçe ezan okunduğuna tanık olmasına bağlamaktadır.1926'da İstanbul Darülfünunu'ndaverdiği bir konferansta Kunoş şu sözleri sarf etmiştir:

Şehzadebaşı'ndaki sakin kahveler, direkler arasındaki kıraathaneler, biri söylerse öbürü dinler. Akşam da oldu. İkinci mumları şamdanlara dikildi. Şerefeye çıkmış müezzinler, kible tarafına dönüp, ellerini yüzleriyle örtüp, ince ince ezan okumaya başladılar: Yoktur tapacak, Çalap'tır ancak...²⁴

Türk edebiyatı üzerine de çalışmalar yapan Kunoş'un bu sözleri yanlış duyması ihtimal dâhilinde olamaz. Fakat Osmanlı döneminde böyle bir uygulamanın olduğunu Kunoş dışında iddia eden bir kaynakta yoktur. Bu olay muhtemelen bireysel veya amatör bir Türkçe ezan provası olmalıdır.²⁵

Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkmış olduğu bir yurt gezisinde yaşadığı bir olayı, içinde Hafız Yaşar Okur'un da bulunduğu bir ortamda anlatmıştır. Gezi sırasında Atatürk, öğle ezanı saatinde bir kasabadan geçmektedir. Müezzinin ezan okuduğu sırada cami şadırvanında abdest alan imamı gören Atatürk, yanına giderek ona ezanın anlamını sormuştur. İmam ezanın, Müslümanları namaza çağrı olduğunu söylemiştir. Atatürk'ün okunan ezanın tercümesini imama sorması üzerine, imam tercümesini bilmediğini söyler. Bunun üzerine Atatürk, Diyanet'in kendisine göndereceği bir kitaptan ezanın anlamını öğrenmesini istemiştir.²⁶ Anlaşılan o ki Atatürk, ezanın Türkçeleştirilmesini çok önceden tasarlamış ve artık zamanının geldiğini düşünmüştür.

Cumhuriyet döneminde Türkçe ezan ilk olarak, Milliyet Gazetesi'ne göre 30 Ocak 1932'de Bursalı Hafız Rıfat Efendi tarafından Fatih Camii'nde okunmuştur. İlk Türkçe ezan şöyledir:

Allah büyüktür (dört defa)

Tanrıdan başka tapacak yoktur.

Ben şahidim ki Tanrım büyüktür.

²⁴ Sinan Meydan, *Atatürk ile Allah Arasında*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2014, s.719.

²⁵Kunoş' un iddia ettiği sözlerin aynısı Selçuklulardan kalma Sinop'ta bulunan 1215-16 tarihli bir kalenin kitabelerinde de geçmektedir: "Yoktur tapacak Çalap'tır ancak, tektir O; yoktur ortağı, Muhammettir yalvacı. Tanrının öğüşü ona...". Diğer önemli bir nokta da henüz Selçuklular döneminde yazılmış bu Türkçe dua, ibadet dili çevirilerinin çok daha eskiye dayandığının bir işaretidir.

²⁶ Başak Ocak Gez, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları", Dokuz Eylül Üniversitesi AİT Enstitüsü, İzmir 1994, s.195.

Nebi Muhammet Allah rasulü.

Ben şahidim ki O haktan geldi.

Ey dinleyenler geliniz namaza (iki defa)

Ey işitenler koşunuz felaha (iki defa)

Allah büyüktür (iki defa)

Tanrıdan başka tapacak yoktur.²⁷

İlk çağrıda Allah kelimesini değiştirmeyen Hafız Rıfat Bey, ikinci lafızlarda Tanrı demeyi uygun bulmuştur. Yine felah kelimesi (kurtuluş) aynen bırakılarak çevirme gereği görülmemiştir. Bu bireysel çeviri ve okuma faaliyetinden sonra Şubat 1932'de Kuşadası'nda Hafız Ömer Bey tarafından da Türkçe ezan okumuştur. Gittikçe artan Türkçe ezan furyası İzmit'ten Bülbülizade Faruk Bey tarafından da şöyle tercüme edilmiştir:

Allah büyüktür.

Allah'tan başka mabut yoktur.

Ben şahidim ki Allah büyüktür.

Nebi Muhammet Allah Resulü

Ben şahidim ki Hakkın Resulü

Ey dinleyenler gelin namaza.

Ey işitenler koşun felaha

Allah büyüktür, Allah büyüktür.

Allah'ta başka ma'bût yoktur.²⁸

²⁷ Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 1932.

²⁸ Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1932.

Bülbülzadede "Tanrı" kelimesini kullanmayarak "Allah" demeyi uygun bulmuştur. Türkçe ezandan başka bazı camilerde Türkçe tekbir de getirilmeye başlanmıştır:

Tanrı uludur

Tanrı uludur

Tanrıdan başka tanrı yoktur.

Tanrı uludur.

Tanrı uludur.

Hamd ona mahsustur²⁹

Tekbir ve ezanın Türkçe çevirilerinde karar verilemeyen noktanın "Allah" ve "Tanrı" kelimelerinin olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar şüphesiz kişisel amatör çevirilerdir. Daha kapsamlı ve derin çalışmalar Atatürk tarafından toplanan musiki heyeti tarafından yapılmıştır. Yine Ankara'dan gazeteler vasıtasıyla ilan edildiğine göre "Şeker bayramından itibaren hükümet merkezinde de Türkçe ezan okunması ve camilerde Kuran'ın Türkçe kıraati için lazım gelen hazırlıklara başlandığı" belirtilmiştir.³⁰

1932 Ramazanı öncesi (1931 Aralık) Atatürk'ün emri üzerine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne Dolmabahçe Sarayı'nda tahsis edilmiş odada Maarif Vekili Reşit Galip ile Hasan Cemil Çamlıbel'in yönetiminde dokuz meşhur hafız tarafından ezanın Türkçeleştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Bu hafızlar, Beşiktaşlı Rıza, Süleymaniye Camii Müezzini Hafız Kemal, Hafız Saadettin Kaynak, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar Okur, Hafız Zeki ve Sultanselimli Hafız Ali Rıza (Sağman)dır. Tekbir ve Ezanı ulusallaştırmak için bu heyet konservatuardan bazı müzisyenlerin de dahil olmasıyla çalışmalarına başlamıştır.³¹ Bu dokuz hafızın içerisinde bulunan ve "Tanrı Uludur" un mimarı olan Ali Rıza Sağman'ın anılarına göre çeviri çalışmaları şöyle gelişmiştir:

²⁹ Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1932.

³⁰ Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1932.

³¹ Halis Ayhan, Mustafa Uzun, "Ezan'ın Türkçeleştirilmesi", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:12, İstanbul 1995, s.39.

Sarayın altındaki küçük salonda tekbir meselesi bahis mevzuu oldu. Yaklaşmakta olan bayramda camilerde okunacak olan tekbirlerin Türkçeleştirilmesi isteniliyordu. Halbuki bu hafızların yapacakları iş değildi. Bunu yalnız Arapça bilen hocalar da yapamazdı. Hem Arapça, hem Türkçe bilen, hem de musikide tasarruf sahibi olan kimselerin yapması lazım gelirdi...

Yukarıda da belirtildiği gibi Ali Rıza Bey, çeviri faaliyetinin yalnız musikişinasların ve Arapça bilenlerin işi olmadığı ve bunun bir uzmanlık işi olduğu fikrindedir. Yapılacak çeviri için de bu kadar acele edilmesini eleştirel bir dil kullanarak yadırgamaktadır. Yapılan çalışmaları "yani bir şey olsun da nasıl olursa olsun " şeklinde nitelemiştir. Ali Rıza Bey devamında şu sözleri sarf etmiştir:

Bugün camilerde okunan Türkçe tekbir sırf benim mücadelemın meyvesidir. Bunu yalnız iddia değil, ispat da ederim... Hasan Cemil'in reislik ettiği bu meclisteki 9 hafızdan 8'i bir taraf oldular. Bunların başında Hafız Kemal vardı. Hafız Kemal Allahu Ekber'i Allah Büyüktür tarzında Türkçeye çevirelim diyordu. Ben Allah büyüktür terkinin hem sıfatına, hem mefhumuna itiraz ederek Tanrı Uludur denilmesini ileri sürdüm... Saadettin Kaynak da Hafız Kemal'in tarafını tutuyordu. Fakat o da tezini müdafaa edemedi... Allah'a karşı Tanrı; Ekbere karşı Ulu ve büyük kelimeleri hayli münakaşa oldu...³²

Tartışmaların ardından Hasan Cemil bir fikirortaya atmıştır. Bu teklife göre her iki tercüme şekli de Atatürk'ün huzurunda okunacak ve o hangisini beğenirse onda karar kılınacaktır. Konuşmalar bitmiş, birkaç pürüz dışında tekbir Türkçeleştirilmiş, ezgiler belirlenmiş ve Tanrı Uludur ile Allah Büyüktür münakaşasına bir son vermek için Atatürk'ün huzuruna çıkılmıştır. Hasan Cemil tekbirin çevrilmesi esnasında bir tartışmanın çıktığını ve son sözü söylemesi için yanına gelineceğini Atatürk'e iletmiştir. Atatürk "Her ikisini de dinleyelim" demesinin ardından ilk olarak "Allah Büyüktür" çevirisi okunmuş ve Atatürk'ün isteği üzerine ikinci defa okunduktan sonra "Tanrı Uludur" seslendirilmiştir. Bunu da tekrar okuttuktan sonra Atatürk, "Evvelki unutulsun!" diyerek "Tanrı Uludur" un daha uygun olduğuna karar vermiştir. Yine tekbirde "hamd ve mahsus" kelimeleri hakkındaki istediğini dile getiren Ali Rıza Bey'e Atatürk, "Biz şimdilik hamd ona mahsustur diyelim de istikbalin Türkü daha iyisini bulsun!" demiştir.³³

Ezanın Türkçeleştirilmesi sırasında kararsız kalınan bir diğer konu da "Hayyeale'l felah" ibaresiydi. En başta "Haydi kurtuluşa" diye çevrilmesine karar verildiyse de sonradan vazgeçilmiştir. Nedeni ise halk arasında Kurtuluş olarak

³²Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt:5, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.1939- 1942.

³³Ergin, a.g.e.,s.1939-1942.

bilinen Tatavla semtinde Rumların olmasıdır. Bu sebeple bu ibareye dokunulmayıp "Haydi felaha" olarak kabul edilmiştir.³⁴ Çeviri faaliyetlerinin neticelenmesiyle ortaya şöyle bir Türkçe ezan çıkmıştır:

Tanrı Uludur, Tanrı Uludur (iki defa)

Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka yoktur tapacak (iki defa)

Şüphesi bilirim bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed (iki defa)

Haydi namaza (iki defa)

Haydi felaha (iki defa)

Namaz uykudan hayırlıdır (iki defa- sabah namazında)

Tanrı Uludur (iki defa)

Tanrıdan başka yoktur tapacak.

30 Ocak 1932'de ikinci ezanın Türkçe okunacağını duyan halk İstanbul Fatih Camii önünde toplanmıştır. Hafız Rifat Bey ezanı önce Arapça sonra da Türkçe okumuştur. Türkçe ezan ertesi gün başka minarelerde de duyulmaya başlanmıştır³⁵ 3 Şubat 1932'de Ayasofya'da düzenlenen mevlitte Türkçe Kuran'ın yanında Türkçe tekbir ve ezan da okunmuştur.

Türkçe Kuran, Tekbir ve Ezan 1932 yılının ilk aylarından itibaren yurt genelinde yayılmaya başlamış ve gazetelerin ifadelerine göre çok beğenilmiştir. Fakat devrin neredeyse tüm yayın organlarının siyasi iktidarın denetiminde olması sebebiyle bu haberlerin objektif olduğunu söylemek çok fazla iyimser bir bakış olacaktır.

1 Mart 1933 tarihinde Bursa'da çıkan Arapça ezan hadisesi geniş yankılar uyandırmıştır. Atatürk bu olayın yaşanmasına çok sinirlenmiş ve halkın henüz Türkçeciliği benimsemediği kanaatine varmıştır. Bu sebeple dil

³⁴Ayhan, Uzun, a.g.m.,s.39

³⁵Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", Şanlıurfa, s.83.[Erişim Tarihi: 05.05.2015]. <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-10-dikici.pdf>.

inkılabını genişleterek salatüselamın da derhal Türkçeleştirilmesi için emir vermiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından salatüselamın Türkçe metni oluşturularak müftülöklere gönderilmiştir:

Öz dilimizle her tarafta Türkçe ezanın okunduğı bir zamanda minarelerde Arapça salatüselam okumak ahenksiz düşeceğı gibi hükümeti celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbul'daki erbab-ı ihtisarla bilmuhabere balaya yazılan üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alakadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim.³⁶

(Türkçe Salatüselam)

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selam Sana

Tanrı Sevgilisi Muhammet Salat Sana Selam Sana

Tanrı Elçileri Salat Sizlere Selam Sizlere

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selamet

Ey Tanrının sevgilisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selamet

Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selamet

Ey Tanrı elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selamet

Ey Tanrı Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selamet

Ey Tanrı Elçileri Sizedir Rahmet ve Selamet

(Türkçe tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur

Tanrıdan başka tanrı yoktur

³⁶Mustafa Armağan, *Türkçe Ezan ve Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.15.

Tanrı uludur tanrı uludur

Hamd ona mahsustur³⁷

18 Temmuz 1932 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir uygulaması olarak başlatılan Türkçe ezan ve kamet, Atatürk'ün ölümünden sonra daha sıkı bir şekilde uygulanmıştır. 12 Nisan 1939 tarihinde Başbakan Refik Saydam hükümetinin teklifiyle Türk Ceza Kanununun 526. maddesi Arapça ezan yasağını da kapsayacak şekilde değiştirilmesi talep edilmiştir. Bu yasağın gerekçesi olarak da şunlar ileri sürülmüştür:

Diyanet İşleri Reisliği, teşkilatına yaptığı bir tamimle ezan ve kametin Arapça okunmasını menetmiştir. Bu emre muhalif hareket ederek Arapça kamet ve ezan okuyan imam ve hatip gibi memurlar Ceza kanununun 526 ncı maddesi mucibince takip ve tecziye edilmektedirler... Diyanet İşlerinin teşkilatı mensupları haricinde bu emre aykırı hareket edenler hakkında ceza verilmesine imkan hasıl olamamaktadır. Temyiz mahkemesi 526 ncı maddenin tatbik edilebilmesi için salahiyyet mercii verdiği emrin kanun ve nizamlara aykırı olmaması icap ettiğini nazara alarak Diyanet İşlerine olan merbutiyetleri nihayet bir emri vicdaniyeden ibaret olan efrada mezkur müessesenin bu yolda bir emir veremeyeceği ve verdiği emre riayet edilmemesinin de bu esaslı unsurun mefkudiyeti hasebiyle suç teşkil etmeyeceği kanaatine varmıştır. Bunun için Arapça kamet ve ezan okumanın kanunda sureti mahsusada cezalandırılmasına lüzum hasıl olmuştur. Arapça lisanın eski zihniyete eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için 526 ncı maddeye bir fikrai mahsusa ilave edilerek Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında yedi günden üç aya kadar hafif hapisle birlikte 25 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası vazedilmiştir.³⁸

Bu kanun teklifi 15 Nisan 1939 tarihinde meclis tarafından kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır. Bu tarihten yaklaşık iki yıl sonra kanun hakkında meclise yeni bir teklif getirilmiştir. Teklifin sebebi ise iki yıl önce hazırlanan kanun tasarısına göre sadece Arapça ezan okuyanların cezalandırılacağı belirtilmesi ve bu maddenin suistimal edilebileceği düşüncesidir. Yani isteyen bir vatandaş kanun boşluğundan faydalanarak ezanı Arapça dışında herhangi bir dilde okuyarak huzursuzluk çıkarabilirdi. Bu sebeple 23 Mayıs 1941 tarihli meclis oturumunda Bursa Milletvekili Nevzad Ayas bu boşluğun giderilmesine yönelik bir değişiklik teklifinde bulunmuştur. Ayas'a göre Milliyetçilik prensibinin bir gereği olarak "ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmaması" lazım geldiği ve kanunda da böyle belirtilmesi gerekmektedir. Mutlak olan budur. Aksi takdirde isteyen

³⁷ Armağan, a.g.e.,s.15.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:18, İçtima:2, Devre:6, 23.5.1941, s.186.

dolambaçlı yollardan Fransızca veya başka bir dilde okumaya cüret edebilecektir. Bu sebeple Arapça ezanı menetmek yerine "Ezanı ve kameti Türkçe okumayanlar" şeklini tercih etmek daha doğru olacaktır.³⁹

Antalya Milletvekili Rasih Kaplan buna karşı çıkararak bunun vatandaşlar arasında karışıklığa sebep olabileceğini ve bu gibi konuları Diyanet İşleri'nin bileceği bir iş olduğunu belirtmiştir. Adliye Encümeni adına söz alan Kocaeli Milletvekili Salah Yargı da esas suç teşkil eden şeyin ezanın Arapça okunması olduğunu, Türkçe okunmasının bir tavsiye olduğunu belirtmiştir. Rasih Kaplan Meclis Başkanlığına "Arapça ezan okuyanlar" fıkrasının çıkarılması ile ilgili bir tahrir verdiyse de bu kabul olunmamıştır.⁴⁰Bu değişiklik 2 Haziran 1941 günü "Arapça ezan ve kamet okuyanlar" olarak mecliste oylanarak TCK 526. maddesinin değiştirilmesi uygun görülmüştür.⁴¹Böylece ezanın sadece Türkçe okunacağı, bunun dışında başka herhangi bir dille okunamayacağı kanuni düzenleme ile belirtilmiştir.

Türkçe ezan, kamet ve sala uygulamaları, ceza kanununda vurgulandığı şekliyle uygulanmaktaydı; fakat bayram namazlarında alınan tekbirler hangi dil ile olacaktı? Bu karışıklık uzun süre devam etmiş ve 22 Eylül 1948 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müftülüklere gönderdiği bir yazı ile son bulmuştur. Türkçe ezan ve kamet uygulamalarındaki ilk ciddi gevşeme Diyanet'in yayınladığı bu genelge ile olmuştur. Genelgede Arapça ezan ve kametin yasaklanması hakkındaki kanunun sadece ezan ve kameti kapsadığı; mevlitlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde okunan Arapça tekbirin buna dâhil olmadığı İçişleri Bakanlığı ile yapılan görüşmeler sonrasında Diyanet tarafından da uygun görülerek uygulanmasına izin verilmesi istenmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki imzalı bu tamim valiliklere tebliğ edilmiş ve görevlilere bildirilmesi istenmiştir.⁴²

Her zorlama, bir takım karşı çıkışları ve itirazları beraberinde getirmiştir. İbadet dili üzerinde yapılan bu oynamalar, halk üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır. Türkçe Kuran tilavetleri ve Türkçe Hutbe anlatımları halk tarafından ne kadar hoş

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, s.142-145.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:18, s.145.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:19, İçtima:2, Devre:6, 2.6.1941, s.6.

⁴² BCA, 51 000, 4 31 3.

karşılanmışsa, Türkçe ezan da bir o kadar itirazla karşılanmıştır. Çünkü Arapça ezan yüzyıllardır aynı lisan ile okunagelmiş ve onlarca neslin hafızasına günde 5 vakit kazanmış, yani duygusal bir uyum ile özümsemiştir. Bir kaç ayda olup biten Türkçeleştirme inkılabı en başta şaşkınlık ile karşılanmış ise de belli bir kesimin şiddetli eleştiri ve itirazlarına sebebiyet vermiştir. Neredeyse ülkenin bütün yayın organlarında ibadet dili tartışmaları yapılmış ve her kesimden görüşler ortaya atılmıştır. Fakat çoğu Raif Ogan'ın da belirttiği gibi akıl ve mantık ile düşünülerek ortaya atılan fikirlere. Çeviri faaliyetlerini değerlendirenlerin birçoğu olayın dini, fihhi boyutunu değil daha çok mantıksal çerçevesini ve Türkçeciliği ön plana çıkarmaktaydılar. Arapça ezanın devamını isteyenler ise bunu bir peygamber mirası olarak görüp, ezan çevirisinin hatalı olduğunu ileri sürmekteydiler. Türkçe ezan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sıkı bir şekilde uygulanmaya başlandıktan neredeyse bir yıl sonra en büyük başkaldırısıyla karşı karşıya kalmıştır.

1.2. Arapça Ezan Eylemleri

1.2.1. Bursa'da Arapça Ezan Olayı

1 Şubat 1933 günü Bursa'da ilk ve en çok ses getiren Arapça ezan olayı yaşanmıştır. Bursa'da da Ramazan ayından itibaren okunmaya başlayan Türkçe ezan ve kamet görevliler tarafından uygulanmaktaydı. Fakat Bursa halkı bundan memnun değildi. Bir yıllık bir sürenin ardından biriken hoşnutsuzluk Bursa Ulu Cami'de bir anda patlayıvermiştir.

Hadise o gün camiye gelmeyen görevlinin yerine müezzinlik yapan Topal Halil isimli bir şahsın ezanı Türkçe okumak yerine Arapça okuması ile baş göstermiştir. O sırada camide olan sivil polis Hamdi Efendi, Arapça ezan okuyan şahsın Topal Halil olduğunu tespit etmişti. Bu olay karşısında şaşırarak halk arasında bir uğultu başlamış ve bu olaydan cesaretle Tatar İbrahim adlı bir şahıs tarafından kamet de Arapça okunmuş ve namaz sorunsuz bir şekilde kılınmıştır. Fakat Polis memuru Hamdi Efendi'nin tavırlarından rahatsız olan cemaatten bir kişi cemaate hitaben yüksek sesle "Bu nedir yahu, Yahudiler havralarında, Hıristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparlarken neden bizi böyle kanunsuz tazyik ediyorlar, gidip derdimizi anlatalım" demiştir. Bu sözleri söyleyen kişinin kimliği tam olarak belirlenemese de Tatar İbrahim adlı bir şahıs olduğu iddia edilmiştir. Bu

karmaşa içerisinde cemaat gürültülü bir şekilde camiden çıkıp Evkaf Müdüriyeti önünde toplanmaya başlamıştır. Bu grubun içinden seksen kadarı müdüriyete girerek, içlerinden Arnavut Seyfettin müdüre hitaben "Halk Türkçe ezan istemiyor ve bu maksatla aşağıda toplandığımızı size haber veriyorum" demiştir. Bu sırada aşağıdaki kalabalık sesli bir şekilde "istemeyiz" diye bağırıştır.⁴³ Türkçe ezanı istemeyen halk bunu devlet görevlilerine anlatmak istemişse de, Evkaf Müdürü bu kalabalıktan çok korkarak talebi geri çevirmiştir.

Evkaf Müdürü olayın ciddiyetini fark edince elinden gelen bir şey olmadığını, bir dertleri varsa bunu valiye anlatmaları gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine kalabalık grup yolda meraktan katılanlar ile birlikte sayıları artmış bir halde vilayet konağı önüne gelmiştir. Bu sırada Evkaf Müdürü kalabalığı başından savar savmaz durumu telefonla polise bildirmiştir. Olayı haber alan Belediye Reisi Muhittin Bey zabıta memurları ile birlikte Vali Bey'in evine gitmiştir. Hükümet konağı önüne gelenler valinin burada olmadığını anlayınca, kendisini beklemek üzere merdiven ve sıralarda beklemeye başlamışlardır. Bir kısmı dışarıda kalan halk, taşkınlık yapılmasına izin vermemiş yalnızca protestocu bir kitle olarak kalmıştır.⁴⁴

Vali Fatin Bey ve Belediye Başkanı Muhittin Bey askere durumu bildirerek gerekenin yapılması için gerekli tedbirleri almakla meşgul iken, polis müdürü olay yerine polisleri göndererek dışarıdaki kalabalığı dağıtmıştır. Hükümet binası içerisinde bekleyen kalabalık da polisler tarafından yakalanıp müdüriyete sevk edilmiştir. Aynı zamanda savcılık da olaya müdahil olmuştur.

Soruşturma o gün geceye kadar sürmüş, birçok kişi sorguya çekilmiştir. Sonra tutuklananların hepsi tahliye edilmişse de olayın yaşanmasına önyak oldukları düşünülenler akşam tekrar tutuklanmıştır. Bunlar şu isimlerdir: Hacı Yahya oğlu Tatar İbrahim, Mehmet oğlu kuyumcu Arnavut Şahin, Mühürücü Tatar Abdülhakim, köy imamı Gürcü Hafız Mustafa, Aziz oğlu Gürcü Ali, Mehmet oğlu kasap Mustafa, Ahmet oğlu Çilingir Salih, Kayapa Köylü Ömer oğlu Kaya Ali, Hasan oğlu Mustafa Hilmi, elektrikçi İslam oğlu Arnavut Seyfettin, Üçkuzular mahallesinden Mustafa oğlu Halil, Mahmut oğlu Hafız Ali. Bu kişiler olayın yaşanmasında önyak olan ve

⁴³ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1933.

⁴⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1933.

halkı kışkırtan zanlılardır. 5 Şubat günü soruşturma genişletilerek Orhan Camii müezzin vekili Hüseyin, Demirtaş Camii müezzin vekili İsmail olay ile ilişkilendirilmiş ve Ulu Cami müezzini Kalaycı Mehmet ise vazifesini kasten bırakarak olaya sebebiyet vermekle suçlanmıştır.

Ertesi gün derhal işten el çektirilen Bursa Müftüsü Nurettin Efendi hakkındaki kararı Diyanet İşleri Reisliği onaylayarak vilayete bildirmiştir. Yerine Kavalalı Mehmet Ali Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca sulh hâkimi Hasan Bey'de aynı olaydan el çektirilmiş; onun yerine Adliye müfettişlerinden Necmettin Tahir Bey Bursa'ya gönderilmiştir.⁴⁵

Belgelere dayanan istihbarata göre tutuklanan şahısların bazılarının üzerinde önemli evraklar bulunmuştur. Bu kişilerden özellikle Tatar İbrahim olduğu tahmin edilen kişinin hatıra defterinde Türkçe ezan olayının büyük bir önemle kaydedildiği ve bunun zorla halka yaptırıldığı hakkında bazı ibarelerin olduğu iddia edilmiştir. Adliye binasında yapılan tahkikatta olayın başka kışkırtıcılarının olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu sırada Evkaf Müdürlüğü'ne meçhul kişiler tarafından iki tehdit mektubu gönderilmiştir. Bu mektupta olay hakkında ağzını açanların öldürüleceği tehdidinde bulunulmuştur. Mektupları gören Evkaf Müdürü bunları hemen zabıtaya teslim etmiştir.⁴⁶

Dönemin Bursa Belediye Başkanı Ali Muhittin Dinçsoy, özellikle gelen tehdit mektuplarından da etkilenmiş olacak ki kan döküleceği korkusuyla bu sırada İzmir' de bulunan Atatürk'e çektiği yıldırım telgrafında "Bursa'da irticai ayaklanma oldu!" demiştir. Atatürk'ün bir dönem yaverliğini yapan Cevdet Tolgay'ın ağzından Atatürk'ün tepkisi şöyle olmuştur:

3 Şubat 1933 akşamı, İzmir'de kordondaki köşkte akşam yemeği sırasında Bursa'daki ezan olayı intikal etti. İlk gelen haber Gazi'yi bir hayli asabileştirdi. Alakadar etti. Devrimlerine karşı olan her hareket Gazi'yi şiddetle mukabeleye sevk ediyordu. O zaman devrimler daha yeni idi. Atatürk'ün olaya ilk tepkisi Bursa'ya baskın yapacağız şeklinde oldu ve hemen hazırlık emrini verdi. O gece İzmir'de verilen baloya da gitmediğini hatırlıyorum. Hareket tarihimiz 4 Şubat 1933 oluyordu. Saat 03:30'da Afyon'a hareket etti. Celal Bayar heyeti İzmir'de kaldı. Afyon'da Antalya gezisinde olan Başvekil İsmet Paşa ile buluştuk. Afyon'da İsmet Paşa da trene bindi. Gazi ile İsmet Paşa aynı trende Eskişehir'e kadar özel olarak konuştular. Tahmin ederim ki bu meseleyi konuştular. Eskişehir'den sonra İsmet Paşa Ankara'ya, biz Bilecik istikametine

⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1933.

⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1933.

hareket ettik... Bilecik'ten hareketle saat 9:30'da Bursa'ya geldik. Gazi, gider gitmez işe el koydu. Meşgul oldu. Hadise sanıldığı kadar büyük değildi. Fakat ilgililer hadisenin takibinde gevşek davranmışlardı. Atatürk olayı kendi inkılabına karşı bir hareket olarak ele aldı.⁴⁷

Atatürk, bu tür dini kalkışmaların üzerinde durmuş ve yakından takip etmiştir. Bu yüzden bizzat Bursa'ya gitme gereği duymuştur. Atatürk, günümüzde dahi hala tartışmalı olan Bursa nutkunda şöyle demiştir:

Türk genci inkılapların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Rejimi ve inkılapları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu: bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır... demeyecektir. Elle, taşla, sopa ile silahla... nesi varsa onunla eserini koruyacaktır.

Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, "polis henüz inkılap ve cumhuriyet polisi değildir" diye düşünecek fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkum edecektir. Yine düşünecek: demekadliye de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lazım...

Onu hapse atacaklar; kanun yolundan itirazını yapmakla beraber, bana, İsmet Paşa'ya, meclise telgraflar yağdırıp haklı ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışılmasını, kayrılmasını istemeyecek, diyecek ki: ben iman ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir.

İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği...⁴⁸

6 Şubat 1933 günü Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey saat 13:30'da Bursa'ya gelmişler ve doğrudan Atatürk'ün huzuruna çıkmışlardı. Atatürk, gerekli yetki ve talimatları verip, Bursa'dan ayrılmadan önce Anadolu Ajansı'na şu röportajı vermiştir:

⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1966.

⁴⁸ Atatürk'ün söylediği iddia edilen bu nutuk, Gazi'nin ölümünden itibaren tek parti devrine, Demokrat Parti döneminden günümüze kadar tartışılacak bir konudur. Bu nutuk hakkında isnat edilen iddiaları bir tarafa bırakarak değerlendirmek gerekirse "Atatürk, böyle bir konuşma yaptıysa neden devrin gazetelerine yansımada?" sorusu akla gelmektedir. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, Atatürk bu konuşmayı bir anlık rahvet ile yapmış, fakat söylediklerinin anarşiye sebep olacağı sebebiyle pişman olup yayınlanmasını istememiştir. İkincisi de aşırı grupların bir uydurması olduğudur. Eğer gerçekten Atatürk tarafından doğru olduğu düşünülseydi devrin bütün yayın organlarında manşetten verilmesini isterdi. Ayrıca sonunu "İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği" diye bitmektedir ki bu Atatürk'ün hayalindeki Türk gencine hiç benzememektedir. Çünkü Atatürk istediği Türk genci profilini 20 Ekim 1927 tarihinde vermiş olduğu nutukta (Gençliğe Hitabesi) belirtmiştir. Bursa nutkunu ilk ortaya atan kişi, 1947'de yayınladığı "Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra" adlı kitabın yazarı Rıza Ruşen Yücer'dir. Bu kitabında Bursa nutkunu dile getiren Yücer'in bu kitaba verdiği isim de kafa karıştırıcıdır. Kafaları kurcalayan şey Bursa nutkunun fıkra mı hatıra mı olduğudur. Bu nutuk Demokrat Parti'nin son iktidar döneminde kızışan üniversiteli gençliği galeyana getirmek için Ulus Gazetesi tarafından 19 Mayıs 1958'te yayınlanmıştır. Demokratlar böyle bir nutkun olmadığı iddia ediyor, Atatürk'ün gençleri anarşiye itmeyeceğini iddia ediyorlardı. 1966 yılında Atatürk'ün yaverlerinden Cevdet Tolgay böyle bir nutkun olduğunu iddia etmektedir. Özel Şahingiray ise böyle bir nutkun olmadığını belirtmektedir. Dönemin tanıkları da böyle bir nutkun olup olmadığı konusunda ikiye bölünmüştür. Celal Bayar böyle bir nutkun olmadığını iddia ederken Falih Rıfkı ve Afet İnan olduğunu savunmuştur. Hadiseyi daha da ileri götürüp bunun Stalin'in bir konuşmasından alındığını iddia edenler de (Atatürk Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Asistanı Hüseyin Ayan, Eylül 1950) vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşit Ülker, *Atatürk'ün Gizlenen Bursa Nutku*, Nokta Kitap, İstanbul 2008.

Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddi zatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Her halde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye bilhassa dikkatimizi çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrikle vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin hamiyeti esasen din değil, dildir. Kat'î olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır.⁴⁹

Türkçe ezan meselesinin aslının dinden ziyade dil meselesi olduğunu söyleyen Atatürk, Türkçeleştirme devriminin tavizsiz bir şekilde devam edeceğini belirtmiştir. Yapılan soruşturmanın adından olayda ihmali tespit edilen Savcı Sakıp Bey soruşturmadan el çektirilmiştir. Onun yerine Emniyet Müdürü Tevfik Hadi Bey'in konu ile meşgul olması kararlaştırılmıştır. Bu sırada olayın yaşanmasında iç veya dış herhangi bir teşvikin olmadığı tespit edilmiştir.⁵⁰ Atatürk, olay mahalline bizzat kendisi gelerek gerekli mesajı verdikten sonra Mudanya üzerinden İstanbul'a geçmiştir.

Bursa soruşturması başladıktan sonra şehrin en önemli üç memuru işten el çektirilmiştir. Çünkü bu kişilerin olayın yaşanmasında ihmalleri olduğu düşünülmekteydi. Cumhuriyet Gazetesi yazarı Cevat Fehmi'den rivayetle, Müftü Nurettin Efendi'ye isnat edilen ihmal, "ezanın Türkçe okunması ve kametin Türkçe verilmesi hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Müdürlüğü'nden gelen kesin emirleri anlamamış olması ve bunları memurlara ve diğer görevlilere izah etmemesi" olarak açıklanmıştır. Hatta Müftünün mahkemeye sevk edileceği dedikoduları dahi yayılmıştır. Sulh hâkimi Hasan Bey'in işten el çektirilmesinin nedeni ise 1 Şubat hadisesinden değil, başka meseleler yüzünden olduğu belirtilmiştir. Davanın, Savcı Sakıp Bey'in elinden alınmasının nedeni ise diğerlerinden daha farklıdır. İddia edildiğine göre, hadisenin yaşandığı gün tutuklanan 11 elebaşı sulh hâkimliğinden tahliye kararı aldıktan bir gün sonra Sakıp Bey Bursa hapisanesinde bu suçla ilgili hiçbir tutuklu olmadığı halde 30 kişinin tutuklandığını Adliye Vekâleti'ne telgrafla bildirmiştir. Sonradan Bursa Belediye Başkanı Muhittin Bey Ankara'ya gidip suçluların tahliye olunduğunu söylediğinde Adliye Vekâleti görevlileri buna şaşırılmışlardır.⁵¹ Şehrin ileri gelen memurları arasındaki bu iletişim kopukluğu Ankara'yı rahatsız etmiş ve soruşturmadan el

⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1933.

⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1933.

⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat 1933.

çektirilmelerine sebep olmuştur. Olaydan el çektirilen Sakip Bey 10 Şubat günü Cumhuriyet Gazetesi'ne bir mektup göndererek yanlış anlaşılmanın sebebini iletmiştir:

8 Şubat 1933 tarihli gazetenizde, hadise günü tutulan on bir elebaşı sulh hakimliğinden tahliye kararı aldıktan bir gün sonra Sakip Bey Bursa hapisanesinde bu suçla maznun bir tek mevkuf yok iken 30 kişinin tevkif edildiği hakkında Adliye Vekaletine bir telgraf çekilmiştir denilmektedir. Vekaletle böyle bir telgraf katiyen çekilmemiştir.⁵²

8 Şubat günü olayla alakası olduğundan şüphe edilen iki kişinin daha gözaltına alınmasının ardından tutuklu sayısı 23'e çıkmıştır. Soruşturmanın ilk aşaması 10 Şubat günü bitmiş ve 100'den fazla kişinin ifadesine başvurulmuştur. Bunların birçoğu suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır. Olay günü camide olmayan Ulu Cami hafızı Tevfik de İstanbul'da tutuklanarak Bursa'ya getirilmiştir. Bu şahsın daha önce de Arapça ezan eylemlerinde bulunduğu söylenmiştir. Soruşturma daha çok tehdit mektubu gönderenler ile olayın meydana çıkmasında parmağı olanlar üzerine yoğunlaşmıştır.⁵³

Savcı Muzaffer Bey'in yerine gelen Konya Savcısı Sadettin ve muavini Fahri Beyler yeni tutuklamalar yaparak olayı derinleştirmişlerdir. Bu sırada olayın yaşandığı gün ile ilgili Cumhuriyet Gazetesi'nde bir haber yayımlanmıştır. Bu habere göre Maarif Mimarı Nedim Bey toplanmış kalabalığa karşı: "Ne var ne istiyorsunuz? Sizin yaptığımız ayıp değil mi? Hükümete böyle mi gelinir? Senelerce kan dökerek koca bir inkılap yaptık, siz hala bu kafadan gidiyorsunuz!" demiştir. Göstericiler ise "Biz yalnız değiliz, arkamızda gelen halk var" demiş ve bu sırada polisler duruma müdahale etmiştir.⁵⁴

Bursa Savcılığının hazırlanmış olduğu iddianame 200 sayfayı bulmuştur. Davaları ağır ceza mahkemesinde görülecek olan zanlıların 16'sı asli fail, 7'si cürüme iştirak, 1'i de Türkçe ezan aleyhinde tehdit cürmünden mahkemeye verilmiştir. Bunlar arasında fabrikatör Gaffarzade ve önceden beraat eden Hafız Tevfik de bulunmaktadır. Bu arada 15 Şubat günü şehrin yeni müftüsü Ali Efendi Ulu Cami de Türkçe ezan hakkında olumlu karşılanacak bir vaaz vermiştir.⁵⁵

⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1933.

⁵³ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1933.

⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1933.

⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1933.

Soruşturmanın tamamlanmasının ardından Bursa Müftüsü Nurettin Efendi'nin de aralarında bulunduğu 24 sanığın 15 Şubat'ta Bursa Ağır Ceza Mahkemesine sevke dilmesinin ardından davaları Çorum Ceza Mahkemesi'nde görülmüştür. 1 Mayıs'ta çıkan karara göre 4 kişi beraat ederken, 5 kişi ikişer yıl ağır hapis, 7 kişi birer yıl ağır hapis, 7 kişi de beş ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bursa Müftüsü Nurettin ve katibi Kamil beraat etmiştir.⁵⁶

1.2.2.TBMM' de Arapça Ezan Olayı

Arapça ezan okuma, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının sonlarına doğru bir sivil itaatsizliğe dönüşmüştü. Özellikle Ticani tarikatı mensuplarının ülke genelinde giriştikleri yasak Arapça ezan okuma eylemleri artış göstermişti. Bunun sebebi Demokratların gittikçe güç kazandığı bir dönemde, sıkı politikalarında bir gevşeme görülen iktidar partisinin tutumuydu. Diğer yandan Başbakanlığa İslam Tarihi üzerine çalışmalar yaparak bir dönem Darülfünunda İlahiyat Fakültesi Dekanlığı yapmış "ılımlı" Şemsettin Günaltay getirilmiştir. Bunun sebebi ise yaklaşan genel seçimlerde mütedeyyin kesimin birikmiş hoşnutsuzluklarını telafi etmektir. Fakat Ticani tarikatının mensupları ülke genelinde Türkçe ezan eylemlerine devam etmişlerdir. En büyük eylemlerini ise TBMM bütçe görüşmelerinde yapmışlardır.

4 Şubat 1949 günü TBMM'de kanun görüşmeleri yapılırken hiç beklenmedik bir olay yaşanmıştır. Seyirciler arasında bir şahıs ayağa kalkarak "Allahu Ekber, Allahu Ekber" diyerek Arapça ezan okumaya başlamış ve bütün milletvekillerinin dikkatini çekmiştir. Şaşırان milletvekilleri ayağa kalkmış ve sesin geldiği yöne doğru bakmışlardır. Emniyet görevlileri şahsı kolundan tutarak dışarı çıkarmaya çalışırken bu sefer başka biri Arapça ezan okumaya devam etmiştir "Allahu Ekber Allahu Ekber". Memurlar bu adamın da kolundan tutarak dışarı çıkartmışlardır. Bütün salon uğultu içindeyken Reis Vekili Raif Karadeniz görüşmelerin devam ettiğini duyurmuştur. Müzakereler sona erdikten sonra reis vekillerinden Feridun Fikri Düşünsel kürsüye gelerek yaşanan olay hakkında izahat vermiştir.⁵⁷

⁵⁶ Dikici, a.g.m.s. 87.

⁵⁷ Hürriyet Gazetesi, 5 Şubat 1949.

TBMM'de yaşanan Arapça ezan hadisesi üzerine iç tüzük hükümlerine göre idare amirlerince iştirak edilerek yapılan soruşturmanın ardından bu kişilerin sabıkalı olduğu tespit edilmiştir. Ardından aynı kişiler ilgili makamlara teslim edilmiştir. Başkanvekili Feridun Fikri Bey (Bingöl) kürsüye çıkarak olayın ayrıntılarını paylaşmıştır. Bu açıklamaya göre alt kattaki locada oturan Muhittin Ertuğrul isimli bir şahıs Arapça ezan okumaya başlamış, müdahale edilmesinin ardından Osman Yaz isminde bir başka şahıs tarafından Arapça ezan okunmaya devam edilmiştir. Yakalanan bu şahıslar karakola götürülerek ifadesi alınmıştır. Bunlardan Arapça ezanı ilk okuyan Muhittin Ertuğrul üç dört ay önce Devlet Demir Yollarındaki işini bırakarak tarikat işleri ile uğraşmaya başlamış bir şahıstır. Osman Yaz ise Ticani tarikatının bir mürididir. Aslen Çubuklu olan şahıs tarikat propagandası yapan birisidir. Eskişehir ve Ankara'nın kaza ve köylerinde de benzer suçları işlediği için mahkum olmuştur. Bu iki tutuklu Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne teslim edilmiş ve haklarında kanuni takibat başlatılmıştır. Bu açıklamadan sonra Seyhan milletvekili Ahmet Remzi Bey şuurlarının yerinde olup olmadığını sormuştur. Niğde milletvekili Ferit Ecer Bey ikisinin birden o sırada kurultayda bulunmasının bir tesadüf olup olmadığını sormuştur. Bu sırada meclis sıralarından "Giriş kartları kim vermiş?" sorusu yükselmiştir. Feridun Fikri Bey cevaben bu kişilere kartların aynı kişi tarafından verildiğini ve bu şahsın Kütahya Milletvekili İhsan Şerif Özgen (Demokrat Parti milletvekili) olduğunu belirtmiştir. Bu sırada İzmir milletvekili Ekrem Oran'ın "Ben de olsam verirdim" demesi üzerine Feridun Fikri Bey böyle şeylerden bahsedilmesinin uygun olmadığını belirtmiştir. Fikri Bey'in konuşmasının bitmesinden sonra oturum sona ermiştir.⁵⁸

Oturumun dağılmasının ardından Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu gazetecileri kabul etmiştir. Burada idare amiri Halit Bayrak iki sayfalık zabıt gazetecilere okumuştur. Muhittin Ertuğrul ve Osman Yaz'ın karakola götürüldüklerini, üstlerinin aranmasının ardından üzerlerinde kimliklerinin ve mektupların bulunduğunu belirtmiştir. Meclisteki eylemde Arapça ezanı ilk okuyan Muhittin Ertuğrul ifadesinde şöyle demiştir:

Ben Kayaş' ta hareket memuruyken iki vagon arasında kalan kolumu kaybettim. Bu hadiseden sonra akli muvazenem bozuldu. Bende aşkı ilahi vardır. Aklıma estikçe ezan

⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:16, Toplantı:3, Dönem: 8, Birleşim:41, 04.02.1949, s.37-38.

okurum. Bu sebepten dolayı mahkemeye verildim. Mahkum oldum. Şimdi Abdurrahman Balcı adında birinin yanında çobanlık yapmaktayım. Arkadaşım Osman'ı üç gün evvel gördüm...

Muhittin Ertuğrul, bundan sonra Abdullah adındaki bir arkadaşından meclise girmek için iki kart aldığını ve Abdurrahman'ın gelmemesi üzerine bunlardan birini Osman Yaz'a verdiğini ifade ederek eklemiştir:

Abdullah gelmedi. Elimdeki kartı Osman'a verdim. İçeri girdik. O başka bir yere ben de başka bir yere oturduk. Müzakere başlamıştı. Tam bu sırada aklıma esti. Allahu Ekber! Allahu Ekber! diyerek ezan okumaya başladım... Başka bir şey bilmiyorum.

Ardından Osman Yaz'ın ifadesine başvurulmuştur. Osman Yaz Arapça ezan okuduğundan dolayı ilkinde 3, ikincisinde de 15 lira para cezasına mahkum edildiğini, Muhittin ile tanışmasının çok eskiye dayandığı, onunla birlikte Hacı Musa Camii'nde namaz kıldıktan sonra konuştuğunu, meclise giriş kartını ondan aldığını ifade ederek, şöyle demiştir:

Dinleyicilerin bulunduğu yere girdik, oturduk. Muhittin ezan okumaya başladı. Ben de Allah Allah dedim. Şevke gelerek ezan okudum. Bizi kimse teşvik etmiş değildir. Aklımdan bir zorum yok. Bir tarikata mensup değilim. Bir müddet evvel köyde Pilavoğlu'nun tarikatına girmiştım. Daha sonra Emniyet Birinci Şube Müdürü Ekrem Bey'in tavsiyesi üzerine bu işten sarfinazar ettim...

Emniyet görevlileri gece geç saatlere kadar Kütahya milletvekili İhsan Şerif'ten meclise giriş kartlarını alan Kütahyalı Abdullah Koyak'ı aramıştır. Diğer yandan Ticani tarikatına mensup müritlerin Kayseri, Kütahya, Eskişehir ve bir kaç yıl önce Ankara'da da yakalanarak mahkum edildiği öğrenilmiştir. Yapılan tutuklamalara rağmen bu tarikat mensuplarının bu tür eylemleri tam olarak engellenememiştir.⁵⁹

Hasan Hüseyin Ceylan, "Kemalizm'in Türkçe Ezan Hikayesi" adlı eserinde, meclisteki Arapça ezan olayının kahramanı Muhittin Ertuğrul ile 1988 Mayıs'ında yapmış olduğu röportajda, yaşanan hadisenin ayrıntılarını şöyle nakletmiştir:

H. Hüseyin Ceylan: Nasıl olmuştu bu meclisteki ezan olayı? Nasıl planlamıştınız?

Hacı Muhittin Ertuğrul: Efendim sizi bu gayretlerinizden dolayı tebrik ederim. Evet 4 Şubat 1949 tarihinde Osman Yaz isimli arkadaşım ile birlikte TBMM'de İsmet Paşa'nın huzurunda Arapça ezan okumuş ve bunu da 5 Şubat 1949 tarihli bütün gazeteler yazmıştı. Ancak bizimle bu konuda bugüne kadar mahkemelerin dışında hiç konuşan olmamıştı. Sizin gelişinizle birlikte bu tarihi hadiseyi yeniden bundan sonraki nesle ezan tarihinde önemli bir sayfa olarak aktarabileceğimiz için Allah'a sonsuz şükürler

⁵⁹ Hürriyet Gazetesi, 5 Şubat 1949.

ediyorum... Bizim üstadımız Abdurrahman Balcı Efendi Hazretleri idi. Din yolunda çekmediği eza, cefa ve işkence kalmamış bir zattı. Fakat onu hiçbir şey yıldırıyor ve din yolunda cihad etmekten alıkoymuyordu. 1949 yılı gelmişti ki bize üstadımız Abdurrahman Balcı: "Kardaşlar! Bu zamanda yapılacak en büyük cihad 15 asırdır Arapça olarak ve Allahu Ekber diye okunan ezanların yasaklanması kararının alındığı TBMM'de yeniden Tanrı Uludur yerine Allahu Ekber diyerek Ezan-ı Muhammedi'yi okumaktır. Allah ve Resulu sizlerden böyle bir görev bekliyor!" deyince sohbet halkasında bulunan kalabalık içerisinde hemen ben ve Osman Yaz arkadaşım ayağa kalkarak: "Bu kutsal görevi biz ifa edelim efendim!" demiştik. Öyle bir heyecanla ayağa kalkmışım ki, bir an gözlerimin önüne Bedir ve Uhud harplerinde mübareze (er dileme) anında, Resulullah Efendimizin ashabına dönerek "var mı içinizden bu müşrikin karşına çıkacak?" dediğinde herkesin birbiriyle yarış edencesine öne fırlaması geldi. İşte böylesi bir aşk ve vecd içerisinde ayağa kalkıp "TBMM'de karar alınarak bütün Türkiye'de susturulan ezanı asıl hüviyetiyle ben haykıracağım!" demişim. Aynı duygu iri yarı, uzunca boylu (1.90) Osman Yaz adlı arkadaşım da vardı... İşte böylesi bir başlangıçla TBMM'de nasıl Arapça ezan okuruz diyerek plan program yapmaya başladık. Mecliste ezan okumak için önce meclise girmek gerekiyordu. Meclise girmek için de en azından bir milletvekilinden kart almak ve de üst-baş çok düzgün olmak gerekiyordu. Şubat 1949'a girdiğimizde kendi düşüncemize uygun ve ailesi araştırmalarımıza göre dindar olan Kütahya Milletvekili İhsan Şereftan "efendim bütçe müzakerelerinde sizi dinlemek istiyoruz" diyerek bir dinleyici kartı aldık. Arkadaşım Osman Yaz da Van mebusu meşayih kiramdan Abdülhakim Arvasi'nin akrabası İbrahim Arvas'tan Keçiören'deki evine giderek kart almıştı... Programın birinci kademesini tamamlamıştık. İkinci kademe kendi üstümüze - başımıza giyecek bir şeyler almaya gelmişti. Ben o zaman evimizde bulunan iki danamızı satarak Osman Yaz arkadaşım ile birlikte kendimize birer takım elbise ve kolalı mintan aldım. Taki iskarpinle kravatı da unutmamıştık. Ancak paramız fötr şapka almaya yetmediği için Ankara/ Ulus mevkiindeki bir şapka tamircisinden bir günlüğüne az kullanılmış iki tane fötr şapka kiraladık... Sonra 4 Şubat 1949 Cuma günü sabah Ulus'taki meclis binasına gittik. Kapıda duran polisler milletvekili kartlarını göstererek içeri girdik. Hatta polisler bizi elbiselerimizden kravatımızdan ve fötr şapkamızdan mebus sanmışlardı ve biz gelirken önlere düğmeleyerek ayağa kalkmışlardı... Biz meclise girdiğimizde arkadaşım Osman Yaz'la birlikte daha önce planladığımız gibi karşılıklı iki locaya gidip dinleyiciler arasında yerimizi alacak ve mecliste yapılan konuşmaların en hararetlisi zamanında ayağa kalkıp Arapça ezan okuyacaktık. Planımızın ikinci maddesi, önce ben ezana başlayacağım, sonra da kaldığım yerden Osman Yaz devam edecek ve Ezan-ı Muhammedi'yi sonuna kadar tamamlamış olacaktık. Nihayet beklediğimiz o an gelmişti, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal ile, Milletvekili Refik Soyer hararetlisi hararetlisi tartışırken hemen ben meclise girişe göre sol locadan ayağa kalkarak başladım ezan okumaya. Meclis bir anda karıştı ve büyük bir şaşkınlık oldu. Panik anında hemen polisler gelememişti ve ben "Heyyales-Selah, Heyyales-Selah" da tam bitirmişken hemen üç polis gelerek ikisi kollarımdan yakalayıp biri de ağzımı kapatarak beni götürmek istediler. İşte o anda ağzımı kapatan polisin elini bir güzel ısırarak ağzımın serbest kalmasını sağladım. Ve hemen nefes nefese "Heyyalel-Felah, Heyyalel-Felah" diyebildim. Ezanın bundan sonrasını başıma sert bir cisimle (Tahta jop) vurdukları için devam ettiremedim. Planımız gereği locadan Osman Yaz ayağa kalkarak ezana benim kaldığım yerden devam edip, "Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lailahe İllallah" diyerek Ezan-ı Muhammedi'yi tamamlamış oldu.

Sonra polislerden bir grup karşı locaya giderek Osman Yaz'ı da yaka paça edip döverek meclis amirliğine getirdiler. Bizi burada "siz mecliste nasıl Arapça ezan okursunuz!" diyerek acımasızca dövdüler... Anafartalar Karakolu'nda 9 gün işkence gördük. Hele arkadaşım Osman Yaz'a karakol amiri Kasap Celal diye maruf olan kişi hunharca dayak atmış ve kafasını gözünü parçalamıştı. Zavallı arkadaşım tahta joptan yediği darbelerle başı yarılmış ve kafasından kan akmaya başlamıştı. Kasap Celal bu durumda arkadaşım ölecek diye korktuğu için işkenceye bir müddet ara verdirdi... Hiç unutmam ve o polisler de beddua etmişim, iki polis yanıma gelerek bana işkence yapmaya başladılar ve bütün bağırma ve inlemelerime rağmen, tıpkı İsraili vahşi askerlerin Filistinli

mücahitlerin kol ve bacaklarını hunharca taşlarla ve sopalarla kırdıkları gibi, benim de sağ kolumu bağırtı bağırtı kırdılar. Sonra da bizi hemen 10. günde mahkemeye çıkartıp yargıladılar ve TBMM'de okuduğumuz ezan yüzünden ceza kanununda hiç yeri olmadığı halde 9 ay hapse mahkum ettiler...⁶⁰

Hürriyet Gazetesi muhabirinin yapmış olduğu görüşmede Muhittin ve Osman'ın nezarete de kendilerince irşat etmekten geri kalmadıklarını belirtmiştir. Muhittin'in durmadan konuştuğunu, dinden, imandan ve toplumun bozukluğundan bahsettiğini ifade etmektedir. Muhittin, toplumun içinde bulunduğu aksaklıkların tek sebebinin dinsizlik ve ahlaksızlık olduğunu söylemekte, "Hakka aşık olmak emri ilahidir. Kadına ve paraya aşık olmak şeytanidir, hayvanidir, nefsanidir. Bir adamda iman varsa tahsile lüzum yoktur. Allah ona her kabiliyeti verir. Aç kalmaz, susuz kalmaz, korkmaz. Bir insanda iman olunca üniversiteye mektebe lüzum kalmaz." demektedir. Muhittin'e siyasetle alakası olup olmadığı sorulduğunda ise "Arkadaş beni siyasete sokma! Benim siyasetle alakam yoktur. Gayem Allah'a iyi bir kul olmaktır." demiştir. Ticani tarikatının mensubu olmadığını belirterek "Benim tarikatım Muhammediye'dir, hocam Kuran'dır" diyerek asıl kimliğini gizlemeye çalışmıştır.⁶¹

Adliyeye sevk edilen iki tutuklu Ankara savcısı Baba Soysal tarafından sorgulanmış ve ifadeleri alınmıştır. Ardından her ikisi de "akli muvazenelerinde herhangi bir sorun olup olmadığını" tespit etmek için adli tabip Dr. Muhip Ocay tarafından muayene edilmiş ve müşahede altında tutulmuşlardır.⁶² Davalarının görülmesinin ardından iki tutuklunun 9 ay hapis cezasına mahkum edilmesi kararlaştırılmıştır.

Hürriyet Gazetesi'ne göre Ankaralıların yaşanan hadise karşısındaki mevcut endişesi "memleketin büyük bir tehlike altında" olduğu kanısıdır. Ülkede, 1946 yılından itibaren vicdan hürriyeti, basın hürriyeti maskesi altında "kara kuvvet" amacıyla sinsî bir şekilde hareket etmekte ve o günden beri önemli bir yol almaktadır. Muhalefet partileri dini siyasete alet etmektedirler. Halk partilerinin laiklik prensibinden taviz verilmeyeceğini dile getirmelerine rağmen okullarda din derslerine başlanması, İmam Hatip kurslarının açılması irticacıları harekete

⁶⁰ Hasan Hüseyin Ceylan, *Kemalizm'in Türkçe Ezan Hikayesi*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1996, s. 241-247.

⁶¹ Hürriyet Gazetesi, 5 Şubat 1949.

⁶² Hürriyet Gazetesi, 6 Şubat 1949.

geçirmektedir. Son yıllarda dini neşriyat bir hayli artmıştır. Başlarında ayetler yazılı olarak hem de eski harflerle yapılan (!) bu neşriyatlar entelektüel vatandaşların dikkatini çekmekte, bu gibi cereyanların kötü bir takım sancılar doğuracağı ifade edilmektedir.⁶³

Hasan Hüseyin Ceylan ile TBMM Arapça ezan vakasının icracısı Hacı Muhittin Ertuğrul arasında geçen röportajda, mahkumiyet günlerine dair zor zamanlar da anlatılmıştır. Devamla:

H. Hüseyin Ceylan: TBMM'de ezan okumaktan Ankara Ulucanlar Mevkiindeki hapisanede 9 ay geçirdiniz. Hükümlülük günleriniz, kısaca hapisane hayatınız nasıldı?

Hacı Muhittin Ertuğrul: Hapisanede de eziyetler devam etti. En çok uyguladıkları işkence toplu iğneyle parmaklarımıza etle tırnak arası sokarak işkence yapmaktı. Bu bize çok ızdırap verirdi. Arkadaşım Osman Yaz'ı kömür sobasının kalın sacdan yapılan kömür küreği ile "sen hapisanede de akıllanmıyorsun. Burada da ezan okuyorsun!" diyerek acımasızca dövüyorlardı.

Üç ay hapis yattıktan sonra beni delidir diyerek İstanbul Bakırköy Akıl Hastanesine gönderdiler. Oysa hiçbir şeyim yoktu ve tek deliliğim namaz vakti girdiği anda nerede olursam olayım "Allahu Ekber" diyerek ezan okumamdı. İşte bu deliliğimi rejim affetmedi ve beni akıllanmam için Bakırköy'e gönderdi. Üç ay da Bakırköy'de kaldım. Eski adıyla tumarhane olan bu yerde, yine ezan deliliğinden hapisanede yattıktan sonra aynen bizim gibi buraya gönderilmiş olan iki arkadaş ile topluca namaz kılmaya ve ezan vakitlerinde de Arapça ezanlar okumaya başlayınca, Baştabip "Bu adamlar bizden akıllı insanlar. Bunları salıverin gitsinler!" diyerek bizim hepimizi 1949 yılının Temmuz ayında serbest bıraktılar.⁶⁴

7 Şubat'ta gazetelerde Arapça ezan vakası ile ilgili ortaya çıkan yansımalar devam etmiştir. Bazı gazetecilerin "ezancıları" meczup gibi gösterme gayretinde olduğu iddia edilmiştir. Bu iki şahsın tahrik amaçlı bir eylem yaptıkları üzerinde durulmuş, bir gün önce Nebi Cavit isimli bir şahsın evinde toplanıp karar almaları eylemin organize bir şekilde yapıldığının kanıtı olarak görülmüştür.⁶⁵

Meclisteki Arapça ezan hadisesi medyada da büyük yankı uyandırmış ve bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Halk Partisi'nin yayın organı gibi çalışan çoğu gazete, meclisteki Arapça ezan olayı üzerine yazılar kaleme almışlardır. Bunlardan birisi de Ulus Gazetesi yazarlarından Falih Rıfki Atay'dır. 6 Şubat 1949'da "Gerilik" başlığı altında çıkan yazısı ülke genelinde büyük yankı uyandırmış ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Falih Rıfki Atay bu yazısında Ali Suavi'den rivayetle

⁶³ Hürriyet, a.g.g., 6 Şubat.

⁶⁴ Ceylan, a.g.e.,s.246-252.

⁶⁵ Hürriyet Gazetesi, 7 Şubat 1949.

İmam-ı Azam'ın her milletin Kuran'ı kendi dili ile okumasına fetva verdiğini, fakat softaların bunları ört pas ettiğini yazmıştır. Ezanı Türkçeleştirmeye karşı, halkın hoşuna gitmek için, ömürlerinde cami ve minare ile hiçbir ilgisi olmayan aydınların bile demagoji yaptığını ifade etmiştir. Tekke ve tarikatların doğudan batıya her yere yayıldığını ve Türk Milletinin "bütün medeniyet davalarını" baltalayıcı telkinlere sebep olduğunu belirtmiştir. Ona göre, "Kahramanlar ve dostlar kaynağı Orta Asya, tekke ve tarikatlar yüzünden bir miskin dervişler yatağı" haline gelmiştir. Yirmi beş yıldır vicdan sömürücü manevi nüfus zorbalığı sindirilmiştir. Atay, "Ben kalkar da şeriat bayrağını açarsam, halk yığınlarında tabii bir müritler sürüsünden başka bir şey görmeyen ve onun çobanlığını elden kaçırmış olmak hasretiyle yanan menfaatçi takım veya şaşkın akıllar ne yapmaz?" demiş ve ekleyerek: "Biz halkımızı yalnız maddi değil, manevi hastalıklarından da kurtarmaya çalışıyoruz" sözünü söylemekte bir beis görmemiştir. Ona göre Kemalizm dedikleri rejim, bu tür gerilik ve soysuzlaşma ocaklarına karşı savaş açmaktır. İçersine katılmakla övünülen Batı medeniyeti halkları içinde, bu tür kavgaların Ortaçağ'ın ortasında kaldığını belirtmiştir. Komünist propagandası yapan tekke ve tarikatlar vardır. İrticaya karşı kanunlar yetersiz ve cezalar hafiftir. Eğer oy kapışma pahasına tavizler verilirse 25 yıllık kurtuluş devri çöker gider.⁶⁶ Atay'ın bu fikirleri tek parti devrinin yavaş yavaş çöktüğüne işaret eder. Ülkenin bütün geleceğini din karşıtı temeline dayandıran bu fikre göre, gerçek din devletin belirttiği, izin verdiği şeyleri yapmak, yasakladığı şeylerden ise uzak durmaktan ibarettir. Kısacası her ne kadar din ile devletin ayrıldığı iddia edilse de, devlet dinden ayrılmamış tam aksine istikamet çizmiştir.

Falih Rıfki Atay'ın bu yazısına cevap gecikmemiştir. Ertesi gün Kudret Gazetesi'nde Hikmet Bayur, Falih Rıfki Atay'ın önceki gün çıkan yazısına cevap vermiş ve bu da bir anda tüm basın gündemine oturmuştur. Bayur, Atay'ın düşüncelerini reddederek, İmam-ı Azam'ın her dilde Kuran okunabileceği fikrine karşı çıkmış "laik geçinen bir devletin buna dayanarak böyle bir şeyi kısmen de olsa mecbur kılmasını haklı gösteremez" demiştir. Buna neden olarak İmamı Azam'ın Kuran'ın Türkçe ya da Farsça okunmalıdır değil, yalnız okunması caizdir dediğini belirtmiştir. Ayrıca ona göre laiklik devletin din işlerine karışmamasından ibarettir. Ortada bir kanun varsa buna saygı gösterilmelidir, fakat Cumhuriyetin gerçekten

⁶⁶ Ulus Gazetesi, 6 Şubat 1949.

laikleşmesi için yapılması gerekenlerden biri de aslında Atatürk'ün eseri olmayan ve Türkçe ezanı mecburi kılan kanunun değişmesi gereklidir. Ayrıca din işleri cemaat yani halk tarafından görülmesi lazımdır, hükümetin ise sadece asayiş bozacak hallerde devreye girmesi gerektiğini belirtmiştir. Mecliste Arapça ezan okuyanların Halk Partisi çevrelerini bu kadar telaşa düşürmesi, savrulan tehditlerin mevkilerini çok sevenlerin bir hastalığı olduğuna bağlamaktadır.⁶⁷ Ona göre, Atatürk sağ iken halk sıkıntı çekmemiştir ve hiç kimse nüfuz kullanarak zengin olmamıştır.⁶⁸

Falih Rıfkı Atay, 8 Şubat 1949'da "Bay Hikmet Bayur'a Cevap" adı altında bir yazı kaleme alarak Hikmet Bayur'un bu iddialarına yanıt vermiştir. Atatürk döneminde her şeyin yolunda olduğuna karşı çıkarak hiç kimsenin nüfuz kullanarak zengin olmadığı fikrine şiddetle karşı çıkmış, objektif bir "Kemalist" olarak itiraf etmiştir:

Nüfuz kullanarak zenginleşen hükümet ve politika adamları olsa gerekir. Biz bunların sayısının hayli çok olduğunu biliriz. Hatta öyleleri yüzünden ciddi münakaşalar da yapmışızdır ama tarih oldukça eskidir. Ve hele 1938 yılından mutlaka öncedir. İş Bankası'ndan kendisine bir günde bir milyon yirmi sekiz bin lira komisyon havalesi ödenen biri, Atatürk öldüğü vakit bu paraları yemiş bitirmişti bile! İktisadi varlığımı kendi kaynaklarımızla ve temelden kurmaya başladığımız Atatürk devrinde sıkıntı şikayetlerinin hiç bir gün ne mecliste ne de parti toplantılarında eksildiğini görmedim...

Atay, laik bir ülkenin ezanı Arapça veya Türkçe okunmasına karışmaması gerektiği iddiasına ise, Türkçe ezanın bir din meselesi değil kültür meselesi olduğunu ifade ederek cevaplamıştır. Bu kanunun kaldırılmasını isteyen Bayur' a, Atatürk ve onun gibi düşünen inkılapçılar, millileşme ve batılılaşma hareketinde başarılı olmanın ilk şartı olarak "dilde ve kafada Türk milletini Arap kültüründen uzaklaştırmak" olduğunu savunmuştur. Ona göre, Latin alfabesini almak, dilli millileştirmek ne ise ezanı Türkçeleştirme de odur. Laik devletin din işlerine karışmamasının uygun olduğunu, ama inkılapların camileri kapatmadığını ifade etmiştir. "Kürsülerde hutbe, minarelerden ezan okumayı ve milyonlarca Türkün vicdan hürriyeti ile camilerde toplanması da yasaklanmamıştır". Atatürk'ün ezan ile ilgili kanunla ilgisi olmadığı iddiasına, "Kendi devrinde ezanın Arapça yerine Türkçe okunuşu ile Atatürk'ün ilgilenmediğini söylemek, bizim gibi on beş yıl onun yanında bulunmuş olanları değil, o zaman hiç bilmeyen vatandaşları bile kandıramaz"

⁶⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Şubat 1949.

⁶⁸ Vakıf Gazetesi, 8 Şubat 1949.

cevabını vermiştir. Ayrıca kendisinin ezanın ve tekbirin Türkçeye çevrilmesinde Atatürk'ün bizzat ilgilendiğini ve birçok değişiklik yaptığını şahit olduğunu ifade etmiştir. Atay'a göre Atatürk sağ kalsaydı, çoktan beri Kuran da Türkçe okunacaktı. Bu işin çalışmaları bitmediği için geciktiğini belirterek bugüne ayna tutan bir cümle kurmuştur: "Hepimiz kendimize göre bir Atatürk şahsiyeti yaratmaya ve üstelik her siyasi tartışmada onu fetvacı olarak kullanmaya kalkarsak, halimiz neye varır?" Ona göre manevi kalkınma ve Batılılaşma bakımından ciddi bir tehlike olarak gördüğü irticayı Mareşallik gibi bir şöhretten faydalanmak isteyen Millet Partisi'ne hiçbir fayda sağlamamıştır. Atay, Ezanın Araştırılması hareketinin başına Mareşal (Fevzi Çakmak kastediliyor) yetmediği için Atatürk'ü getirmek isteyenlere karşı isyan etmeyi bir borç olarak görmektedir.⁶⁹

Falih Rıfki Atay ile Hikmet Bayur arasındaki atışma diğer gün de devam etmiştir. Bayur'a göre, Milletin içinde bulunduğu zor durum doğaldır, bunlar Atatürk devrinde de görülmüştür, aradaki küçük farklarında savaştan ileri geldiği söylemi aldatıcı bir propagandadır. Falih Rıfki'nin "Atatürk sağ kalsaydı Kuran'ı da Türkçeleştirecekti" sözüne karşılık böyle bir şeyin hiç bir şekilde kendisinden duyulmadığı olmuştur. Bayur'a göre Atatürk ibadet işlerine karışmamayı kendine şiar edinmiştir. Tek gayesi gericiliği ortadan kaldırmaktır. Osmanlı Devleti'ni geri bırakıp, zayıflatan ezan ya da Kuran'ın okunduğu dil değil, dinin siyasete alet edilmesi olmuştur. Laik geçinen Halk Partisi'nin 1946'dan beri dini siyasete alet ettiğini iddia etmektedir. Bayur, "Halk Partisi hiçbir şeye inanmıyor, tek amacı iktidarda kalmaktır" demektedir.⁷⁰ Camilerde Cuma vaazlarında Nisa Suresi'nin 57. ayetini kendi düzenlerini tesis etmeleri adına kullandıklarını belirtmiştir (Ey müminler Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin, içinizden emir sahibi olanlara da). Bayur'a göre Atatürk dönemi vurgunları sınırlı ve herhangi bir Avrupa ülkesinde görülecek kadar normaldir. Bugünkü idareyi temize çıkarmak için Atatürk devrini kötülemek nafîle bir teşebbüstür. Bayur son olarak "İşin gerçeği şudur: Halk Partisi ne demokrasiye, ne milliyetçiliğe, ne de laikliğe inanmakta olup tek amacı iktidarda kalmaktır" demektedir.⁷¹

⁶⁹ Ulus Gazetesi, 8 Şubat 1949.

⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Şubat 1949.

⁷¹ Yeni Sabah Gazetesi, 9 Şubat 1949.

1.2.3.Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenazesinde Türkçe Ezan Olayı

10 Nisan 1950 günü, Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatı sebebiyle cenaze töreni düzenlenmiştir. Mareşal'in vefatı, halk üzerinde büyük bir üzüntü yaratmıştır. Millet Partisi'nin fahri başkanlığını da yapan Mareşal Fevzi Çakmak'ın seçimlere bir ay kala vefatını radyodan duyan halk yığınları hala müzik yayını yapan radyo binasının önünde toplanarak bu durumu protesto etmiştir.⁷² Suriye ve Irak radyolarının Mareşal'in vefatı üzerine müzik yayınlarını kesmelerine rağmen, İstanbul radyolarının hala müzik çalması, muhtemelen Millet Partili gençlerden oluşan protestocu kitlenin tepkisine neden olmuştur. Radyo yayınlarını protesto etmek amacıyla başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere birçok üniversiteli genç 21:30'da Taksim Meydanı'nda toplanarak Radyoevinin önünde gösteride bulunmuşlardır. Radyonun müzik yayını kesmemesi üzerine eylem şiddetlenmiş ve emniyet görevlileri 17 kişiyi taşkınlık yaptıkları gerekçesiyle gözaltına almıştır.⁷³ Mareşal'in ölmesi üzerine çıkan bu olaylar daha sonracenaze töreninde yaşanacak olan Arapça ezan olayını etkilemiştir.

12 Nisan 1950 Çarşamba günü Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni yapılmış, fakat yer yer istenmeyen olaylar gerçekleşmiştir. Cenaze alayı, eski harbiye binası önüne geldiğinde, bayrak direğinin boş olduğunu fark eden genç kesim direğe bayrak çekilmesini istemiştir. Askeri görevliler ise emir olmadığı için gençlerin bu isteğini yerine getirmemesi birtakım taşkınlıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Mahşeri kalabalığın olduğu cenaze töreninde ateşli gençler cenazeyi eller üzerinde taşımak istemiştir. Mareşal'in naaşı "AllahuEkber,Allahu Ekber" tekbirleri arasında taşınarak ebedi istirahatgahına götürülmüştür. Burada Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı gibi şahsiyetlerin konuşmasının ardındanFevzi Çakmak defnedilmiştir. Merasimin ardından Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay istenmeyen hadiselerin gerçekleşmesi üzerine birer konuşma yapmışlardır.⁷⁴

Mareşal'in cenaze töreninde yaşanan olayların yankıları cenaze töreninden sonra da devam etmiştir. Özellikle Arapça tekbir sesleri Atatürk inkılaplarına karşı büyük bir saygısızlık olarak görülmüştür. Abidin Daver'in Cumhuriyet Gazetesi'nde

⁷² Son Posta Gazetesi, 11 Nisan 1950.

⁷³ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Nisan 1950.

⁷⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1950.

baş makale olarak yayımlanan "İnkılaba sadakat ve hürmet" yazısı hükümeti irticai faaliyetlere karşı uyarmıştır. O, bu irtica havasına karşı kayıtsız davranılmaması gerektiğini belirtmiştir. Daver, Mareşalin 13 Nisan'da yapılan cenaze töreninin 31 Mart vakasının (13 Nisan 1909) 41. yıldönümüne denk gelmesini irticai alametlerin göstergesi olarak kendisini kaygılandırıldığını yazmıştır.⁷⁵

Türk Milli Talebe Birliği yaşanan olaylar sebebiyle bir basın toplantısı düzenlemiştir. MTB Federasyonu adına konuşan ikinci başkan Orhan Cemal gençlerin Mareşal'e son görevini yaptığını, aralarına provokasyon amaçlı bazı şahısların sızarak bir takımeylemlerde bulduklarını belirterek şöyle demiştir: "Çok iyi bilir ki Türk gençliği, Atatürk'ün inkılaplarını tam manasıyla hazmetmiş ve onun en esaslı müdafii kesilmiştir". İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği de yaşanan olaylar üzerine bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede, Mareşal'in cenazesi karşısında ilgili makamların gösterdiği kayıtsızlığı protesto etmek amacıyla talebelerin düzenlediği yürüyüşün ardından, düzeni bozacak hareketler yapıldığı gerekçesi ile tutuklamaların yapıldığını ve cenaze töreni esnasında Atatürk inkılabına aykırı olarak Arapça tekbir getirmek, sala vermek gibi olayların yüksek tahsilli gençliğin irticanın hortlamasına sebep olduğu şeklindeki haberlerin hiçbir doğruluğunun olmadığı belirtilmiştir.⁷⁶

Yaşanan hadiselerde toplam 75 kişi gözaltına alınmıştır. Bu kişilere isnat edilen "kanuna muhalif olarak toplantı yapmak, bu usulsüz toplantıyı dağıtmak isteyen zabıta memurlarına fiili şiddet ve mukavemet göstermek, radyo dairesinde vazife halinde bulunanları ifayı vazifeden men etmek" suçlarıydı. Bunlardan 25'i ise "Arapça ezan okuyarak kamet, salat ve tekbir getirerek dini tören yapmak" suçuyla gözaltına alınmıştır.⁷⁷ Savcılık özellikle Arapça ezan okuyan ve kamet getiren zanlılar üzerinde durmuştur.⁷⁸ 25 Nisan'da sanıkların mahkemesi başlamıştır.⁷⁹ 29 Nisan'da 45 kişi tahliye edilmiş 27 kişinin de tutuksuz yargılanmasına devam edilmiştir. Tahliye edilenlerin 16'sı üniversiteli gençlerden oluşmaktadır.⁸⁰ 6 Mayıs'ta

⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Nisan 1950.

⁷⁶ Cumhuriyet, 14 Nisan.

⁷⁷ Cumhuriyet, 14 Nisan.

⁷⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1950.

⁷⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Nisan 1950.

⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Nisan 1950.

da yargılaması devam eden üç kişi hariç geriye kalanlar serbest bırakılmıştır.⁸¹ Bu arada 14 Mayıs 1950'de genel seçimleri yapılmış ve Demokrat Parti tek başına iktidarı devralmıştır. 16 Haziran'da Arapça ezan yasağının kalkmasıyla içerideki mahkumlarda serbest bırakılmıştır.

1.2.4. Devlet Arşivlerine Yansıyan Diğer Türkçe Ezan Olayları

Konya Emniyet Müdürü ve Valisi tarafından Vilayet Müftülüğü'ne gönderilen bir yazıda Arapça tekbir alınması ile ilgili bilgi istenmiştir. 4 Şubat 1938 kurban bayramı sabahı Konya'da, Karamanlı Hasan isminde bir şahıs Gamalmaz Cami'nde duadan sonra Arapça tekbir getirmiştir. Ne için tekbiri Türkçe almadığı sorulduğunda, tekbirin Türkçe alınması hakkında herhangi bir tebligat yapılmadığını ve Türkçe tekbiri bilmediğini belirtmiştir. Müftülük, bundan sonra resmi vaizlerden başka, bu gibi ehliyetsiz kimselere hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini bildirmiştir. Resmi vaizlere Diyanet İşleri tarafından gönderilen talimatın iyice anlatılması gerektiği söylenmiştir. Son olarak da Karamanlı Hasan'a müftülük tarafından herhangi bir tebligat yapıp yapılmadığı sorulmuştur.⁸²

29 Haziran 1945 tarihinde Konya'da bir Arapça ezan vakası yaşanmıştır. Konya Emniyet Müdürlüğü'nün, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden bilgi edinmek amacıyla Konya Müftülüğü'ne gönderdiği yazıda hadisenin ayrıntıları bulunmaktadır. Konya'nın Köprübaşı Mahallesi'nde 14 numaralı evde oturan Yanık Camii mescidinin Fahri imamı olan Konya doğumlu Hasan oğlu Mehmet İyibildiren 27 Haziran 1945 günü akşam ezanını Arapça olarak okuduğu görevliler tarafından tespit edilmiştir. Konya Müftülüğü'ne Mehmet İyibildiren'in bahsedilen caminin imamı olup olmadığı sorulmuş, eğer bu görevi yapmaya yetkili biriye Türkçe ezan okuması gerektiği yerde neden görevinin dışına çıkarak Arapça okuduğu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Bunlara ek olarak Konya merkez çevresindeki cami ve mescitlerin imam ve müezzinlerinin vazifelerini gayri resmi bir şekilde yerine getirmelerine fırsat verilmemesi için, bunların görev yerlerini gösteren bir liste istenmiştir.⁸³

⁸¹ Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mayıs 1950.

⁸² BCA, 051 V42, 12 102 12.

⁸³ BCA, 051 V42, 12 103 44.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine 22 Nisan 1936 tarihinde Yozgat'tan gönderilen bir yazıda yine Türkçe ezan vakası yaşandığı şikayetinde bulunulmuştur. Bu dönemlerde bu tür sivil itaatsizliklerin çokça baş gösterdiği ve Yozgat'ta partililerin hükümetle iş birliği ederek bu tür olayların üstesinden gelinebileceği belirtmiştir. Bu belgede 1935 yılında Sungurlu Hüseyin adlı bir şahsın çevresine insanları toplayarak zikir çektiği haberi alınır alınmaz yakalanıp hapsedildiği ve epeyce yattığından bahsedilmiştir. Yine Yozgat'a bağlı Saray Köyü'nde Yeşilbaş Raif Hoca adında birinin Arapça ezan okuduğu gerekçesi ile uzun süre hapsedilip çıktığı ifade edilmiştir.⁸⁴

Yozgat CHP İl İdare Kurulu üyesi Nazım Kafaoğlu tarafından CHP Yüksek Genel Sekreterliğine 15 Şubat 1949 tarihinde gönderilen bir telgrafta Büyük Millet Meclisinde okunan ezanın orada da okunduğu belirtilmiştir. İstisnasız her köyün üfürükçülerle dolduğunu, fakat kendisi gibi "imanlı ve Kemalist rejime bağlı" kimselerin endişeleri olduğunu söylemiştir. Memleketin her yerine demokrasi (Muhtemelen Demokrat Parti kastediliyor) hastalığının yayıldığını bu elim vaziyet karşısında büyük emeklerle kazanılan inkılapların bir hiç pahasına yok olup gideceğinden endişe ettiğinden bahsetmiştir. Kemalist rejimin geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu memleketi kurtaracağına inanmaktadır. Dünyanın içinde bulunduğu durum karşısında en kuvvetli demokrat milletler dahi kendi rejimlerinde değişiklikler yapmadan ayakta duramayacağını iddia etmektedir. Bu sözlerinden sonra yaşanan hadisenin ayrıntılarını anlatmaktadır.⁸⁵

Celal Aral isimli bir tanığın ifadesine göre olay şöyle cereyan etmiştir: Cuma günü öğle namazında, iç ezanı okumaklagörevli resmi müezzinin okumasına fırsat vermeden başka biri Arapça okumaya başlamıştır. "Allahu Ekber, Allahu Ekber" der demez görevliler tarafından susturulmak istenmiştir. Bu sırada camide bulunan bazı kişiler "nasıl olsa okunacak bu ezan, bırakın okusun" demişlerdir. Camide bulunan polis memuru Yusuf Bey de olaya müdahale etmemiştir. Kendisi ileri atılmak istemiş, fakat müftü ve arkadaşlarının müdahale etmediğini görünce vazgeçmiştir. Sanıkların kaçmaması için ve sivil memura yardım etmek amacıyla hemenkoşarak karakola haber vermiştir. Bunun üzerine caminin etrafı kuşatılmıştır. Bu sırada

⁸⁴BCA, 490 100, 611 121 1.

⁸⁵BCA, 49001, 611 121 2.

suçlulardan biri kaçmış ve diğeri yakalanmıştır. Tanık olayı şu sözlerle noktalamıştır: "İrtica her yere yayılıyor, fakat biz nasıl tedbir alınacağını gayet iyi biliriz. Ben ve benim gibi mahalli arkadaşlar üzerine düşen müdahaleden çekinmeyenleri idama dahi çıkarsalar yolumuzdan dönememeye karar vermiş mevkiyiz, irtica da bunu bilsin!"⁸⁶

10 Ocak 1936 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıda Maraş'ta Arapça selanın okunduğu belirtilmiştir. Türkçe selanın içine Arapça karıştırarak okuyan şahsın yakalandığı ve emniyete teslim edildiği anlatılmıştır. Olayın ardından Maraş müftüsünün parti binasına çağrılarak gerekli ihtarın yapıldığı iletilmiştir. Müftü efendinin mutaassıp ve koyu softa olduğundan, Diyanetin "kulağını bükmesi" istenmiştir.⁸⁷

22 Şubat 1942'de Bolu'dan CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıda Türkçe ezan uygulamasının vahim sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu yazıda, muhtemelen müezzinlerin bilerek yaptığı bir konudan yakınılmaktadır. Ezan okuyan bazı müezzinlerin seslerinin çirkin olduğu ve hiçbir makama aşına olmadıkları, dinleyenlerde "duygu ve saygı uyandırmadığı" belirtilmiştir.⁸⁸Türkçe ezan ezgilerini tam olarak bilmeyen müezzinlerin okuduğu ezanın etkili olmadığını itiraf eden bu belge, güzel sesli müezzinlerin Türkçe ezan okumayı istememesinden dolayı sıradan insanlara okutturulduğunun bir işaretidir.

27 Aralık 1935 tarihinde İstanbul Valiliğinden merkeze gönderilen bir yazıda Erenköy Zihni Paşa Camiinde Kasap Hacı Mustafa ve Beyoğlu Ağa Camiinde Kayyum Rıfat, Fotoğrafçı Ferit İbrahim, Bulgaristanlı İsmail tarafından Arapça tekbir okunmak istenmişse de buna meydan verilmediğive bu hareketlerinden dolayı haklarında takibat başlatıldığı bildirilmiştir. Olayın durum itibariyle önem arz etmemesi sebebiyle bu kişiler iyi halli olarak tutuklanarak,bayram sonuna kadar nezarete tutulmuşlardır.⁸⁹

1 Ocak 1937'de CHP Genel Sekreterliğine Kuşadası'ndan gönderilen bir belgede Ramazan bayramının ikinci günü Germencikli Reşit adında sarhoş birinin

⁸⁶BCA, 49001, 611 121 2.

⁸⁷BCA, 49001, 611 121 1.

⁸⁸BCA, 490 100, 611 121 1.

⁸⁹BCA, 490 100, 611 121 1.

Belvi Köyü'nde Arapça sala okuduğu gerekçesiyle yakalanıp adliyeye teslim edildiğine dair bilgi verilmiştir.⁹⁰

Bunlara ek olarak Emniyet Arşivleri'nde çalışma yapmış olan Ali Dikici'nin tespit ettiği Arapça ezan kamet ve sala olayları şunlardır:

- Urfa'da vazifesi olmadığı halde Arapça kamet eden cemaatten bir şahıs, Cami müezzininin ihbar etmesi üzerine yakalanıp adliyeye sevk edilmiştir (27 Ocak 1933).
- Çorum'da bayram namazından sonra Arapça ezan okuyan bir vatandaş ağır cezada yargılanmış ve beraat etmiş, ancak yanındaki arkadaşları TCK'nın 163. ve 173. maddelerine göre birer sene müddet ağır hapsine ve o kadar müddetle emniyeti umumiye nezareti altında tutulmalarına karar verilmiştir (10 Mayıs 1933).
- Isparta'da Uzun oğlu Ahmet Usta'nın evinde okutulan bir mevlit esnasında Arapça tekbir alan Hilmi Alaeddin isimli şahıs adliyeye sevk edilmiştir (6 Ocak 1938).
- Bayburt ilçesi Ulucami müezzini Şükrü Yıldız, Arapça ve Türkçe karışık olarak kamet getirdiğinden dolayı savcılığa şikayet edilmiştir (18 Şubat 1938).
- Konya'da kurban bayramı namazında iki kişi duadan sonra Arapça tekbir aldıkları tespit edilip adliyeye sevk edilmiş, ancak herhangi bir cezaya çarptırılmamıştır (15 Şubat 1938).
- Erzurum vilayeti Hınıs kazasında Ramazanda imamlık yapmış olan Molla Ahmet Arapça sala verdikten sonra kaçmış ve aranmasına başlanmıştır (24 Şubat 1938).
- Arapça tekbir almaktan suçlu Şarkikaraağaç ilçesi inhisarlar takip memuru Hilmi Aydın 3 lira hafif para cezasına çarptırılmıştır (18 Nisan 1938).
- Silivri kazasının Seymen köyünde ziraat memuru Behçet, Arapça kamet getirmekten 1 gün hapis cezasına çarptırılmıştır (14 Şubat 1939).

⁹⁰ BCA, 490 100, 611 121 1.

- Yozgat'ın Boğazlıyan kazasında Büyük Camii'nde bayram namazında Arapça tekbir getiren Ali Gence'nin kastı olmayıp yanlışlık neticesi okuduğuna kanaat getirilerek soruşturma açılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir (26 Mart 1940).
- Gümüşhane Cumhuriyet Savcısı "Arapça ezan okuma fiiline kanunen bir cezaya tayin edilmemiş olup, Türk ceza kanununun birinci maddesi mucibince kanunun sarıh olarak suç saymadığı bir fiil ile cezalandırılmayacağından bahisle takibata mahal olmadığına" karar verilmiştir (1938).
- Doğu illerine teftiş yapan bir polis müfettişi, Bingöl'de köylerde hala Arapça ezan okunmaya devam edildiğini rapor etmiştir (1945).
- Karamürsel'in Ayazma Köyü'nden Boşnak asıllı Bekir Duran, Çarşı Camiinde Arapça ezan okumaktan dolayı adliyeye sevk edilmiş, ancak cezai ehliyeti olmadığından serbest bırakılmıştır. Adı geçen şahsın yine Arapça ezan okumaya devam etmesi üzerine 9 Ocak 1939'da Bakırköy Hastanesine sevk edilmiştir (29Ağustos 1938).
- Yeni Foça kazasında camide kimsenin olmadığı sırada, Kazım adında bir şahıs Arapça ezan okurken yakalanmış, ancak sanığın bahriye yüzbaşısı iken akıl hastalığından emekliye ayrılmış bir deli olduğu anlaşıldığından serbest bırakılmıştır(28 Şubat 1938).⁹¹

1.3. Türkçe Ezan Siyaseti ve Ezan Dilinin Serbest Bırakılması

Atatürk döneminde yapılan inkılapların çoğu dini taassubun ortadan kaldırılması ve modern bir Cumhuriyetin temellerinin atılmasını kapsıyordu. Fakat Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün başa geçmesiyle taassup zihniyetinden ziyade bütün dindarlara karşı bir baskı dönemi de başlamıştır. Özellikle Türkçe ezan konusunda uygulanan sıkı tedbirler, dini içerikli basılan kitapların "irtica ile mücadele" adı altında toplattırılması iktidara karşı çok büyük hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Bu memnuniyetsizlik 1946 seçiminin sonuçlarına çok açık bir şekilde yansımış ve İnönü'nün 12 Temmuz beyannamesinde "İktidar ile

⁹¹ Dikici, a.g.m.,s.88-92.

muhalafete eşit mesafede duracağı“ sözünü vermesi sonucunu doğurmuştur. 1950 seçimleri yaklaşırken iktidar muhalafet ilişkileri gittikçe kızışmış ve Demokrat Parti'nin Haziran 1949'da yapmış olduğu kongrede “Milli teminat andı“ kabul edilmiştir. CHP'liler tarafından "Milli Husumet Andı" olarak da tabir edilen bu parti içi sözleşmede, vatandaşların seçimle ilgili hakları ihlal edilirse ve seçimlere hile karıştırılırsa, halkın meşru savunma hakkını kullanacağı belirtilmiştir.

Demokrat Parti 1950 seçim propagandasını, muhafazakâr bir dille yürütmüştür. Milli Şef de bu durumda, İslam Tarihi üzerine çalışmaları bulunan ve bir dönem Darülfünun İlahiyat Fakültesi dekanlığı da yapmış bulunan muhafazakâr eğilimli Şemsettin Günaltay'ı Başbakanlığa getirmekle karşılık vermiştir. Fakat İnönü'nün son Başbakanı olan Günaltay da 1950 seçimlerinin sonuçlarını partisi lehine değiştirememiştir.

CHP iktidarına karşı biriken tepkiler sadece muhafazakâr kesimin memnuniyetsizliği değil, aynı zamanda halkın bütün kesimini kapsıyordu. Bunun bir sebebi dini baskı ise diğer sebebi de İkinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu maddi kemer sıkma politikalarıydı. 14 Mayıs 1950 seçimleri yaklaşırken ülkenin gündemini yine Türkçe ezan konusu meşgul etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif partiler Türkçe ezan konusunda halkın hükümete karşı kırgınlığını fark ettiklerinden parti programlarında buna yönelik bir madde eklemişlerdir. Artık ezan meselesi ülkenin kaderini belirleyici bir rol üstlenmekteydi. Özellikle Adnan Menderes seçim meydanlarında ezan dilinin serbest bırakılacağını vaat etmekteydi. Diğer taraftan devrin muhafazakâr partilerinden Millet Partisi bu konuyu doğrudan parti programına koymuştu. Bu durum CHP yanlısı medya organları tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

Asım Us Vakit Gazetesi'nde, Mareşal'in cenaze töreninde çıkan hadiselerden hareketle Millet Partisi'nin programında yer alan "herkesin istediği dilde ibadet edebileceği" şeklindeki maddeyi tenkit etmiştir. Us, bir siyasi partinin programında böyle bir maddenin olması Atatürk inkılabına düşman olanlara cesaret vereceğini düşünmekte ve hakiki maksatlarının ne olduğunu sormaktadır. Madem herkesin istediği dilde ibadet edebileceği vaadinde bulunuluyor o zaman neden Millet Partisi'nin Türkçe Kuran ile namaz kılınmasının men edilmesine tepki göstermediği

sorusuna cevap istemiştir. Yoksa sadece Arapça ezanın kaldırılması siyasetinin mi izlendiğini sormuştur. Ayrıca ona göre şu an herkes istediği dilde ibadet edebilme hakkına sahip olduğundan bu madde ile sadece Türkçe ezanın kastedildiği ayan beyan ortadadır. Eğer ezan gerçekten ibadet olsaydı (ona göre ezan ibadet değildir) Millet Partisi'nin parti programına böyle bir madde koymasına hiçbir şey denilemezdi. Çünkü anayasa vatandaşlara tam bir vicdan serbestisi vermiştir. Us'a göre ezan ibadet değil, ancak Müslümanların ibadet için camiye davet edilmesidir ki bunun da Türkçe olması gayet normaldir. Son olarak eğer bu madde ile Arapça ezanın getirilmesi kast edilmişse bu açıkça belirtilmelidir. Bu şekilde Hikmet Bayur'un başkanlık ettiği Millet Partisi'nin Atatürk inkılaplarına düşman olanlara yataklık edip etmediğinin anlaşılacağını söylemiştir.⁹²

Demokrat Parti ezan meselesinden en çok bahseden muhalefet partisiydi. Çünkü hem hükümet olmaya hazırlanıyor hem de oy potansiyelininmuhafazakâr kesimi de kapsaması hedeflemekteydi. Bu sebeple parti, 1946 programında din ve laiklik ile ilgili bir madde konması uygun bulunmuştur.

Madde 14 - Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikine müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanütü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır.⁹³

Seçimlerin Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmasının ardından ilk düzenleme 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat milletvekili Ahmet Gürkan tarafından TCK'nın 526. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun olmuştur. TBMM Başkanlığına sunduğu bu kanun teklifinde Gürkan, bu meselenin acele ile görüşülmesinin gerektiğini belirterek gerekçeyi şu şekilde açıklamıştır:

Devletimizin anayasamızda tespit edildiği gibi laik olması ve laikliğin ise devlet ile din müesseselerinin yekdiğerinden ayrı tutularak birbirine karıştırılmaması manasına gelmesi itibariyle kanunların bu esas dairesinde ayarlanması icap ettiği gibi laikliğe aykırı olan kanunların da buna müvazi olarak tadili icap eder.

Esasen bütün demokrat ve medeni memleketlerde bu esas kabul edilmiş ve din işleri devlet teşkilatından ayrı tutularak din adamlarının dini bilgilerine terk edilmiş bulunduğu bir hakikattir. Şu hale göre dine taalluk eden işlerden devletin elini

⁹² Vakit Gazetesi, 1 Mayıs 1950.

⁹³ Demokrat Parti Programı 1946, TBMM Kütüphanesi, Yer: 2008-563, Demirbaş No: 200805461, 1946, s. 4.

tamamıyla çekmesi ve bu manevi varlığı ilahiyatçıların bilgilerine, daha doğrusu ihtisaslarına terk etmesi bir zaruret halinde karşımıza dikilmektedir.

Sabık iktidarın laikliği din aleyhinde tefsir etmesi suretiyle ve bu cümleden olarak iman ve amelden mürekkep Müslümanlık dinin amele taalluk eden ezan ve kametin Türkçe okutulmasını mecbur tutması laiklik prensibini ihlal ve anayasanın verdiği vicdan hürriyetine tecavüzdür. Laik bir idarenin bir Hıristiyan mabedinde çalınan çan tokmağını şu kadar veya şu şekilde vuracağı hususlarına müdahale etmesi nasıl bir haksızlık teşkil ederse, aynı şekilde muvazi olan ezan ve kameti şu şekil veya şu lisanla okutmak istemesi de o nispette haksızlık, hatta din ve vicdan hürriyetine bir tecavüzdür.

Hakkıyla ve ilmi bir şekilde Türkçeye tercüme dahi edilmeyen ezan ve kametin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kabul edilecek şekli ne olursa olsun halen bu mevzuda laiklik prensiplerini ihlal eden TCK 526/2 fıkrasındaki (veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar) kaydının kaldırılması suretiyle mezkur maddenin ekli tasarı şeklinde tadiline zaruret görmekteyiz. Bu zaruret çeşitli ırk ve lisanlara sahip 500 milyondan fazla Müslümanın kabul ettiği, hatta hangi Hıristiyan memleketinde yaşarsa yaşasın tatbikatında asla güçlük çekmediği bu ibadet usulüne medeni ve laik bir devlet olarak müdahale etmemiz bariz bir hatadır. Bu bakımdan ekli tasarı hazırlanmış bulunuyor.⁹⁴

Yapılan izahatın ardından Arapça ezanı yasaklayan kanunun kaldırılması teklifi Meclis Başkanlığı'na sunulmuştur.

Seçimlerin yapılması ve yeni hükümetin kurulmasının ardından Menderes hükümetinin vereceği ilk mesajlar merakla beklenmekteydi. 5 Haziran 1950 günü Zafer Gazetesi baş muhabiri Mümtaz Faik Fenik'in sorduğu bir soruya Başbakan şu cevabı vermiştir:

Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvela taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki Büyük Atatürk bir takım hazırlayıcı ön inkılaplara başlarken taassup zihniyeti ile mücadele etmek lüzumunu hissetmiştir.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmedi. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiye'sine zemin hazırlamıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı arz ettiğim gibi, geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zaruri görülen tedbire artık bir ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin laiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini siyasete karıştırmamak ve dini ibadetler amme nizamına ve umumî adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti icabındadır. Vicdan hürriyeti de diğer hürriyetler gibi vatandaşın tabii hakkı olarak kabul olunmadıkça laik devlet prensibinin tahakkuk ettirilmesine imkan görülemez. Parti programımızda da vicdan hürriyeti ve laiklik esası bu anlayışa göre tespit edilmiştir.

⁹⁴Sebilürreşad Dergisi, Cilt:4, Sayı:82 (Haziran 1950), s.100-101. Ayrıca Hükümetin vermiş olduğu teklif için bkz. Ek-1.

Diğer İnkılaplarımız gibi laiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Halbuki umumi adaba ve amme nizamına hiçbir aykırılık göstermeyen ezan meselesinde memnuniyetin devamı laiklik prensibini menfi cihetten zedelemek manasını tazammun eder.

Tekrar edelim ki irtica taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz. Bu izahımın milletimize mal olmuş inkılaplarımızın tamamıyla korunacağı manasını taşıdığı da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim.

Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanuni hükümlerle de alakalı olan bu meselenin gerek prensip gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından meclis grubumuza arzı ve grubumuzca alınacak karara göre hareket olunması pek tabiidir.⁹⁵

Başbakan bu beyanatını Cumhuriyetin ana ilkelerinden olan laiklik, taassupla mücadele ve Atatürkçülük ile destekleyerek açıklama gereği duymuştur. İçinde Arapça ibadet edilen camilerden Türkçe ezan okunmasını bir tezat teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu açıklama bazı kesimlerce olumlu karşılanırken bazılarının da tepkisini çekmiştir. 6 Haziran 1950 tarihli Vakit Gazetesi bu konuşmayı manşetinde "İnkılap Menderes hükümetinin ağzına yakışır kelime olmaktan çıkmıştır" başlığı ile verilmiştir. Hürriyet Gazetesi ise "CHP'liler bu irticai kararı başkalarının takip edeceği fikrinde" olduğunu yazmıştır.⁹⁶ Milliyet Gazetesi manşetten "Arapça ezan meselesi geniş akisler uyandırdı. Halk Partili çevreler hücumu geçti, münevver zümre ikiye ayrıldı, halk memnun görünüyor" başlığını atmıştır.⁹⁷ Bu manşetlerle birlikte gazetelerde yeniden Türkçe ezan tartışmaları başlamış ve 12 Haziran'a kadar gündemdeki yerini korumuştur. Bu sırada başbakanın demecinden cesaret alan bazı kişiler Arapça ezan okumaya başlamıştır bile. İlk hadise Adana Hasan Ağa Camii'nde gerçekleşmiş ve kanun hala yürürlükte olduğu için müezzin hakkında soruşturma açılmıştır.⁹⁸

Ulus gazetesi yazarı Kemal Zeki Gencosman hükümetin Arapça ezana yeniden dönüş sinyallerine karşı duyduğu ızdırabı şöyle anlatmıştır:

Ezanın Arapça okunacağını öğrendiğim bu sabahtan beri perişan bir halde olduğumu sizden niye gizleyeyim? Etime bıçak saplansa bir damla kanım çıkmaz. Hükümet gazetesinin Atatürk inkılaplarının bir taraftan didiklemeye başladığını teşhir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum. Tüylerim diken diken oluyor...

⁹⁵ Vakit Gazetesi, 6 Haziran 1950.

⁹⁶ Hürriyet Gazetesi, 6 Haziran 1950.

⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1950.

⁹⁸ Vakit Gazetesi, 7 Haziran 1950.

Gencosman'ın bu satırlarına Eşref Edip Sebilürreşad Dergisi'nde şöyle bir cevap vermiştir: "Kara kara düşünüyorsunuz. Ne vakit beyaz düşündünüz ki?".⁹⁹ Aynı gazetede Profesör Yavuz Abadan da şunları yazmıştır:

Arapça ezana dair bu beyanatı okuyunca içimden bir ürperme duyduğumuzu saklamayacağız. Demek ki Demokrat Parti icraata Arapça ezan okunmasına yeniden imkan vermekle başlayacaktır. Ortaçağın dini hurafelerinden temizlenmiş laik bir zihniyete karşı gelmektir bu...¹⁰⁰

Demokrat Parti meclis grubu 13 Haziran Salı günü saat 15:00'te Abidin Potunoğlu'nun başkanlığında toplanarak ezan meselesini tartışmıştır. İlk olarak kürsüye çıkan Sadri Maksudi laikliğin esaslarını açıklayarak, bu esaslara karşı kanuni tedbirler koymanın anayasaya aykırı olduğunu bazı arkadaşların ezanın Arapça okunması konusunda verdikleri teklifin yerinde olduğunu belirtmiştir. Sonrasında kürsüye gelen Kenan Özçoban dini ibadetin bir parçası olan ezana sınırlama koymanın doğru olmadığını ve bunu kaldırmanın laikliğin uygulanması anlamına geldiğini söylemiştir. Ardından Sıtkı Yırçalı ve arkadaşları tarafından başkanlığa verilen taktir okunmuştur:

1- Ezan hakkındaki kayıtlar anayasaya aykırıdır.

2- Mezkur kaydı kaldıracak tasarı 16.06.1950 tarihine kadar meclise sevk edilmelidir.

Son olarak Samet Ağaoğlu kürsüye gelerek müzakerelerin yeterliliğini ve ezanın din dilinde okunması hakkındaki prensip kararlarının kabulünü istemiştir. Sonuç olarak Demokrat Parti meclis grubu ezanın din dili ile okunmasını kararlaştırmıştır. Bu sırada Arapça ezanın serbest bırakılacağı haberlerinin duyulması üzerine Samsun'a bağlı Kavak ve Vezirköprü köylerinde bazı kimseler sarık sarıp Arapça ezan okumaya başlamıştır. Konya Ortamektep Mahallesinde de Yakup Ünal adında bir şahıs mescitte Arapça ezan okumasının ardından yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir.¹⁰¹

Demokrat Parti meclis grubu 14 Haziran günkü toplantısında ezan konusunda bir prensip kararına varmak için görüşmeler yapmıştır. Karar alınır alınmaz hükümetin en kısa zamanda tasarıyı hazırlayarak meclise vermesi beklenmiştir. Bazı

⁹⁹Eşref Edip, "Hükümetin programı ve Ezan Meselesi", Sebilürreşad Dergisi, Cilt:4, Sayı:80 (Haziran 1950), s.71-72.

¹⁰⁰ Edip, a.g.m.,s.73.

¹⁰¹ Vakit Gazetesi, 14 Haziran 1950.

milletvekilleri kararın Ramazan ayından önce çıkmasını istemiştir. Bu sırada halk arasında bazı dedikodular da yayılmaya başlamıştır. Balıkesir'de şapka yerine tekrar fes giyileceği her yerde konuşulur olmuştur. Diğer taraftan Samsun'da sarık giyerek gezenler görülmüş ve haklarında soruşturma başlatılmıştır.¹⁰²

Meclisin 16 Haziran 1950 günkü oturumunun açılışında ilk olarak Başbakan Adnan menderes söz almış ve partisinin meclis grubunda Arapça ezan konusunda varılan mutabakatın ardından bazı vatandaşların Arapça ezan okumaya başlaması sebebiyle ilk olarak bu konunun görüşülmesini talep etmiştir. Başbakanın bu isteği kabul görmüş, Kayseri Milletvekili İsmail Berkok, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve 13 arkadaşının verdiği teklifle, Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı kanun 526. maddesinin değiştirilmesi görüşülmeye başlanmıştır.

Söz ilk olarak muhalefet grubuna verilmiş ve CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyyüboğlu kürsüye gelerek kendi meclis grubunun bu müzakereye karşı tutumunu açıklamıştır. Eyyüboğlu, Türk Ceza Kanununun 526. maddesinde ezana dair yapılan değişikliğin milli devlet ve milli şuur politikası gereği yapıldığını belirtmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesinin de bir dil meselesi yani milli şuur meselesi olarak görüldüğünü söylemiştir. Milli devlet politikasının da mümkün olan her yerde Türk dilinin kullanılmasını emrettiğini ve Türk vatanında ibadete çağırmanın da Türkçe olmasına gayret gösterildiğini iletmiştir. CHP grubu olarak milli şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine inanarak Arapça ezanın ceza olmaktan çıkarılmasına itiraz edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁰³ Seyhan milletvekili SinanTekelioğlu da "eğer Atatürk hayatta olsaydı meclisin düşündüğü gibi düşünecek ezanın din dili ile okunmasına izin verecekti" demiştir. Ona göre bu kanun aşırı sağcı ve aşırı solcu düşüncelerle getirilmiştir. Ardından kürsüye çıkan Ankara Milletvekili Talat Vasfi Öz "irade-i ilahiyenin" tecelli ettiğini söyleyince CHP saflarından "irade-i milliye" itirazları yükselmiştir. Ezanın Ramazan arifesi gibi mübarek bir güne denk geldiğini belirten Öz'e yine CHP sıralarından "laik hükümet" sesleri yükselmiştir. Konuşmasını muhafazakar bir dille sürdüren Talat Vasfi Bey'e CHP'liler büyük tepki göstererek "vaiz istemiyoruz" demesi üzerine konuşmasını

¹⁰² Vakit Gazetesi, 13 Haziran 1950.

¹⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:1, Dönem:9, Birleşim:9, 16.06.1950, s.182.

kısa keserek sonlandırmıştır. Maddelerin müzakere edilmesinin ardından TCK 4055 sayılı kanunun 526. maddesi aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

Salahiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut amme emniyeti veya amme intizamı veya umumi hıfzıssıhha mülahazasıyla kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet eylemiyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya 150 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Şapka ihtisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuniyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.¹⁰⁴

Bu değişikliğin kabul edilmesinin ardından, bunun heyecanına kapılacak kişilerin hemen Arapça ezan okuyacağı sorunu tartışılmıştır. Çünkü meclis içtüzüğüne göre kanunlar kurultayda kabul edildikten 45 gün sonra Resmi Gazete’de yayımlandığında yürürlüğe girmektedir. Resmileşmeden meydana gelecek eylemler suç teşkil etmektedir. Bunun üzerine Demokrat Parti grubu "kanun Resmi Gazete’de yayımlandığı gün yürürlüğe girer" yerine "kanun onaylandığı gün yürürlüğe girer" notunun düşülmesini istemiştir. Bursa milletvekili Cevdet Yılmaz ortada mevcut bir ceza hükmü kalmadığından hiç kimse bundan dolayı cezaya tabii olmayacağını belirtmiş ve madde aynen kabul edilerek 17 Haziran’da Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁵

Türkçe ezan meselesinin mecliste halledildiği gün Başbakanlık tarafından Anadolu Ajansı’na derhal bir yazı gönderilerek tebligatta bulunulmuştur. Burada ezan ve kamet okuyanlar hakkında TCK’nın getirmiş olduğu cezai hükümlerin kaldırılmış bulunduğunu ve bunun Meclis tarafından onayladığı vurgulanmıştır. Kanunun Cumhurbaşkanı tarafından da onaylandığı ve 17 Haziran 1950 günü Resmi Gazete’de yayımlanarak uygulamaya konulacağı belirtilmiştir. Bu tarihten itibaren Arapça ezan ve kamet okumanın serbest olduğuna dair radyodan yayın yapılarak halka duyurulması istenmiştir.¹⁰⁶

23 Haziran 1950 günü Diyanet İşleri Başkanlığı, müftülüklere bir yazı göndermiştir. Burada ezan ve kametin sadece bir ilan olmadığı, Peygamber tarafından uygulanmış, belirli lafızlarla namaz vakitlerinin girdiğini bildiren, ilmi ve

¹⁰⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:1, Dönem:9, s.182-186.

¹⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, s.186-187. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-II, Ek-III.

¹⁰⁶ BCA, 30 100, 51 306 2.

dini bir hakikat olarak kitap ve sünnetle sabit olduğu belirtmiştir. Ezanın başka lafızlarla okunması, velev ki en doğru bir tercüme ile dahi olsa değerinin olmadığı ifade edilmiştir. Tamamıyla dini bir ibadet konusu olan ezan ve kameti esas şeklinden çıkarıp herhangi bir dille okumaya zorlayıcı hükümlerin ve din lisanı ile okuma yasağının kaldırılması halk üzerinde "büyük bir ferahlık ve hoşnutluk" yarattığı belirtilmiştir. Bununla ilgili yapılan tebligat üzerine il ve ilçelerdeki durum ile alakalı bilgi verilmesi, hangi gün ve vakitten itibaren uygulanmaya başlandığı sorulmuştur. Ezanı din lisanı ile okumayı bilmeyen müezzinlerin olup olmadığı, eğer böyle birileri varsa ne gibi tedbirler alındığı hakkında bilgi istenmiştir.¹⁰⁷

Arapça ezan yasağının kaldırılması muhafazakar kesim üzerinde bayram havası yaratmıştır. Anadolu'nun çeşitli köylerinde kurbanlar kesilmiş, Sultanahmet Camii'nde 14 müezzin 6 minarenin şerefelerinden yarım saate yakın Arapça ezan okumuştur. İzmir, Kemalpaşa, Ulucak köyü doğumlu İbrahim Arı adında bir vatandaş o günleri "düşman işgalinden kurtulur gibi" kutladıklarını belirtmiştir.¹⁰⁸

Üniversiteli gençler de ezan meselesinin bir tarafı olarak ortaya çıkmışlardır. Ankara Hukuk Fakültesi'ne mensup bazı öğrenciler kantinde bir toplantı yaparak ezan dilinin serbest bırakılmasını protesto etmişlerdir.¹⁰⁹ Bunun üzerine diğer karşıt görüşlü öğrenciler de Başbakan Menderes'e telgraflar göndererek tebrik etmişlerdir:

Sayın Başbakan Adnan Menderes

Bütün İslamaleminin, Müslüman Türk camiası ve Türk gençliğinin en derin sevgi ve muhabbetini kazandıran ezanı Muhammedinin asli şekline müsaade ile demokrasinin kabul ettiği hakiki vicdan hürriyetine doğru ilk adımı atmış olan Başbakanımızı biz İstanbul Üniversitesi gençliği de bütün ruhumuzla tebrik ederken, vatan millet ve din hizmetinde hayırlı muvaffakiyetler diler, samimi hürmet ve selamlarımızı arz ederiz.

187 Üniversiteli Adına Alaeddin Yılmaztürk

Sayın Başbakan Adnan Menderes

Müslüman Türk'ün vicdan ve din hürriyeti üzerindeki tehditleri kaldırma ve hakiki laikliğin temelini atma yolunda Ezan-ı Muhammedi hususundaki kararınıza biz İstanbul Üniversitesi gençlerinin ruhuna tercüman olduğunu saygılarımızla arz ederiz.

¹⁰⁷ BCA, 51 0000, 4, 31, 12.

¹⁰⁸ Mustafa Armağan, *Türkçe Ezan ve Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.176.

¹⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1950.

Burada önemli bir ayrıntıya da dikkati çekmek gerekir. CHP 1941 yılında TCK'ya eklediği bir madde ile ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmasını yasaklamış ve cezai müeyyideler uygulamıştır. Demokratların yaptığı ise ezanı herhangi bir dilde okumayı serbest bırakması, isteyenin istediği dilde okuması anlamını taşıyordu. Yani bu düzenleme Arapça ezanı kanunen yeniden tesisi değil okunacak dilin tamamen serbest bırakılmasından ibaretti.

Profesör Şerafettin Gölcük, Celal Bayar ile yaptığı bir görüşmede Türkçe ezanın kaldırılması ile ilgili kendisine şu sözleri söylediğini yazmaktadır:

1950 yılında seçimi kazandık. Ben DP Genel Başkanım. Meclis toplandı. O zaman Cumhurbaşkanı meclis seçiyordu. Ben Cumhurbaşkanı seçildim, Adnan Bey'i de Başvekil tayin ettim, o da hükümeti kurdu. Kurar kurmaz da önüme, meclise sevk edilmesi gereken ilk kanun tasarısı olarak ezanın aslından okunması meselesini getirdi. Ben imzalamadım. Adnan Bey çok ısrar etti: "Beyefendi, sayın Reis-i Cumhurbaşamız. Biz millete söz verdik, bunu yapmamız lazım." Ama imzalamadım. Adnan Bey üzüntülü bir şekilde yanımdan ayrıldı ve birkaç gün ortadan kayboldu. Bakanlar Kurulu yeni teşkil edilmiş, ilk icraatımız da bu olacak. Adnan Bey Ankara'da yok, merak edip arattım. Mersin'de bir yerlerde olduğunu tespit ettim. Telefonla irtibata geçtik. "Adnan Bey, gel bu işi halledelim" dedim. Geldi imzaladım. Niye imzaladım? Çünkü bir skandal olacaktı. Yeni iktidara gelmişiz, ezan yüzünden Cumhurbaşkanıyla Başbakan anlaşamıyor dedirtmemek için imzaladım.¹¹¹

Arapça ezan yasağı zaten gazetelerin vazgeçilmez bir tartışma konusuydu. Ezan dilinin serbest bırakılmasının ardından manşetlerde çok geniş yer ayrılmış ve karşıt destekli gazetelerin iltifat ve eleştirilerine maruz kalınmıştır. 17 Haziran 1950 tarihli Cumhuriyet Gazetesi "Atatürk inkılabının zedelendiğinden bahisle telaşa düşen CHP'li propaganda, Arapça ezanın arkasından fesin, cübbenin, sarığın, tekkenin, hülasa kara kara heyülaların sıra sıra belirmesinden endişeliydiler." demektedir.¹¹² Hürriyet Gazetesi "Alkışlar ve tezahürler arasında kabul edilen yeni kanuna göre ezan bugünden itibaren bütün yurttan Arapça okunabilecek" manşetini atmıştır.¹¹³ Milliyet Gazetesi haberi "Meclis, ezanın Arapça olarak okunmasını dün kabul etti." şeklinde vermiştir.¹¹⁴ Vakit Gazetesi "Müezzinler ezanı Arapça veya

¹¹⁰Sebilürreşad Dergisi, Cilt:4, Sayı:81, s.96.

¹¹¹ Armağan, a.g.e.,s.72-73.

¹¹² Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1950.

¹¹³ Hürriyet Gazetesi, 17 Haziran 1950.

¹¹⁴ Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1950.

Türkçe okumakta serbest bırakılıyor" başlığını atmıştır.¹¹⁵ Yeni Sabah ise "Arapça ezan çok iyi karşılandı" şeklinde vermiştir.¹¹⁶

24 Haziran 1950 tarihinde eski CHP Milletvekili Refet Ülgen tarafından Başbakan Adnan Menderes'e bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta Ülgen, ezanın yeniden Arapça¹¹⁷ okutturulmasının aydınlar arasında iyi bir etki bırakmadığını ve bunun bir gerileme olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a atfen "Atatürk'e aziz arkadaşlık yapmış olan büyük varlık buna engel olmalı idi" demiştir. Tekkelerin kapatılmasının bir gereklilik, fakat Türkçe ezanın uygulanmasının ise bir Atatürk inkılabı olduğu belirtilmiştir. Bunun tekrar Arapçaya çevrilmesinin bir gerilik ya da yeni bir irtica olup olmadığını sormuştur. Yeryüzünde din dili diye bir şey olmadığını, bu sözün çok amiyane ve cahilce bir söz olduğunu iddia etmiştir. Ona göre ezanın yeniden eski diline çevrilmesi demokratların lehine olmamıştır. Bu siyasi harekete sevgi ve saygı besleyenleri endişeye düşürmüş, hatta yüz çevirmeye sebep olduğu arz edilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁵ Vakit Gazetesi, 17 Haziran 1950.

¹¹⁶ Yeni Sabah Gazetesi, 18 Haziran 1950.

¹¹⁷ Refet Ülgen bu mektupta Arapça ezan demek yerine, metin içinde iki kez kullandığı bu kelimeyi yanlış yazdığı kanaatindeyiz. Belgede Türkçe ezan diye geçen yerler, Arapça ezan olarak yazılmıştır. Çünkü ilk cümlede "Ezanın Türkçe okutturulması, aydınlar arasında iyi bir tesir bırakmamıştır" demiş, fakat ardından bu yasağın kaldırılması eleştirilmiştir. Kısacası belgedeki bir yanlışlık tarafımızdan düzeltilerek sunulmuştur.

¹¹⁸ BCA, 30 100, 41, 424, 2.

İKİNCİ BÖLÜM

2.Kuran'ın Türkçeleştirilmesi

2.1. Kuran'ın Matbaada İlk Basımı Meselesi

Kuran, 610-632 yılları arasında 22 yıl boyunca Hz. Peygamber'e vahiy yolu ile indirilmiştir. Hz. Peygamber hayattayken yazıya dökülmüş ve indiği günden beri hiçbir şekilde tahrife uğramamıştır. Kuran'ın kitaplaşma süreci Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Osman dönemleri olmak üzere ezberleme, kâğıda geçirme ve çoğaltma aşamalarından geçmiştir. Fakat Kuran'ın çoğaltılması konusu ile ilgili bazı tartışmalar çıkmıştır. Hz. Osman döneminde (644-656) devletinsınırları Asya'da Anadolu, Çin ve Rusya'ya; Afrika'da Mağrip içlerine; Avrupa'da Portekiz sınırlarına dayanmıştı. Hz. Ebubekir zamanında Kuran'ın toplattırılmasıyla, farklı yerlerde bulunan Kuran parçaları bir araya getirilmiş, ama etrafta bulunan bazı Kuran parçaları tamamen ortadan kaldırılamamıştır. Böylece ortaya bir karmaşa çıkmış ve hatta Müslümanlar arasında sıcak çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Farklı kıraat tartışlarının meydana getirdiği çatışmaya bir son vermek isteyen Hz. Osman, hicretin 25. yılında ashabı bir araya getirerek Kuran'ın çoğaltılması işine girişmiştir.¹¹⁹

Her toplumda yeniliklere karşı çıkan bir grup insan vardır. Bunların çoğu kendi çıkar ya da imtiyazlarını korumak adına türlü yeniliklere karşı çıkmış ve belki de çoğu zaman gerçek anlamda bilimin ilerlemesine mani olmuşlardır. Bilindiği üzere matbaa 1450 yılında Gutenberg tarafından icat edilmiştir. Bu matbaada basılan ilk eser ise Hıristiyanların kutsal kitabı "Kitab-ı mukaddes" olmuştur. Fakat Avrupa'da matbaa aleyhinde yer yer itirazlar ortaya çıkmıştır. Paris hattatları, matbaaya karşı çıkmış ve bu aleti bir nevi sihirbazlık olarak görmüşlerdi. İngiltere'de de bir dönem hâkimler ve zabıtlar matbaayı yasaklamışlardı.¹²⁰Görüldüğü gibi Avrupa'da da bir dönem çıkar sahipleri var olan konumlarını kaybetmemek için yeniliklere karşı çıkmışlardır.

Osmanlı'da Museviler 1493'te İstanbul'da, iki yıl sonra da Selanik'te matbaa kurarak, kutsal kitapları olan Tevrat'ı bastılar. 1567'de Ermeniler, kendi dillerinde

¹¹⁹ Mustafa Ünver, "Kur'an Vahyinin Kitaplaşma Sürecine Bir Bakış", Diyanet İlmî Dergi, Cilt:46, Sayı:2 (Haziran 2010), s.59-60.

¹²⁰ Osman Keskiöğlü, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:1 (1967), s.121.

kitaplar basmaya başladılar. 1627'de Rumlar da kendi matbaalarını kurdular. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde gayr-i müslim unsurlar kendi dillerinde matbaa açmakla kalmayıp Arapça harflerle de kitap bastılar. Yöneten unsur Türklere gelince hala matbaa kuramamışlardı. Bunu yapmak için Şeyhülislam'dan fetva, padişah'tan da ferman alınması gerekiyordu. Matbaa meselesine ilk ciddi teşebbüs, İbrahim Müteferrika ve Yirmisekiz Çelebizade Sait Efendi'nin girişimleri olmuştur. İbrahim Müteferrika matbaa açma iznini alabilmek için Vesile'tüt- Tıbaa adlı bir risale yazarak burada matbaanın faydalarını övmüştür. Müteferrika'nın çabası Yirmisekiz Çelebi Sait'in desteğiyle birleşince Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından matbaa açılmasına dair ilk fetva verilmiştir.¹²¹ Bu fetvanın çıkmasıyla birlikte Osmanlı'da ilk matbaa kurulmuş oldu. Hıristiyan ve Yahudilerin ilk olarak kutsal kitaplarını basmalarına karşın Türkler, ilk olarak İsmail el-Cevheri'nin "VankuluLügatı" adlı Arapça sözlüğünü basarak, Kuran dili olan Arapçaya verdikleri önemi gösterdiler.

İlk matbaanın kurulmasından sonra belli başlı çıkar grupları ve ulemadan bir takım itirazlar yükselmişti. Sonraki dönemlerde fetvalarla, fermanlarla; fıkıh, tefsir, hadis ve kelam kitaplarının basılması yasaklandı. Bu anlayış Osmanlı'nın son zamanlarına kadar sürdü ve nihayet Cevdet Paşa'nın çabalarıyla 1874-1875 yıllarında İstanbul'da devlet eliyle ilk Kuran basılmaya başlandı. Böylece Kuran, matbaa icat edildikten 439 yıl sonra ve Osmanlı'da serbest bırakılmasından 152 yıl sonra ancak basılabilmıştır.¹²²

Kuran'ın Hilafet merkezi olan İstanbul'da matbaa ile çoğaltılmamasına karşın başka ülkelerde çok daha önceden basılması Osmanlı açısından vahim bir durumdur. Kuran ilk defa Avrupa'da basılmış ve bilinen ilk baskısı Hamburg'da 1694 yılında yapılmıştır. Diğer baskılar da sırasıyla şöyledir:

- 1768 Leibzig (Almanya)
- 1787 Petersburg (Katerina tarafından basılmış ve 1789, 1790, 1793, 1796, 1798 yıllarında tekrarlanmıştır. Basılan bu Kuran'lar Rusya'nın Müslüman ahalisine dağıtılmıştır. Bununlaemperyal hedeflere ulaşılmaya çalışılıyordu).
- 1801 Kazan

¹²¹Keskioğlu, a.g.m.,s.123-127.

¹²²Keskioğlu, a.g.m.,s.133.

- 1833 Londra
- 1834 Flügel Baskısı (Almanya)
- 1850 Luknav (Hindistan)
- 1852 Bombay (Hindistan)
- 1857 Kalküta (Hindistan)
- 1863 Delhi (Hindistan)
- 1864 Kahire (Mısır)
- 1871 İstanbul
- 1874 İstanbul (Maarif Nezaretince)¹²³

2.2. Yapılan İlk Türkçe Kuran Mealleri

Kuran, bu kadar uzun bir olgunlaşma döneminden sonra matbaada basılmışken, Türkçeye çevrilmesi de kısa sürede gerçekleşmesi beklenemezdi. Türklerin İslamiyet’i kabulü birden gerçekleşmiş bir olay değildir. İslam Devleti'nin fütuhatlarının Orta Asya içlerine doğru genişlemesiyle Türkler ile Müslüman Araplar arasında yakınlaşmalar olmuş ve kitleler halinde İslam dini yayılmaya başlamıştır. Tabii Müslümanlığın kabul edilebilmesi için İslamiyet’in ana kaidelerinin yazılı olduğu Kuran’ı da anlamak gerekiyordu.

Bugün bilinen en eski Kuran tercümesi 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Karşi şehrinde bulunmuş olup yazarı ve tarihi tam olarak tespit edilememiş olan anonim Kuran tefsiridir. Bunun 1300’lü yıllardan önce yazıldığı tahmin edilmektedir.¹²⁴ Fuat Köprülü bu Kuran çevirisinin son bölümlerine doğru yazarın Farsçaya daha çok başvurduğunu, Türkçe kelimeler arasında eski Farsça kelimeler koyduğunu söyleyerek yazarın İranlı değilse de İran kültürünü bilen bir Türk olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Dini kıssa ve tefsirlere yer vermeyerek anonim Kuran Tefsiri'nden ayrılan ikinci Kuran çevirisi ise Şirazlı Hacı Devletşah oğlu Muhammet tarafından 1333 yılında yazılmıştır. Bu tercüme Karahanlı Türkçesi ile yazılmasıyla birlikte yer yer Oğuzca kelime ve deyimlerin bulunduğu bir çeviridir. Eski Kuran çevirilerinden birisi de İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan

¹²³ Keskiöglü, a.g.m., s.133-134.

¹²⁴ Hamza Zülfikar, “Çağatayca Bir Kuran Tefsiri”, Türkoloji Dergisi, Cilt:6, Sayı:1 (1979), s.155-156.

¹²⁵ Zülfikar, a.g.m., s.166.

1363 tarihli tercümedir. Harezmi Türkçesinin hâkim olduğu bu çeviride Oğuzca kelimelere de sık sık rastlanmaktadır. Yukarıda zikredilen Kuran tercümelerine ek olarak bir de Konya Yusuf Ağa Kitaplığında olmak üzere yazarı belli olmayan 1544 yılında tamamlanmış 1304 sayfalık Kuran tefsiri vardır.¹²⁶

2.3. Mehmet Akif'in Türkçe Kuran'ı ve Elmalı'nın Meali

Çeşitli zamanlarda dönemin dil yapısını yansıtan Kuran çevirileri ve tefsirleri yapılmıştı, fakat son dönem Osmanlı dilinde elle tutulan bir Kuran tefsiri yoktu. Atatürk, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi konusundaki düşüncesini ilk olarak 14 Ağustos 1923 yılında devletin eğitim politikalarını belirleyecek olan bilimsel heyet adına Ankara Türk Ocağı'nda verilen çay toplantısında belirtmiştir.¹²⁷

23 Mart 1925 tarihinde mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi tartışılırken ilk olarak Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Bey¹²⁸ Kuran'ın Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kürsüye gelen Azmi Bey Diyanet İşleri Başkanlığı kurulurken maddelerinden birinin de "bu makamın vazifesi, dini mübini İslam'ın itikad ve ibadeta dair bütün ahkam ve mesalihini iradet edecektir" maddesinin geçtiğini, bunun da millete bir takım risaleler hazırlayıp, onlara okutturarak maneviyatlarını yükseltmek lazım geldiğini belirtmiştir. Mebusan Meclisi zamanında da vekillik yapmış olan Azmi Bey, o dönemde kendisinin desteği ile "Telifat-ı İslamiye" adında bir heyetin kurulduğunu, fakat bu heyetin şu an olmadığını belirterek, yeni Diyanet bütçesine yeniden böyle bir heyetin eklenmesini ve bir "Asar-ı İslamiye" yazmalarını istemiştir. İslam ilmi hallerinin Türkçeye tercüme edilerek asker, köylünün anlayabileceği eserlerin meydana getirilmesini ve bunun da işin erbabı olan uzmanların toplanarak onlara bir ödenek verilmesi ile yazılması gerektiğini söylemiştir. Hatta bu uzmanlara o gün için genel bir ihtiyaç haline gelmiş olan Kuran'ın da tercüme edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Çünkü

¹²⁶ Zülfiyar, a.g.m., s.169-175.

¹²⁷ Sarıkoyuncu, a.g.e., s.99.

¹²⁸ Abdullah Azmi (Torun) 1869 yılında Eskişehir'de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Manastır İstinaf Muhakemesi Hukuk Dairesi Üyeliği, Heyet-i İthamiye Başkanlığı ve Olağanüstü Mahkeme Üyeliği, İstanbul Sulh Hakimliği ve İstanbul Bıdayet Mahkemesi Üyeliği gibi önemli görevler üstlenmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde I. II. ve III. dönem Kütahya IV. dönem Eskişehir mebusluğu yapmıştır. TBMM I. ve II. dönem Eskişehir milletvekilliği, I. Dönem Kanuni Esasi ve Adliye Encümeni Reisliği, Büyük Millet Meclisi 2. Reis Vekilliği, I. Dönem III. ve IV. İcra Vekilliği Heyeti Umuru Şerhiye Vekilliği, II. Dönem 2. Şube, Şerhiye ve Evkaf, Diyanet ve Evkaf Reisliği yapmıştır. 27 Eylül 1937 yılında ölmüştür. [Erişim Tarihi: 20.03.2015]. https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Azmi_Torun

önüne gelenin Kuran tercümesi yazmaya kalkıştığını ve bunların çoğunun hatalı olduğunu belirtmiştir. Kuran'ı tefsir edebilmek için fıkıh, kelam, belagat gibi birden fazla ilmi sahaya hâkim olunması gerektiğini ve sonrasında tefsir yazılması gerektiğini söylemiştir. Bunlara ek olarak Avrupa'da İslamiyet aleyhine yazılan hatalı yazılara karşılık vermek için Diyanet bütçesine bir maddekonulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için de 53 arkadaşı ile birlikte imzaladığı bir tavrile 214. fasla bir madde eklenmesini istemiştir:

Riyaseti Celileye

Bazıları tarafından Kuran-ı Kerimin hataâlüd bir surette lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu kitabı celilin elyevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi ihtiva ettiği meanii dakikayı ifadede kasır olduğu cihetle mütehasıs bir heyet ilmiye tarafından Kuraniyazümüşşanın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan asarı islamiyenin nakil ve tercümesi ve dini İslam aleyhinde intişar eden asarı ecebiyeyemukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214 üncü fasla sekizinci madde olarak 20.000 liranın zam ve tahsisini teklif eyleriz.¹²⁹

Abdullah Azmi Bey'den sonra tavrile imzası bulunan Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi söz almıştır. Mahir Bey büyük bir Diyanet'in kurulduğunu, burada çalışanlara yüksek maaşlar verildiğini, otomobiller tahsis edildiğini ve bu kadar emek verilen bir kurumun Müslümanlara karşı bir sorumluluğu olduğunu ve bunlardan birinin de bir "encümeni tetkik ve telif" in kurulması gerektiğini belirterek: "Bugün Kuran-ı Kerimimiz bizi ya dinli edecektir, ya dinsiz. Eğer Kuran bilinmezse biz, tamamıyla Üfrada tabi bir halk olacağız" demiştir. Aksi takdirde düşmanların İslam tarihi adına Taberi gibi eskiden beri yalancılıkla meşhur bir kişiden birçok hadis göstererek İslamiyeti karaladıklarını belirtmiştir. Türkçe tefsirleri incelediğini, hatta kendisinin de on beş seneden beri çalışarak on dokuz cüz yazdığını ve on bir cüzün kaldığını söylemiştir. Piyasada Fransızcadan Türkçeye çevrilmiş tefsirlerin olduğunu ve diğer birkaç tefsirin ise tercümeden ibaret olduğunu anlatmıştır. Bir encümen kurulması gerektiği yineleyerek: "Efendiler! Ya şu Kuran'a istinat edelim tam Müslüman olalım, veyahut hürafattan ibaret imiş diyelim, çıkalım" demiştir.¹³⁰

Kastamonu mebusu Hamdullah Suphi Bey, Ahmet Mahir Bey'in söylediklerine karşı çıkarak camii çalışanlarının maaşlarının iki kuruştan yüz kuruşa kadar değiştiğini ama bunun yetmediğini sitem etmiştir. Bu maaşla beş vakit ezan

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:1, İçtima:85, 23.03.1925, s. 210-222.

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 212.

beklenmeyeceğini, her cuma minberde hatip görülemeyeceğini belirtmiştir. Karesi mebusu Vehbi (Borak) Bey de camiilerin kirliliğinden dem vurduktan sonra eklemiştir: "Efendim, biz de hutbe diye bir adet çıkmıştır. Teganni ve o tegannide ne şimdiki musikiye uyar, ne alafranga musikiye uyar. Hocaya da sorsanız camii de teganni haramdır der fakat camii de ibadet yerine teganni eder". Camiilerde şarkı söylemenin haram olduğunu fakat imamların şarkı söyler gibi ibadet ettiklerini söyleyen Vehbi Bey bu harama bir son verilmesini ve camilerde kendi dilinde kendisine hitap edilmesini istemiştir. Hiçbir peygamberin kavmine kendi dilinden başka bir dille hitap etmediğini, camilerde ahlaki mevzuların konuşulmasını ve siyasete girilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yalan söylememeyi, hırsızlık yapmamayı, doğruluk yapmayı, insanların birbirine iyilik yapmalarını, yetimlere yardım etmenin anlatmasını ve bunu Türkçe yapılmasını belirtmiştir.¹³¹

Denizli mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey de kürsüye çıkarak hutbelerin Türkçe okunması mevzuunu dile getirmiştir. Yedi sekiz sene önce yani Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkçe hutbeler okunduğunu ve büyük etkisinin olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde Türkçe olmayan bir hutbenin sadece hürmetten dinlendiğini söylemiştir. Fakat anlaşılacak bir dilde yani Türkçe hitap edildiği zaman dinleyenlerin kalbinde bir cezbe oluşturacağını savunmuştur. Piyasadaki Kuran tefsirlerine de değinen Mazhar Müfit Bey bu kadar yanlış ve hatalı çeviriler varken Diyanet İşleri'nin ne gibi bir girişimde bulunduğunu sormuştur. Yalnız Kuran'ın değil hadis-i şeriflerin de tercümesini talep ederek her Müslümanın elinde Kuran'ın ve hadislerin iyi bir tercümesi olması gerektiğini belirtmiştir. Ardından kürsüye çıkan Urfa mebusu Şeyh Safvet (Yetkin) Efendi de meclisin bir heyeti ilmiye kurulmasını kabul etmesi durumunda Türkçe bir mecmua oluşturulacağını, her hatip minbere çıktığı vakit o zamana ait uygun olan hutbe hangisi ise onu okuyacağını söylemiştir.¹³²

Tüm konuşmaları dinleyen Başbakan Ali Fethi (Okyar) Bey kürsüye çıkarak konuşmaların çoğuna katıldığını ifade etmiştir. Mazhar Müfit Bey'in "Kuran'ın yanlış tercümeleri hakkında ne tedbir aldınız?" sorusuna, bu konuda alınacak tedbirin işin erbabı olan bir heyeti ilmiye tarafından sahil bir şekilde tercüme ve yazılmasından ibaret olduğu cevabını vermiştir. Sonrasında Diyanet İşleri Reisliği adına söz alan

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, s.214-215.

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, s.217

Aksekili Ahmet Hamdi Bey sorunun asıl muhatabı olarak cevap vermiştir. Şimdiye kadar Diyanet İşleri Riyaseti'nin kendisine düşen görevlerden birincisini yani halkın itikadına ve ibadetine ait bazı şeyler yayınladığını ve bununla irşatta bulunduğunu belirtmiştir. Fakat bütçesinde bir tahsisat olmadığından tam anlamda başarılı olunmadığını savunmuştur. Telif meselesine gelince bu konu da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin bir talebi üzerine askerinin anlayacağı bir dille ilmihal yazıldığını ve gönderilmek üzere olduğunu söylemiştir. Yine halkın anlayabileceği bir dille din derslerinin hazırlandığını ve bunların kısa sürede basılacağını ifade etmiştir. Bunlar dışında ahlaka ve hadise dair bazı eserlerinde hazırlanma aşamasında olduğunu belirtmiştir.¹³³

Fasillara geçildikten sonra söz alan Karesi mebusu Ali Şuuri Bey, Buhari ve Müslim hadislerinin de tercüme edilip edilmeyeceğini meclise sormuştur. Bunların da tercümesinin gerektiğini, sadece Kuran tefsirinin yeterli olmayacağını ve hadislerin Kuran'ın en güvenilir tefsirleri olduğunu vurgulamıştır. Takrir sahibi Abdullah Azmi Bey ise cevaben bunlarında dâhil olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴

Isparta mebusu Hüseyin Hüsnü (Özdamar) söz alarak Heyet-i İlmiye'nin görevinin tam olarak ne olduğunu sormuştur. Bu heyetin Kuran ve hadislerin çevirisinden önce kırk sekiz tane cuma hutbesi iki de bayram hutbesini Türkçe olarak hazırlaması gerektiğini belirtmiştir. Bu hutbelerin kura ile çekileceğini ve hatiplerin bunları okuyacağını ifade etmiştir. Sonradan söz alan Vehbi Bey buna karşı çıkarak bu Heyet-i İlmiye'nin görevinin ne hutbe tertip etmek ne de başka kitaplar yazmak olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Darülfünun İlahiyat Şubesi'nin sırf hutbe için tesis edildiğini ve kürsüleri olduğunu belirtmiştir. Takrir sahibi Abdullah Azmi Efendi buna karşı çıkarak "Vehbi Bey! Takriri okumadan mı imza ettiniz?" demiştir. Yahya Galip Bey ise meselenin yalnız Kuran ve hadislerin çevirisi değil lüzum görüleceklerin tercüme edileceğini söyleyerek: "Cenneti, Cehennemi biraz bırakalım. Memleket lazım, iktisat lazım, geçinmek lazım, hayat lazım" ifadesini kullanmıştır.¹³⁵

Fasıllar üzerine yapılan uzun tartışmalar sonrasında varılan sonuca göre kurulacak heyetin görevi "Kuran-ı Kerim ve Ahadisi Şerife Türkçe Tercüme ve

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, s.218-219.

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, s.223.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, s.224-225.

Tefsir Heyeti Muhasses ücret ve masarifi" olarak belirlenmiş ve meclisce onaylanmıştır.¹³⁶

Takririn onaylanmasının ardından Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi ve yardımcısı Ahmet Hamdi Aksekili'nin uygun görmesi ile tercüme işinin Mehmet Akif Ersoy'a, tefsirin de Elmalılı Hamdi (Yazır) Efendi'ye yaptırılması kararlaştırılmıştır.¹³⁷ Atatürk bu dönemde Şeyh Said İsyanı'nın yarattığı anarşi ortamını dindirmek adına Türkçe Kuran çevirileri ile yakından ilgilenmiştir. Atatürk bu çevirinin hazırlanması sırasında yapılacak olanları 7 madde halinde belirlemiştir. Atatürk'ün kütüphaneciliğini yapan Nuri Ulusu çeviri faaliyeti hakkında şunları yazmıştır:

Atatürk yapılacak olan tefsirle bizzat ilgilenmiştir. Nitekim benim dönemimde de bu çalışmalar süratle devam etti. Sonuçta yedi ana maddeyle bu işi sonuçlandırttı. Tabi şimdi tafsilatlı olarak bu maddeler pek hafızamda değil. Ana hatları hatırladığım kadar, ayetlerin inişlerinin sebepleri belirtilecek, kelimelerin dil izahatları olacak ayetlerin anlatmak istediği din hukuki sosyal vs. hakkında bilgi verilecek...¹³⁸

Atatürk'ün bizzat belirlediği 7 madde şu şekildedir:

1. Ayetler arasında münasebetler gösterilecek
2. Ayetlerin nüzül (iniş) sebepleri kaydedilecek
3. Kıraat-i Aşere'yi (10 okuma tarzını) geçmemek üzere kıraatler hakkında bilgi verilecek
4. Gerektiği yerlerde kelime ve terkiplerin dil izahı yapılacak
5. İtikadda ehlisünnet ve amelde hanefi mezhebine bağlı kalmak üzere ayetlerin ihtiva ettiği dini, şer'i, hukuki, içtimai ve ahlaki hükümler açıklanacaktır. Ayetlerin ima ve işarette bulunduğu ilmi ve felsefi konularla ilgili bilgi verilecek, özellikle tevhid konusunu ihtiva eden ibret ve öğüt mahiyeti taşıyan ayetler genişçe izah edilecek, konuyla doğrudan ve dolaylı ilgisi bulunan İslam Tarihi olayları anlatılacaktır.
6. Batılı müelliflerin yanlış yaptıkları noktalarda okuyucunun dikkatini çeken noktalar konularak gerekli açıklamalar yapılacak.
7. Eserin başına Kuran'ın hakikatini açıklayan ve Kuran'la ilgili bazı önemli konuları izah eden bir mukaddime (önsöz) yazılacaktır.¹³⁹

Çeviri işinin Mehmet Akif'e verilmesi, İstiklal Marşı ve daha birçok şiiri ile edebi ve ilmi kalitesini ispatlamış olan birinin yapacağı çevirinin daha şiirsel bir dille olacağını düşünülmesi olmalıdır. Çeviri ve tefsir faaliyetini kabul edip, üstlenen Mehmet Akif kısa bir süre sonra Mısır'a gitmiştir. Daha önce de Mısır'da bulunan Akif, 1926'dan sonra Kahire civarındaki Hilvan'a yerleşerek Türkiye'ye dönmemiştir.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, d.227.

¹³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 2006, s.23.

¹³⁸ Nuri Ulusu, *Atatürk'ün Yarı Başında*, (Derleyen: M. Kemal Ulusu), Doğan Kitabevi, İstanbul 2009, s.184-195.

¹³⁹ Meydan, a.g.e.,s.670.

Çeviri faaliyetlerine burada devam eden İstiklal Şairi yaptığı tercümeyle beğenmediğini, Kuran'daki manaları tam olarak yansıtamadığı konusunda çevresindekilere yakınmıştır.¹⁴⁰ Dini hassasiyeti olan Akif, bir müddet sonra çeviri faaliyetlerinden vazgeçmiştir.

Mehmet Akif'in çevirisini yaptığı Kuran ayetlerinin namazda okutulacağını duyması sebebiyle çeviriden vazgeçtiği iddiası bulunmaktadır. Dönemin tanıklarından Ercüment Demirer asıl vazgeçme sebebinin hakkıyla bir tefsir yapamadığını düşünmesi olduğunu ifade etmektedir:

Mehmet Akif, yazdığı tefsiri noksan yaptığını, tam karşılığını veremediği düşüncesine kapılarak yırtmıştır. Nitekim bize Kuran'ı 'istediğim şekilde tefsir edemedim' demişti. Mehmet Akif Kuran'ın sadece ölümler için okunan bir kitap olmadığını iyi bilenlerdendi...¹⁴¹

Bu alıntı ile beraber ortaya iki ihtimal çıkmaktadır. Akif ya gerçekten hakkını veremediği için çeviri faaliyetinden vazgeçmiş ya da namazlarda okutulacak olmasının vebalini üstlenmek istemediği için böyle bir bahane ile vazgeçmiştir.

Mehmet Akif'in işi bırakması üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Elmalı Hamdi Efendiye tercüme işini de yürütmesi teklif edildi. O da Kuran'ın herhangi bir dile tam anlamı ile çevrilemeyeceği fikrindeydi. Bu düşüncesini açıkça ileterek çeviri işlerini yürütmek istemediğini belirtmiştir. Fakat Diyanet İşleri tefsirle beraber tercümenin de üstlenilmesi hususunda ısrarcı davranıyordu. Bir ara Kuran çevirilerinin namazda da okutturulacağı yolunda bazı haberlerin çıkması Elmalı Hamdi Efendiyi rahatsız etmişti. Bu fikrin Hamdi Bey'in meşrebine ters olması dolayısıyla kesin bir şekilde tercüme işini reddediyordu. Hamdi Efendiye böyle bir şeyin olmayacağı garantisi verilmiş olacak ki sonunda meal yazılması konusunda ikna edildi.¹⁴² Çeviri faaliyetlerinin sonuna gelmesinin ardından tefsirin basılması konusunda bir takım sıkıntılar çıkmıştır. Bu sorun Hamdi Efendi'nin yaptığı çevirinin girişinde "Haşa Türkçe Kuran" cümlesini kullanmasından kaynaklanıyordu. Bu sebeple eser bir süre basılamadı. Maarife Vekili Hikmet Bayur'un itirazı sebebiyle Hamdi Efendi bu cümleyi çıkartıp daha ağır bir ifade koymuştur: "Türkçe Kuran mı

¹⁴⁰ Meydan, a.g.e.,s.676.

¹⁴¹ Meydan, a.g.e.,s. 677.

¹⁴² Yazır, a.g.e.,s.23-24.

var behey şaşkın!" Bir süre yaşanan gerginliğin ardından bu ibare de girişten çıkarılmış ve tefsirin basılmasına başlanmıştır.¹⁴³

Elmalı Hamdi Bey meal ve tefsir çalışmalarını yürütürken Taberi, Razi, Zamahşeri, Ebu Suud, Beyzavi, Cessas, Ebu Hayyan, Nisaburi, Alusi gibi müfessirlerin tefsirlerinden ve Kütüb-ü Sitte gibi önemli tarih ve hadis kitaplarından faydalanmıştır.¹⁴⁴ 9 ciltten ve 6433 sayfadan oluşan bu eser 1936-1939 yılları arasında 10.000 takım olarak bastırılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yurdun her yerine ücretsiz olarak dağıtılmıştır.¹⁴⁵ Elmalı Hamdi Efendi'nin uzun ve meşakkatli çalışmaları sonucu ortaya çıkan bu eser hala yapılmış en iyi meal çalışması olarak görülmektedir.

Elmalı dışında yapılan bazı Kuran mealleri aşağıdaki gibidir:

- Ömer Rıza Doğrul, Tanrı Buyruğu, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1947 (Son baskı İnkılap Yayınevi 1980).
- Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hâkim ve Meal-i Kerim, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1957.
- Abdülbaki Gölpınarlı, Kur'an-ı Kerim ve Meali, Remzi Kitabevi, İstanbul 1955.
- Osman Nebioğlu, Türkçe Kur'an-ı Kerim, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1957.
- İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Kur'an, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., Ankara 1957.
- Dr. Hüseyin Atay, Dr. Yaşar Kutluay, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1961.
- Sadi Irmak, Kutsal Kur'an Türkçe Meali, Akşam Gazetesi Neşriyatı, İstanbul 1962.
- Ali Fikri Yavuz, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-i Alisi, Sönmez Yayınları, İstanbul 1967.
- Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim Meali, İstanbul 1974.

¹⁴³Cündioğlu, a.g.e., s.152-153.

¹⁴⁴Yazır, a.g.e., s.25.

¹⁴⁵ Meydan, a.g.e., s.670.

- Abdullah Aydın, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Aydın Yayınevi, (tarihsiz).
- Ali Rıza Sağman, Lafzan ve Mealen Kur'an-ı Kerim Tercümesi, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1980.
- Kadir Kabakçı, Hasan Karakaya, Mehmet Süslü, Kerim Aytekin, Sinan Seyithanoğlu, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Renkler Matbaacılık, İstanbul 1981.
- Ali Özerk, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönemez, Sadrettin Gümüş, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, İstanbul 1982.
- Abdullah Atıf Tüzüner, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Elif Ofset Yayınları, İstanbul, 1970.
- Ali Bulaç, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meal ve Sözlük), Pınar Yayınevi, 1983.
- Celal Yıldırım, Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali, Anadolu Yayınları, 1984.
- Enver Baytan, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meal-i Alisi, Baytan Yayınevi, (tarihsiz).
- Ahmet Davutoğlu, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali, Çile Yayınları, İstanbul 1988.
- İhsan Atasoy, Ümit Şimşek, Mehmet Paksu, İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Cemal Uşşak, Kur'an-ı Kerim'in Açıklamalı Türkçe Meali, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1989.
- Hasan Tahsin Feyizli, Feyzu'l Kur'an ve Mealü'l Kur'an, Elif Matbaacılık, Ankara 1989.
- Bekir Sadak, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Ötüken Yayınları, Polat Ofset, İstanbul 1989.
- Yaşar Nuri Öztürk, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1994.

- Abdullah Yücel, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Zaman Yayıncılık, İstanbul, (tarihsiz).¹⁴⁶
- Dr. Edip Yüksel, Mesaj Kuran Çevirisi, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Dr. Abdullah Manaz, Kronolojik Türkçe Kuran, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Prof Dr. Ömer Dumlu, Konularına Göre Kuran Çevirisi, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Mustafa Sağ, Evrensel Çağrı Kur'an Meali, Final Pazarlama, İstanbul 2006.
- Mustafa İslamoğlu, Nuzül Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal- Tefsir, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.
- R. İhsan Eliaçık, Yaşayan Kur'an Türkçe Meal- Tefsir, İstanbul, (tarihsiz).

2.4. Atatürk'ün Kuran Hassasiyeti ve Türkçe Kuran Tilavetleri

Mustafa Kemal Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda Cemil Sait'in Türkçe Kuran'ı Kerim'ini hafızlara okuturken Sadettin Kaynak'ın anılarına göre aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Solumda Hafız Kemal, sağında ben varım. Hepsi okuduktan sonra sıra bana geldi. Hiç unutmam, Kuran'ı ötekilere verdiği gibi kapalı değil, açmış, evvelden tespit ettiği anlaşılın sayfaların alt kısmını göstererek,

"Bu işaret ettiğim ayeti okuyacaksınız!" diye vermişti. Baktım Nisa Suresi'nin 23. ayeti... Okumaya başladım.

"Validelerinizi, kızlarınızı, hemşirelerinizi ve birader ve hemşirelerinizin kızlarını, süt ninelerinizi, süt hemşirelerinizi, kadınlarınızın validelerini, taht-ı nikâhınızda bulunmuş kadınları vesayetinize verilmiş kızlarını taht-ı nikâha almak size haramdır. Yalnız birlikte yatmadığımız kadınların kızlarını almakta hiçbir günah yoktur. Kardeş oğullarınızın zevcelelerini ve iki hemşireyi nikâh etmeyiniz. Lakin bir emir vaki olmuş ise Allah Gafur ve Rahim'dir."

Atatürk bu son cümleye " Bu hezeyandır... Böyle şey olmaz", diye hiddetle itiraz etti, haklıydı. Ben de okurken, bunda bir yanlışlık olduğunu hissetmiş fakat kitaba göre harfi harfine okumak mecburiyetinde kalmıştım. Hemen ayağa kalktım:

"Paşam bu tercüme yanlıştır. Kuran böyle değildir! "dedim.

¹⁴⁶ Halil Altuntaş, *Kuran'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.130-131.

"İspat et, yanlış olduğunu" dedi. Cevap verdim:

"Kuran'daki aslı: "İki kız kardeşi cem etmek (aynı anda ikisiyle de evlenmek) haramdır."

"Yaaaa!" diye hayretle yüzüme bakışından belliydi ki, Atatürk bu tercümenin sakat olduğunu bilmiyordu. Bunun üzerine bu yanlışlığın sebebinin bu Kuran'ın aslından değil, Fransızcadan tercüme edildiği anlaşıldı ve yarım saat bu tercüme yanlışlığını münakaşa ettik."¹⁴⁷

1932 yılına gelindiğinde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi konusunda şartların olgunlaştığı düşünülmüş olacak ki ilk adım atıldı. Hafız Yaşar Okur anılarında Türkçe Kuran meselesini Atatürk'ün bizzat kendi huzuruna çağırarak "Yaşar Bey, İstanbul'un mümtaz hafızlarının bir listesini istiyorum. Ama bunlar musikiye de aşina olmalıdır." dediğini belirtir. Listeyi hazırlayıp Atatürk'e sunan Yaşar Bey; Hafız Saadettin Kaynak, Sultan Selimli Rıza, Beşiktaşlı Hafız Rıza, Süleymaniye Camii Baş müezzini Kemal, Beylerbeyli Fahri, Darüttalim-i Musiki azasından Büyük Zeki, Muallim Nuri ve Hafız Burhan Beyleri önermiştir. İstanbul'un bu belli başlı hafızları ertesi akşam saraya davet edilmiştir. İkişer ikişer bölünen bu hafızlardan tercüme ettirilmiş olan Bayram Tekbiri "Allah büyüktür, Allah büyüktür" şeklinde okutturulmaya başlanmıştır. Fakat Sultan Selimli Hafız Rıza Efendi bu tercümeyle itiraz etmiştir: "Efendim, Türk'ün Tanrısı vardır. Bu Tanrı şeklinde okunursa daha muvafık olur kanaatindeyim" diyerek kendince daha Türkçe bir tekbir olmasını istemiştir.¹⁴⁸

Rıza Bey'in Allah yerine Tanrı kelimesinin kullanılması fikri Bolu milletvekili Cemil Bey tarafından Atatürk'e sunulmuştur. Böylece Atatürk'ün de çok beğendiği şu Türkçe tekbir ortaya çıkmıştır: "Tanrı uludur, Tanrı uludur. Tanrıdan başka Tanrı yoktur. Tanrı uludur, Tanrı uludur ve hamd ona mahsustur." Bu gece geç saatlere kadar tercüme üzerinde fikirler beyan edildikten sonra ertesi gün yeniden saraya gelmeleri ile devam etmiştir. İkinci gün Atatürk bizzat Cemil Sait'in tercümesini getirerek, ceketinin önünü ilikleyip, ayakta Fatıha Suresi'nin tercümesini halka hitap ediyormuş gibi okumuş, bir nevi hafızlara camide nasıl okumaları gerektiğini göstermiştir. Bütün hafızlara ayrı ayrı hangi camide mukabele okuduklarını sorduktan sonra onlara şöyle hitap etmiştir:

¹⁴⁷ Altuntaş, a.g.e.,s.78-79.

¹⁴⁸ Yaşar Okur, *Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatıralar*, Sabah Yayınları, 1962, s.12-13.

Arkadaşlar! Hepinizden ayrı ayrı memnun kaldım. Bu mübarek ay vesilesiyle camilerde yaptığımız mukabalenin son sahifelerini Türkçe olarak cemaate izah ediniz. Halkın dinlediği mukabalenin manasını anlamasında çok fayda vardır.

Yemekten sonra dağılmak üzere kalkan heyetten Yaşar Okur Bey Atatürk tarafından alıkonulmuş ve Doktor Reşit Galip ve Kılıç Ali Beylere diğer gün Yerebatan Camii'nde Yasin Suresinin tercümesinin okunacağını gazetelere haber vermelerini istemiştir.¹⁴⁹

21 Ocak 1932 tarihli Akşam Gazetesi'nde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın alaturka saz heyeti şefi Hafız Yaşar Okur'un Cuma günü Yerebatan Camii'nde Kuran'ı Türkçe olarak okuyacağını ilan etmesiyle Türkçe Kuran ilk defa halka duyurulmuştur. Gazetenin aynı sayısında şimdiye kadar halkın Kuran'ı dinlediğini, fakat kendi dininin hakikatlerini bir türlü anlayamadığı belirtilmiştir. Kuran'ın Türkçeleştirilmesinin de ilk adım olduğu eklenmiştir. Türkçe Kuran okunmasının yakında yaygınlaşacağı ve Türk Müslümanlarının kendi öz dilleriyle Allah'a ibadet edecekleri öngörüldüğü belirtilmiştir.¹⁵⁰ Akşam Gazetesi'nin bunu ilk adım olarak haber yapmasının altında yatan mesaj, bir sonraki aşamada namazın da Türkçe kılınacağına işaret ediyordu. Aynı gün Milliyet Gazetesi de bu haberi "İlk Türkçe Kuran" manşetiyle vermiştir. Cuma günü saat 14:00'te Hafız Yaşar Okur tarafından yapılacak olan bu etkinliğin ülke için ilk ve önemli bir adım olduğu eklenmiştir.¹⁵¹ Bu ilk Türkçe Kuran tilavetinin Cuma gününe denk getirilmesinin sebebi, cuma günü cami cemaatinin normal vakitlerden daha kalabalık olmasındandır. Bu Türkçe Kuran ile halkın nabzı tutulup gösterdiği tepki ölçülmek istenmiştir.

22 Ocak 1932 Cuma günü Yerebatan Camii'nde, büyük bir kalabalık önünde Hafız Yaşar Ocak tarafından ilk defa Türkçe Kuran okunmuştur. Gazetelerde Türkçe Kuran tilavet edileceğini okuyan halk saat on ikiden itibaren camiye gelmeye başlamıştır. Bugün yaşananlar Akşam Gazetesi sütunlarına şöyle yansımıştır:

Saat birde cami tıklım tıklım dolmuş ve kapılar kapanmıştı. Bundan sonra gelenler hafif hafif yağmur yağmasına rağmen avluda bekliyorlar. Camiinin kapısını yumruklayarak içeriye girmek için gürültü yapıyorlardı. Saat bir buçuğa doğru camiye gelen Hafız Yaşar Bey bir türlü içeriye girmeye muvaffak olamıyordu. Bu esnada kalabalık caddeyi

¹⁴⁹ Okur, a.g.e.,s.14-15.

¹⁵⁰ Akşam Gazetesi, 21 Ocak 1932.

¹⁵¹ Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 1932.

de doldurmuştu. Dışarıda bekleyen kadınlar: Hafız efendiyi içeriye bırakmayın.. Burada okusun.. Buradakiler daha çok!.. Hafız Yaşar Bey bin müşkülâtle zabıta memurları tarafından içeriye sokuldu. Hafız Yaşar Bey kürsüye çıkarken:

- Aksiliğe bakın ki nezle de oldum. Pek berbat bir haldeyim diyordu..

Bir zat ayağa kalkarak halka bunu söyledi ve Yasin'in tamamını gelecek cuma büyük camilerden birinde tekrarlayacağını da ilave etti. Bu esnada bir kaç kişi kalkıp Hafız Yaşar Bey' e mektuplar verdiler. Bu sırada Kılıç Ali ve Reşit Galip Beyler de camiye gelmişler, bin müşkülâtle bir yol açılarak kürsüye yaklaşabilmişlerdi ve Hafız Yaşar euzü besmele çekerek evvela Yasin'nin Arapça metnini yarıya kadar okudu, sonra: " Müşfik ve rahim olan Allah'ın ismiyle diye Türkçe besmele çekerek Yasin'in Türkçe metnine geçti. Rast makamıyla yani aynen Arapça Kur'an makamıyla okumaya başladı. Hafız Yaşar Bey Türkçe Kur'an'ı okurken coştı ve birkaç sayfa okuyacağı halde Yasin'i sonuna kadar okudu. Hafız Türkçe okurken rast makamından başlayarak 32 makamı dolaşacak ve çargahta bitirecekti. Lakin hastalığı dolayısıyla rast makamıyla başladı ve rast makamı ile bitirdi. Zaten bittiği zaman ihtiyar bir hanım:

- Oh şükürallah..dedi, ölmeden evvel kulaklarım kendi dilimle Kur'anı işitti. Yıllardır okuduğum kitabı anlamadım..¹⁵²

Milliyet Gazetesi de o gün yaşananları beklenmeyecek bir şekilde manşetten vermiş ve beşinci sayfanın neredeyse tamamını ilk Türkçe Kuran tilavetinde yaşananlara ayırmıştır. Hafız Yaşar Okur'un Cemil Sait'in mealinden okuduğu Yasin Suresi'nin tamamı gazetede Türkçe olarak verilmiş ve tilavet sonrası şöyle anlatılmıştır:

Artık mukabele bitmişti, hafız kürsüden iniyor, cemaat yavaş yavaş kapıya doğru sarkıyor, fakat kimse çıkmaya muvaffak olamıyordu. Çünkü havlu ve sokak hala kalabalıktı ve bu kalabalık hala dağılmak istemiyordu. Yarım saat kadar bir zaman geçti, kapı önündeki kalabalık yarılabilir bir hal aldı ve çıkmak isteyenler bin müşkülâtle çıkabildiler, çıkanlardan bir zat kilit gibi birbirine sıkışmış olan halka sordu:

- Yahu ne bekliyorsunuz? Mukabele bitti işte !

Hanımlar cevap verdiler:

- Ayol Hafız Yaşar'ınki bittiyse Fatihli Fehamet Hanımla, Ortaköylü Hafızanım mukabeleleri var, onlar okuyacaklar, biz de onları dinleriz ve ilerlediler.

Sokak kalabalıktı. Bu kalabalık bir aralık Hafız Yaşar'ın cami kapısından çıktığını gördüler, hemen etrafını sardılar, mütemediyen sarıyorlardı:

- Gene okuyacak mısın Hafız Bey?

- Evet.

- Ne günü?

- Gelecek cumaya.

- Nerede?

- Şimdilik bilmiyorum, gazeteler ilan eder.

¹⁵² Akşam Gazetesi, 23 Ocak 1932.

Bu sualler tevali ediyor, Hafız Yaşar'ı saran insan seli Ayasofya'ya doğru ilerliyordu, fakat dağılmıyor, gittikçe kesafet peyda ediyordu... Geride cami kapısı hala kalabalıktı, hala herkes birbirine:

- Neden öbür hafızlar da Türkçe okumuyorlar? diye soruyorlardı.¹⁵³

Hafız Yaşar Bey'in Türkçe tilavetinden sonraki gün Akşam Gazetesi'nde şimdiden birçok hafızın Türkçe Kuran'ı ezberlediği ve Fatihli Hafız Fehamet ve Ortaköylü Hafıza hanımlarında yakında "Tebarake Suresi" ni Türkçe okumaya hazırlandıkları yazılmıştı.¹⁵⁴

Yerebatan Camii'nden sonra birçok camide de Türkçe Kuran dinletisi yapılmıştır. 24 Ocak 1932'de Hafız Burhan Bey Beyoğlu'nda Kemer Hatun Camii'nde, Hafız Kemal Bey Süleymaniye'de, Hafız Yaşar Bey de Aksaray'da Selçuk Camii'nde Kuran'ı Türkçe okumuştur. Hafız Kemal Bey önce Fatiha suresinin Arapçasını sonra da Türkçesini okurken, cemaat arasında kadınların olduğu da belirtilmiştir. Fatiha'dan sonra İnfitar Suresi de Arapça ve Türkçe okunmuş ve halkın bu dinletiyeye çok fazla rağbet gösterdiği devrin gazetelerinde anlatılmaktadır. Hafız Yaşar Bey'in Selçuk Camii'nde okuduğu tilavet dinletisini iç sayfada ayrıntılarıyla anlatan Milliyet Gazetesi'ndeki şu sözler alıntılanmaya değer niteliktedir:

Hafız Yaşar Bey'in Türkçe Kur'an okuduğu Aksaray'daki Selçuk Camii ise dün (24 Ocak Pazar) erkenden kapılarına kadar dolmuştu. Kadınlar sokaklarda birbirlerine müjdeliyorlardı:

- Hafız Yaşar okuyacakmış ayol.

- Aman öyle ise gideyim bizimkilere haber vereyim!...

Saat on ikiye doğru camiye akın başlamıştı. Biraz sonra maksurelere, mahfillere varıncaya kadar caminin her tarafı dolmuştu. Adım atacak yer yoktu... Tam saat üç: Hafız Yaşar kürsüye doğru yürüyor. Ekseriyesini kadınların teşkil ettiği cemaat arasında fısıltılar:

- Ne kadar güzel okur...

- A... bilmez miyim Hafız Yaşar'ı ?... Efendimizin miracını bir gün öyle bir okudu ki ağlamadık kimse kalmadı... Hafız Yaşar Bey, kürsüde nezleden bir parça pürüzlü çıkan güzel, ahenktar ve yanık sesiyle enbiya suresini okumaya başladı. Bütün başlar kendisine çevrilmişti... Hafız Yaşar devam ediyor:

- Onlara de ki Allah semavatta ve arzda söylenen her sözü bilir, Allah her şeyi işitir ve görür...

Kimi başını sallıyor, kimi "aman Yarabbi" diye inliyor, kimi de günahlarına tövbe ediyor. Muhakkak olan bir şey varsa, cemaat bu kürsüden ilk defa dinlediği Allah

¹⁵³ Milliyet Gazetesi, 23 Ocak 1932.

¹⁵⁴ Akşam Gazetesi, 24 Ocak 1932.

kelamına karşı daha yakından alakadar oluyor. Surenin bazı kısımlarını okurken halk adeta coşuyor denilebilirdi... Belki Türkçe Kur'an dinlemek şartıyla sabaha kadar orada kalmaya razı olacak pek çok kimse vardı... Önümüzdeki cuma günü Türkçe Kur'an'ın Ayasofya'da okunması için halkta umumi bir arzu vardır."¹⁵⁵

Gazetenin aynı nüshasında Salı günü öğle namazından sonra Hafız Kemal tarafından Süleymaniye Camii'nde, aynı gün yine öğle namazından sonra Hafız Zeki tarafından Ağa Camii'nde, Hafız Burhan tarafından salı günü saat dokuz buçukta Kabataş Camii'nde, Hafız Rıza Dolmabahçe Camii'nde, Hafız Nuri de yatsı namazından evvel Firuzağa Camii'nde Türkçe Kuran okuyacağı ilan olunmuştur. Aynı ilan Akşam Gazetesi'nde de verilerek halka yayılmak istenmiştir.¹⁵⁶

Sonraki gün Milliyet Gazetesi'ne Türkçe Kuran'a dair gelişmeler büyük harflerle manşete taşınmıştı: "Bugün de camiilerde Türkçe Kuran var". Bu haberde camiilerde okunan murakabeler esnasında aşır okumanın artık genel bir hal aldığı belirtilmiş ve hemen hemen bütün camilerde Türkçe Kuran okunmaya başlandığı yazılmıştır. Şimdiye kadar Kuran'ın Türkçesini eski matbu ve el yazması Kuran'ların kenarında "Nurülbeyan" görüp okuyanlar, şimdi bunu "lahni mahsusı ile tilavet olunur" görünce memnun olmakta ve hafızları teşvik etmektedirler. Türkçe Kuran furyası giderek genişlemiş ve Ayasofya imamı Hafız İdris, Nuruosmaniye İmamı Hafız Hasan, Yeraltı Camii İmamı Hafız Ali de Türkçe Kuran okuma hazırlıkları yapmışlardır. Konservatuar İcra Heyeti azası olan Süleymaniye Camisi baş müezzini Topkapılı Hafız Kemal de Amme ve Nebe surelerini Türkçe olarak tilavet etmiş ve bu surelerin Türkçesi Milliyet Gazetesi'nde aynen yayınlanmıştır. Hafız Kemal'den başka Altımermerli Hafız Burhan Kabataş Camii'nde, Galatasaray muallimlerinden Hafız Nuri Beyoğlu Firuzağa Camii, Beşiktaşlı Hafız Rıza Dolmabahçe Camii'nde, Aksaraylı Hafız Zeki Beyler de Ağa Camii'nde Türkçe tilavet vermişlerdir. Bugün yaşananlar gazetede şöyle yer almıştır:

Bit tarafta yalnız başına Türkçe okunduğunu hisseden halk Arapça metinle mukabele okuyan hafızları bırakıp Türkçe okuyan hafızların etrafına toplanmışlardır... Türkçe Kur'an tilaveti camide bulunan kadın erkek bütün müminleri heyecan ve vecde getirilmiş, bir aralık gözleri yaşla dolu yaşlı bir hanım (Aynı günün Akşam gazetesinde ak sakallı bir ihtiyar denilmektedir) ayağa kalkarak titreyen sesle:

- Allah Gazi Paşamıza dünya durdukça çok ömürler versin; bize Kur'anımızın manasını da anlattı... Kaç yıldır namaz kılarım, okuduğum duayı ve imamın okuduklarını anlayamazdım, demiştir. İhtiyar annenin ta yürekten gelen bu samimi duası camide

¹⁵⁵ Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1932.

¹⁵⁶ Akşam Gazetesi, 25 Ocak 1932.

bulunanları birden bire coşturmuş ve Büyük gazi için dua etmiştir... Türkçe Kur'an tilaveti bariz bir heyecan ve memnuniyetle sonuna kadar dinlenmiştir...¹⁵⁷

27 Ocak 1932 tarihli Milliyet Gazetesi'nde kendi dili ile kendi kitabını huşu ile dinleyen halk karşısında hafızların bundan böyle Kuran'ı sadece Türkçe okuyacaklarına ittifak ettikleri yazmaktadır. Ayrıca tilavetlerde okunan Türkçe Kuran'ın hatalı tercüme edildiği haberlerinin asılsız olduğu belirtilmiştir. Çevirilerin dil ve üslup temizliği bakımından daha da iyileştirilebileceği fakat tahrifatın söz konusu bile olmadığı anlatılmıştır.¹⁵⁸Sonraki gün yayımlanan nüshada ise halkın büyük bir arzu ile Türkçe Kuran öğrenmek istediği yazılmıştır.¹⁵⁹

29 Ocak 1932 günü Sultan Ahmet Camii'nde sekiz hafız tarafından okunan Türkçe Kuran kıraatine yaklaşık on bin kişi katılmış ve şehrin uzak semtlerinden de gelen birçok kişi olmuştur. İlk olarak Hafız Yaşar Bey tarafından segah makamından Fatıha ve Bakara sureleri okunmuştur. Ondan sonra Hafız Burhan Bey kürdi hicazkar makamıyla "Ameneresülü" suresini, Beşiktaşlı Hafız Rıza Bey nihavent makamıyla "Aliimran" suresini, Galatasaray Lisesi muallimlerinden Hafız Nuri Bey İsfahan makamıyla "Suretüzzümr" suresini, Sultan Selimli Hafız Rıza Bey segah makamıyla "Mumin" suresini, Müdde-iUmumilik Muamelat Şefi Fahri Bey çargah makamıyla Enfal Suresini, Hafız Zeki Bey hüseyini makamından Araf Suresini, Hafız Kemal Bey yine hüseyini makamıyla "İnfitar" suresini okumuştur. Cemaatin büyük bir memnuniyetle dinlediği Türkçe Kuran hafızların hep birden tekbir almaları ile son bulmuştur.¹⁶⁰

2 Şubat 1932 günü Milliyet Gazetesi'nde ilk defa İstanbul dışında bir şehirde Türkçe Kuran dinletisinin yapıldığını yazmıştır. Bu dinleti İzmir'de Selanikli Hafız Ömer Bey tarafından Cuma namazından önce Hisar Cami'nde yapıldığını ve camiye Türkçe Kuran dinlemek isteyen meraklı vatandaşlarla dolduğu yazılmıştır.¹⁶¹

Sonraki günkü gazetelerde ise Trabzon'da Cuma günü Hafız Osman tarafından Çarşı Cami'nde Türkçe Kuran okunacağı ilan olunmuştur.¹⁶²

¹⁵⁷ Milliyet Gazetesi, 26 Ocak 1932.

¹⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1932.

¹⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 28 Ocak 1932.

¹⁶⁰ Akşam Gazetesi, 30 Ocak 1932.

¹⁶¹ Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1932.

¹⁶² Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1932.

2 Şubat 1932 günü Aksaray'da (İstanbul) Camcılar Camii'nde öğle namazına müteakip Hafız Nuri Bey "El-Hakkın" suresini, bilinen makamlarla değil hutbe tarzında okumuştur. Gerekçesi ise bu tarzda okunması Kuran'ın sadeliğine ve doğal haline daha uygun olduğu düşüncesidir. Hafız Nuri Bey evvelki gün de Yerebatan Camii'nde "Muhammed" suresini hutbe tarzında okumuştur. Bütün memleket halkının Türkçe Kuran dinletisinden faydalanabilmesi için camiye radyo konulmuştur. Ayrıca müftülük her hafızın önüne gelen camide Türkçe Kuran okumaması için Türkçe Kuran okumaya ehliyetli olan hafızlara birer kimlik vermiştir.¹⁶³

Kadir gecesine denk gelen 3 Şubat 1932 Perşembe günü Ayasofya Camii büyük bir Türkçe Kuran dinletisine sahne olmuştur. Aralarında Hafız Saadettin Kaynak, Hafız Kemal Bey, Hafız Yaşar Bey, Hafız Nuri Bey, Hafız Rıza Bey, Hafız Zeki Bey, Hafız Fahri Bey, Kadıköylü Hafız Halit Bey gibi ülkenin en tanınmış hafızları vardı. Bu akşam ilk defa müezzin mahfilinde Türkçe tekbir getirilmiştir:

Tanrı uludur, Tanrı uludur..

Tanrıdan başka tanrı yoktur.

Tanrı uludur, Tanrı uludur..

Hamd ona mahsustur...

Ayasofya Camii'ndeki bu dinletiler Sofya, Bursa, Ankara gibi şehirlerden de radyo vasıtasıyla canlı olarak dinletilmiştir.¹⁶⁴ Bu tekbirle bir nevi Türkçe ezanın tatbikatı yapıldı. Artık ülke gündemi yavaş yavaş Türkçe ezana doğru kaymaya başlamıştır.

¹⁶³ Milliyet, 3 Şubat.

¹⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 4 Şubat 1932.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Türkçe Hutbe

Cumhuriyet dönemi yapılan çoğu devrim ve yeniliklerin kökeni Meşrutiyet döneminde tartışılmış konulara dayanmaktadır. Bir nevi Cumhuriyet, Osmanlı entelektüelinin hayallerini gerçekleştirmiştir. İlk Türkçe hutbe ısrarları da yine bu dönemde ortaya atılmıştır. Sırat-ı Mustakim dergisinin ilk sayılarından itibaren Türkçe hutbe isteği dile getirilmiştir. DüccaneCündioğlu'na göre hutbelerin Türkçeleştirilmesine dair ilk makale Halim Sabit tarafından aynı dergide yayımlanmıştır. HalimEfendi yazmış olduğu bu makalede şu konulara temas etmiştir:

Hatip her hafta her cumada minbere çıkar, hutbe okumak güya bir adetmiş gibi, vaktiyle ezberlediği, yahut bu zahmete de katlanmayarak kitab-ı mahsusunda sırasıyla yazılmış hutbelere birini okuyuverir. Lakin o hutbe, zamana, zemine, hale, sünene muvafık değilmiş! Kimin umurunda kime ne!!!... Zaten bu hutbeleri anlayan bilen yok ki... Birçok kimseler cumaya gelirler de hutbeyi dinlemezler bile... Zaten dinleseler de bir şey anlayabilecekler mi? Heyhat!

Sırat-ı Mustakim, Sebilürreşad ismini aldıktan sonraki ilk sayısında yayın politikasını ve takip edeceği ilkeleri de açıklamıştır. Burada yine Türkçe hutbe üzerinde durularak, örnek hutbelerin yayımlanacağından bahsedilmiştir:

Hutbeler, vaktiyle ancak ahvalin icabına göre irad olunması meşru kılındığı halde, gitgide mateessüf hikmet-i meşruiyeti unutulmuş gibi sırf kalıptan ibaret tuhaf bir şekil almıştır ki l-i aslisine ircaı lazımdır. İşte bu ümniyenin husulü ümidiyle mecmuamız hutbeler için sırası gelince numuneler dercetmeyi münasip gördüğü gibi, ümmetin efkarını tenvire, ahlakını tezhibe hadim mev'izaların dercini de elzem addetmiştir.¹⁶⁵

Kuran'ın basılması ve ulus dillerine çevrilmesinde olduğu gibi Türkçe hutbe de ilk önce Rusya'daki Müslüman Türkler tarafından başlatılmıştır. Örneğin Omski şehri imamlarından Niyaz Mehmet Efendi ile Kazan'a bağlı Cistay şehrinin imamlarından Necip Efendi uzun yıllar cuma ve bayram hutbelerini Türkçe okumuşlardır. Bunlardan Niyaz Mehmet Efendi, Türkçe Hutbeler adında iki ciltlik bir eser oluşturmuştur.¹⁶⁶

Atatürk, 1 Mart 1922'de meclisin 3. toplanma yılını açılış konuşmasında hutbeler konusuna da değinmiştir:

¹⁶⁵Cündioğlu, a.g.e.,s.33-35.

¹⁶⁶Cündioğlu, a.g.e.,s.37.

Efendiler! Camilerin mukaddes minberleri halkın ruhani, ahlaki gıdalarına en ali, en feyyaz menbalardır. Binaenaleyh camilerin ve mescitlerin minberlerinden halkı tenvir ve irşad edecek kıymetli hutbelerin muhteşimiyatına halkça itilaimkanını temin, ŞeriyyeVekaleticelilesinin mühim bir vazifesidir (şiddetli alkışlar, bravo sesleri). Minberden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla ehli İslamın vücudu canlanır, dimağı saflandır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur (alkışlar). Fakat buna nazaran, huteba-i kiramin haiz olmaları lazım gelen evsaf-ı ilmiye, liyakat-ı mahsusa ve ahvali aleme vukuf haiz-i ehemmiyettir. Bütün vaiz ve hatiplerin bu ümniyeye hadim olacak surette yetiştirilmesine ŞeriyyeVekaletinin sarf-ı mukderet edeceğine ümit ederim.¹⁶⁷

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün yetiştiği zaman Türkçülük fikrinin yeni yeni filizlenmeye başladığı bir dönemdir. Atatürk, Turancı olmamakla birlikte dönemin yazınsal hayatının etkisinde kalmış bir ulusalcıydı. Bunu henüz yeni çıktığı Cumhuriyet yolunda dile getirmekten çekinmemiştir. 7 Kasım 1923'te Balıkesir'in Zağnos Paşa Camii'nde vermiş olduğu hutbenin ardından kendisine yöneltilen bir soruya şöyle cevap vermiştir:

Hutbeler hakkında yöneltilen sorulardan anlıyorum ki bugünkü hutbelerin sunuş biçimi, milletimizin duygu ve düşünceleri ve diliyle, medeni ihtiyaçlarla bağdaşmamaktadır. Efendiler, hutbe demek, halka hitap etmek yani söz söylemek demektir... Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefayıraşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek peygamberin, gerek Hulefayıraşidin'in söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askeri, idari, siyasi, toplumsal konularıdır... İslam ümmeti çoğalınca ve İslam ülkeleri genişlemeye başlayınca, Yüce Peygamberin ve Hulefayıraşid'in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin okumalarına imkân olmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri sunmak için bir takım kişiler görevlendirilmiştir... Onlar camide ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı aydınlatmak ve doğru yola getirmek için ne söylemek gerekirse söylerdi. Bu yöntemin devamedebilmesi için bir şart gerekiyordu. O da milletin lideri olan kişinin halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı güncel konulardan haberdar etmek son derece önemliydi. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın düşünce mekanizması çalışır durumda bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri millettan gizlediler. Hutbelerin halkın anlamayacağı bir dilde olması ve onların da bu günkü ihtiyaçlarımıza değinmemesi, halife ve padişah adını taşıyan despotların arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi. Hutbede amaç halkın aydınlanması ve doğruyu bulmasıdır, başka şey değildir. Yüz, iki yüz hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları bilgisizlik ve uyuşukluk içinde bırakmak demektir. Hatiplerin her halde halkın kullandığı dile anlatması gerekmektedir. Geçen sene Millet Meclisinde okuduğum bir nutukta demiştim ki, 'minber halkın minberi, vicdanları için bir iyilik ve doğruluk kaynağı, bir aydınlanma kaynağı olmuştur.' Böyle olabilmek için minberlerden yankılanacak olan sözlerin bilinmesi, anlaşılması ve sanat ve ilmin gerçeklerine uygun olması gerekmektedir. Değerli hatiplerin siyasi ve toplumsal olayları ve medeni durumları ve gelişmeleri her gün izlemeleri zorunludur. Bunlar bilinmediği takdirde halkayanlış bilgiler verilmiş olur. Bundan dolayı hutbeler tamamen Türkçe ve çağın gereklerine uygun olmalıdır. Ve olacaktır.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Divan Yayıncılık, C.1, s.242.

¹⁶⁸Hamza Zülfikar, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi", (Haz. Ethem Ruhi Fıfıralı), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.23-25.

Atatürk'ün yukarıdaki sözleri söyleyip, sonunu da kararlı bir cümle ile bitirmesi onun ileriki dönemde ibadet dili üzerine bir takım hedefleri olduğunun bir işaretidir. Gerçekten de hutbelerin hem Arapça okunması hem de dört halife döneminden kalma hutbelerin tekrar tekrar anlatılması bir nakilcilik ortaya çıkarıyor ve büyük sakıncalar doğuruyordu. Hem ezberci bir ulema kesimi yetişiyor, hem de Arapçadan ezberlediklerini sonraki kuşaklara devreden, değişmiş ve gelişmiş çağın sosyal sorunlarına cevap veremeyen bir cemaat meydana geliyordu. Bununda ötesinde yüz yıllardır İslamiyeti benimsemiş Müslüman Osmanlı halkının diline girmiş Arapça sözcüklerle hutbeler yarım yamalak anlaşıyor, belki de çoğu zaman yanlış anlaşılmasına sebebiyet veriyordu. Böyle bir durumda hutbelerin Türkçeleştirilmesi büyük bir ezberin bozulması ve İslam dininin verdiği toplumsal mesajların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktı. Hutbelerde ibadetlerin ne kadar sevap getirdiği ya da ne kadar günah sildiğinden ziyade toplumsal eşitlik, hak-hukuk, helal-haram, komşuluk, iyilik gibi toplumsal ve sosyal meselelere değinilmesi gerekiyordu. Çünkü ahlak bütün bir toplumun arasındaki düzen, saygı ve birlikte yaşama arzusunu sağlıyorken, ibadet ise sadece kişinin kendi inisiyatifi, diğer bir deyişle kendi ile Allah arasında olan bir iletişim, bir yükümlülüktü.

1925 yılında yapılan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Kuran'ın Türkçeye tefsir edilmesinin yanında hutbelerin de Türkçeleştirilmesi konusu da görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey söz alarak, var olan hutbeleri eleştirmiştir:

Şimdi bir de hutbenin Türkçe okunması meselesi vardır. Efendiler! Elhamdan sonra, selavattan sonra Türkçe söylemesinde bir beis yoktur. Eğer bir beis vardı ise bundan yedi, sekiz sene evvel yani harb-i umumi esnasında Türkçe okuyordu ve kendisiyle görüştüğümde beni bu hususta ikna etmiştir ki Türkçe hutbenin tesiri de ziyade olur. Çünkü anlaşılmayan bir lisanla hitap ediyorsunuz. Sade hürmeten dinliyoruz. Fakat anlayabileceğimiz bir lisanla hitap edildiği zaman, dinlemek değil kalbinde bir cezbe husule gelir. Aksi halde hutbeyi hürmetle dinlemekten ibaret kalıyor.¹⁶⁹

Bu görüşmeler sırasında Çankırı mebusu Talat (Onay) ve Ziya (İsfendiyaroğlu) Beyler, Türkçe hutbenin okunmasının mecburi tutulması hakkında TBMM'ye bir önerge vermişlerdir. Bu tahrir teklifi aşağıdaki gibidir:

¹⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:16, 23.03.1925, s.216.

Riyaseti Celileye

Diyanet İşleri Riyasetince bilmüsabaka bir Türkçe hutbe mecmuası tertip ve neşredilmesini ve bu Türkçe hutbelerin kıraati mecburi tutulmasını teklif eyleriz.

Meclis Başkanı Ali Sururi Bey bu teklifin bir temenni takriri olduğunu ve Başbakanlığa sunulması gerektiğini belirterek bütçe görüşmelerinin fasıllarına geçilmesini uygun bulmuştur.¹⁷⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1926 yılı sonlarına doğru beş uzmandan oluşan bir komisyona 58 tane örnek hutbe hazırlatılmıştır. Bunun yanında Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi hutbelerdeki Kuran ve hadis metinlerinin Arapça, nasihat bölümlerinin ise Türkçe okunmasını istemiştir. Bu yasal düzenleme 1928 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır.¹⁷¹ Atatürk, Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi ile birlikte 50 tane örnek hutbe belirlemiştir. Bunlar:

1. VatanMüdâfâsı
2. Tayyare Cemiyeti'ne Yardım
3. Temizlik
4. Sağlığın Başı Temizliktir
5. Temizlik
6. İman ve Amel
7. Kamil Mü'min
8. Namazın Hikmeti
9. Namaz ve Hikmeti
10. Peygamberimizin Ahlakı
11. Anaya babaya İtaat
12. Anaya babaya Hürmet
13. Evlenmek ve Evlat Yetiştirmek
14. Herkes Kazancına Bağlıdır
15. İslam Dininde Çalışmanın Değeri
16. Çalışma ve Uygulama
17. Ticaret
18. Ticaret

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, s.220.

¹⁷¹ Meydan, a.g.e.,s.708.

19. Sanat
20. Ziraat
21. Saygı ve Yardımlaşma
22. Öksüzlere Yardım
23. Öksüzleri Himaye Etmek
24. Allah'ın ve Peygamber'in Hayat Verecek Görüşleri
25. Allah'ı Sevmek ve Peygamber'ine Uymak
26. Ramazan ve Oruç
27. Oruç ve Önemi
28. Kötü Huylardan Sakındırma
29. Suizan, Tecessüs, Gıybet
30. İstihza, Kötü Söz, Kötü Lakap
31. Eksik Ölçenler, Yanlış tartanlar
32. Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak, Fesat Çıkarmamak
33. Nifak ve Haset
34. Allah'tan Korkmak
35. Emanete Riayet
36. İçkinin Kötülüğü
37. İçkinin Kötülüğü
38. İçkinin Toplumsal Zararları
39. Kumarın Kötülüğü
40. Hekim, İlaç, Hastalık
41. Herkes Yaptığının Cezasını Bulacak
42. Kardeşlik, Dargınlık
43. Tevazu ve Kibir
44. Mevlid
45. Miraç
46. Kadir Gecesi
47. Ramazan Bayramı
48. Kurban Bayramı
49. Bayram Haftası

50. Askerliğin Şerefi¹⁷²

5 Şubat 1932 Cuma günü Süleymaniye Camii'nde tamamen Türkçe olan ilk hutbe okunmuştur. Burada Hafız Saadettin Kaynak hiç Arapça cümleler kurmadan hutbeyi tamamen Türkçe okumuştur. 10 bin kişilik camiye halkın rağbeti fazla olmuş yaklaşık 20 bin kişi camiye doldurmuştur. 4-5 bin kişi de cami avlusunda namaza eşlik etmiştir. Okunan ilk Türkçe hutbenin verdiği mesajlar önemli olmalıydı. "Ey cemaat" diye hitabına başlayan hafız Saadettin Bey, şimdiye kadar okunan Türkçe hutbelerin Arapça hutbeler ile karışık olarak okunmakta olduğunu, ancak sadece nasihat kısmının Türkçe olarak verildiğini belirtmiştir. Bu hutbede Cumhuriyete, millete ve Türk ordusuna dua edilmesinden halk çok mutlu olmuştur. Hutbe esnasında ve hutbeden sonra tekbirler de Türkçe getirilmiştir. Namazın kılınmasının ardından Türkçebir sure tilavet edilmesiyle etkinlik son bulmuştur.¹⁷³

Hafız Saadettin Kaynak'ın bu ilk teşebbüsü halk ve hatipler tarafından tam olarak benimsenmemiştir. Hutbenin dua kısımları önce Arapça olarak sonra da Türkçe okunması benimsenmiştir. Hutbenin asıl kısmı, yani nasihat kısmı ise tamamen Türkçe olarak verilmesi kabul görmüştür.

3.1 Türkçe Namaz Tartışmaları

3.1.1. Türkçe Namazı Savunan Bazı Aydınlar ve Cemaleddin Efendi Olayı

Cumhuriyet dönemindeki namaz dilinin Türkçeleştirilmesi çabalarının kökleri II.Meşrutiyet'ten çok öncelere dayanmaktadır. Bu mesele henüz İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmış, İmam-ı Azam ve Fahrettin Razi gibi müçtehitlerin söz söylediği bir konu olmuştur.

Namaz dualarının Türkçeleştirilmesi için öncelikle güvenilir bir Kuran çevirisinin olması gerekiyordu. Meali olmayan Kuran'ın namazlarda okutulması düşünülemezdi. Piyasada Fransızcadan çevrilmiş olan Cemil Sait'in bir meali olsa da güvenilir olmadığı bilinmekteydi. Bunun dışında farklı çeviriler bulunsa da bunlar Cumhuriyet Türkçesini tam olarak karşılamadığı için kabul görmüyordu. Bu sebeple

¹⁷² Emine Şeyma Usta, *Atatürk'ün Cuma Hutbeleri*, İleri yayınları, İstanbul 2005.

¹⁷³ Milliyet Gazetesi, 6 Şubat 1932.

önce mecliste Kuran'ın çeviri ve tefsiri için bir heyet oluşturulmuş, bu çalışmaların bitimine doğru 1932-33 yıllarında camilerde Türkçe Kuran tilavetleri ile bir kamuoyu yoklaması yapılmıştır. Ardından Türkçe namaz tartışmaları yeniden başlamıştır.

Cumhuriyet dönemi aydınları neredeyse Türkçe ibadet taraftarları ve Arapça ibadet yanlıları olarak ikiye bölünmüştü. Mehmet Nurettin Artam namazda Türkçe ibadet edilmesini şiddetle savunanlardı. Ona göre “Kuran Müslümanlığın kitabıdır ve Müslümanlıkta Hz. Muhammet tarafından tesis edilmiş değil, belki ikmal edilmiş bir dindir”. Namaz da Türkçe Kuran okumak gerekir. Ona göre asıl sorulması gereken: Namazda Kuran'ın Türkçe okunması değil, manası anlaşılmayan Kuran okunması sahîh midir? sorusudur.¹⁷⁴

Adnan Remzi de namazlarda Türkçe Kuran okunmasını destekleyenlerden biridir. Ona göre, Kuran'ın feyzinden faydalanabilmek için Arapça öğrenmek icabederse, bütün Müslümanların hiç olmazsa Arapçayı anlayabilecek derecede bilmesi gerekmektedir. Halbuki durum aksinedir, üç yüz elli milyon Müslümanın çoğu Arapça bilmez. Ona göre bütün Müslüman milletler Kuran'ı kendi dilleri ile tilavet edip anlamış olsalardı bugün bambaşka bir durum olurdu.¹⁷⁵

Mustafa Sabri Efendi Türkçe Kuran tilavetine karşı çıkanlardandır. Ona göre asıl mesele Kuran'ın Türkçeye tercüme edilmesi değil, herhangi bir dil ile namazda tilavet edilip edilmemesidir. Kuran'ın birden fazla anlamı içinde barındırması sebebiyle tercümenin Kuran yerine geçmeyeceğini savunmuştur.¹⁷⁶

1925 yılı hem mecliste Kuran'ın tercüme ve tefsiri için harekete geçildiği hem de namazlarda okunmasının en çok dillendirildiği bir dönem olmuştur. Gazetelerde bu konudan çokça bahsedilmesi ve tartışılması halkı da etkilemiştir. 19 Mart 1926 günü cuma namazında Göztepe Tütüncü Mehmet Halis Efendi Cami İmam ve Hatibi Cemalettin Efendi namazı Türkçe kıldırıştır. Cemalettin Efendi hem hutbeyi Türkçe okumuş hem de kendi hazırladığı Türkçe Kuran çevirilerini namazda

¹⁷⁴ Vakit Gazetesi, 8 Kasım 1925. Çevirisi için bkz. DüccaneCündioğlu, Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet, s.339.

¹⁷⁵ Vakit Gazetesi, 9 Ekim 1925. Çevirisi için bkz. DüccaneCündioğlu, Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet, s.199.

¹⁷⁶Cündioğlu, a.g.e.,s.181.

okumuştur. Tekbirleri de Türkçe yapan Cemalettin Efendi namaz sonundaki selamı da Türkçe söylemekten geri kalmamıştır. Bu beklenmedik olay karşısında cemaat çok şaşırılmış ve hocayı hemen Üsküdar Müftülüğü' ne şikayet etmişlerdir. Görevden alınması talep edilen imamın babasına gönderilen bir mektupta şöyle yazmaktadır:¹⁷⁷

Allah'ın kahr-u gazabına uğrayası oğlun, bugün cami-i şerifimizde Cuma namazını 'Allah Büyüktür!' ile başlayarak ve Fatiha-yı şerife ile Asr ve İhlası Türkçe okuyarak kıldırması ve bize kan ağlatmıştır. Söyleyin tekrar etmesin!

Cemaati müsliminden biri...

Halkın hoşnutsuzluğu ve şikayetleri üzerine, bu rahatsızlıklar İstanbul Müftülüğü tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'na bir yazı ile iletilmiştir. Bunun üzerine Cemalettin Efendi 23 Mart 1926 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin emriyle görevden alınmıştır. Karar metni şöyledir:

İstanbul'da Göztepe'de kain cami-i şerifin imam ve hatibi bulunan Cemal Efendi'nin Cuma günü hutbeyi Türkçe kıraat ettikten sonra "Allah büyüktür" ile namaza şuru ve fatiha ve zamm-ı surelerin de tercümelerini irad ederek selama kadar bu yolda namaz kıldığından bahisle mümaileyh hakkında yapılacak muamelenin emr-u işarına dair İstanbul Müftülüğü'nden ve Müessesat-ı DiniyyeMüdiriyetindenvarid olup havale buyrulan 20 Mart 1926 tarih ve 92-93 numaralı arizalar mutalaa ve mesele-i mezkure hakkında tedkikaat-ı lazime icra olundu.¹⁷⁸

Yukarıdaki olayın yaşanmasının ardından Ahmet Ağaoğlu, Milliyet Gazetesinde 11 Nisan 1926 tarihinde "Türkçe Haram Bir Lisan mıdır?" başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazısında Ağaoğlu, dinin daha şuurlu olması için Kuran'ın emrettiği bütün dualara doğrudan temas edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Türk milleti altı yıldan beri yaptığı müthiş mücadeleyi sırf kendi iktidarı için yapmıştır: "Yoksa lisanı, dini ve de hayatı eskisi gibi kalacaksa bu mücadelenin ne faydası vardır? Bu sebeptendir ki Türkçe namaz kılmış olan Hoca hem dinimizin iktidarına hem de icra edilen mücadeleye hizmet etmiştir."¹⁷⁹

Mustafa Fehmi Gerçek,19 kıtalık şiirinin birkaç beyitinde Türkçe Kuran okuyan Cemalettin Efendi'yi tenkit etmiştir:

Bir imam eylemiş namaza kıyam

Kendi zu'münce Türkçe Kuran'la

¹⁷⁷Cündioğlu, a.g.e.,s.64.

¹⁷⁸ Halil Altuntaş, a.g.e., s.106.

¹⁷⁹Cündioğlu, a.g.e.,s.68-69.

Türkçe Kuran mı var be hey şaşkın

Oynamaktır bu din u imanla

Sen kim oldun ki cüret ettin de

Hangi ilminle kudretinle bugün

Zirve-i ictihada tırmandın

Seni çokdur bilen ki neydin dün

Seviyormuş da Türkü Türkçeyi o

Türk cidalinde nerde kalmıştır

Boğulurken vatanda milliyet

Nazenin havaya dalmıştır

Şaşarım sersemim teşebbüsüne

Ki düşünmez nedir serencamı

Kafasından esen havaya uyup

Bozuyormuş bina-yıİslamı¹⁸⁰

3.1.2. Cumhuriyet Aydınının Türkçe Namaz Tartışması

Hamdullah Suphi Tanrıöver, ibadet dilinin Türkçeleştirmesini benimseyen ilk kişidir.

1923 yılında bu fikrini şöyle anlatmıştır:

Efendiler! Milliyetlerin doğmasında son derece yardımcı dokunmuş bir hareket vardır ki buna dini ıslahat namı verirler. Bazı Alman müellifleri çok haklı olarak "Dini ıslahat hareketleri milliyet devriminin başlangıcıdır" diye iddia ederler. Reformasyon ismiyle

¹⁸⁰Cündioğlu, a.g.e., s.77.

yadedilen bu feyizli büyük hareket, Türklerin ne kadar nazar-ı dikkatini celbetse yeridir. Çünkü kaniim ve iddia ederim ki lüzumsuz dereceye uzayan bir buhrandan, bir keşmekeşten sonra, biz de dönüp dolaşıp bu Reformasyon hareketini tedkik etmeye ve ondan çıkabilecek derslerden istifade etmeye muhtaç olacağız... Bu hareket içinde bizi en fazla alakadar edecek cihet, şüphesiz anadilinin mabede girmesidir.¹⁸¹

Mecliste yaşanan Arapça ezan hadisesinden sonra Falih Rıfkı Atay ile Yusuf Hikmet Bayur arasındaki şiddetli tartışma yerini Milletvekili Besim Atalay ile M. Raif Ogan arasında "Türkçe namaz" münakaşasına bırakmıştır. İlk kıvılcım 18 Mart 1949'da Besim Atalay'ın Ulus'ta çıkan "Kuran Türkçeye Çevrilemez mi?" başlıklı yazısıyla başlamıştır. Bu yazısına "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük getirmez" ayeti ile başlayan Atalay, 7 madde halinde tezini savunmuştur. Belli başlı iddiaları şunlardır:

1. Eğer Kuran bütün insanlığa hitab etmek için inmiş ise, onu bütün insanların anlamaları gerekir. Kuran yalnız Arapların anlaması için inmişse, buna bir diyecek yok. Değilse- ki değildir- ona inanan her ulusun onu anlaması ve kendi dilince okumak istemesi kadar kuvvetli bir hak olamaz. Niçin inandığım kitabı anlamayayım? "Sen şu kitaba inanacaksın, fakat kendi dilinde okumayacaksın!" demek kadar mantıksızlık olur mu?
2. Kuran'ın anlaşılmayan, gizli kalan ve kalacak yerleri varsa, niçin bu bizlere gönderilmiştir? Bu bir iftiradır. Onun bilinmeyen ve anlaşılmayan bir yeri yoktur.
3. Kuran'ın başka bir dile çevrilebileceğine dair Kuran'da çok açık ayetler vardır. İbrahim Suresi'nin 4. ayetinde "Kendilerine anlatılması için, gönderdiğimiz her peygamberi, ancak ulusun dilince göndeririz" buyruluyor. Eğer Kuran Türkçeye çevrilmezse ve çevrilemezse, hani bizim dilimizle konuşacak peygamberimiz?... Hani benim dilimce Kuran'ım?...Araptan başka hiçbir millet Kuran lafzını Arap gibi söyleyemez. Asıl bu sebepten Kuran'ın aslı bozulmuş olmuyor mu?... İmam-ı Azam'ın içtihadı çok meşhurdur. Bir kimse Arapçayı iyi söyleyebilse de Fatiha'yı Fars diliyle namazda okuyabilir. İmam Muhammet ile İmam Ebu Yusuf "Arapçayı güzel konuşmayan kimse için Farsça okumak caizdir" (Tefsir-i Razi) demişlerdir.
4. "Kuran Türkçeye çevrilemez" diyenlere sorarım: İşlerine gelince niçin ayet okuyup mana veriyorlar?
5. Arapça öyle bir dildir ki Türkçe ile uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Ne söz sistemi bize uyar, ne de fiil çekimi ve kelime türetimi bizim dilimize benzer.¹⁸²

Atalay'ın bu iddialarına, Raif Ogan 22 Mart 1949 tarihinde Yeni Sabah Gazetesi'nde yayımlanan "Türkçe Kuran Yine Gündemde" başlıklı yazıyla karşılık verilmiştir. Ogan, Kuran'ın tercüme olunmayacağına dair bir iddianın olmadığını belirterek Atalay'a karşı çıkmıştır. Yapılan ya da yapılacak tercümelerin ibadet ve tilavetlerde okunmasına şiddetle karşı çıkmış ve "işte olamayacak ve oldurulamayacak ve olmayacak olan da budur!" demiştir. Ogan'a göre Atalay kendi akıl ve mantığı çerçevesinde olayı değerlendirmektedir. Bu sadece akıl ve mantıkla fikir beyan edilecek bir iş değildir. İmam-ı Azam'ın fetvasına gelince, hem dedikleri

¹⁸¹ Cündioğlu, a.g.e., s.46.

¹⁸² Ulus Gazetesi, 18 Mart 1949.

mutlak olmayıp kısıtlı ve geri alınmış bir sözdür. İmam Muhammet ve Ebu Yusuf'un görüşleri de Atalay'ın söylediği gibi değildir. Bunlara ek olarak da İmam Şafi buna karşıdır. Atalay'ın Kuran'ın Farsça ile veya bir başka dile yapılan tercümesiyle namaz kılınabileceğine dair gösterdiği Fahrettin Razi tefsirinde namazda okunabileceğine dair bir işaret yoktur. Varlığını ispat etmek boynunun borcudur. Ogan' a göre bu iş bir içtihat ve müçtehitlik gerektirir.¹⁸³

Basim Atalay da Raif Ogan'ın itirazlarına mukabele etmekte gecikmemiş, 9-12 Nisan 1949 tarihleri arasında bir dizi makale ile cevap vermiştir. Atalay, yazdığı makaleye birçok saldırı ve eleştiri geleceğini bildiği halde bu yola hazırlıklı çıktığını belirttikten sonra "Gazete sahifelerinde geçen tartışmalarda eskiden beri bizde görenek olduğu üzere tartışmalar çok kere söğüşmeye ve döğüşmeye kadar varır. Gönül ister ki bizim şu tartışmamız tatlı başlasın tatlı bitsin" temennisiyle cevabi yazısına geçmiştir. Atalay, namaz konusunda kaynak olarak gösterdiği Tefsir-i Razi'yi onun sözü gibi algılayan Ogan'a sert çıkmıştır: "Bu sözden İmam-ı Razi bu işe cevaz veriyor anlamı çıkar mı? Bu gibi ilmi tartışmalarda bir adamın söylemediği bir şeyi söylemiş gibi göstermek doğru mudur?" diye serzenişte bulunmuştur. Ogan'ın "Atalay daha ziyade akıl ve mantığına dayanmaktadır" sözüne ise "Kuran'ın hangi emri ve beyanı, akli ve mantığı reddeder?" sorusu ile karşılık vermiştir. Tam aksine Kuran'ın birçok yerde akıl sahiplerini övdüğünü ve onların Kuran'ı anlayabileceğini söylediğini belirtmiştir. Ogan'a Kuran'ın hangi emrinin tercüme ve namazda okumayı yasakladığını sormuş, "Biz Kuran'ı öğüt alsınlar diye kolay kıldık. Öğüt alan var mıdır?" buyrulduğunu, Türk'ün bu kitaptan öğüt alabilmesi için Türkçeye tercüme edilmesi lazım geldiğini savunmuştur. İmam'ı Azam'ın cevabına gelince bu fikrinden ne zaman vazgeçtiği ve nerede yazdığını ispat edilmesini ve asıl yalanın bu olduğunu ileri sürmüştür. Hele İmam Muhammed ile Ebu Yusuf'un bu içtihatından vazgeçtiklerine dair hiçbir rivayet yoktur. Tahir Hilmi Baltacıoğlu Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları adlı kitabından alıntıyla şöyle demektedir: "Buhara'da ibadetin Farsça ifasına müsaade edildiği gibi, Kuran'ın hangi lisanla olursa olsun, fakat tercümede sadık kalmak şartıyla okunmasına ulema fetva verdiler". Yine aynı kitapta Emir Kutaybe'nin hicretin 94. senesinde Buhara'da büyük bir cami yaptırdığını ve halkın Arapça bilmemesi sebebiyle ibadetin Farsça yapıldığını hatta

¹⁸³ Yeni Sabah Gazetesi, 22 Mart 1949.

ezanın Farsça okunduğunu yazdığını öne sürmüştür. Sonradan nasıl olmuşsa Arap kültürü tarafların gayretleri ile bu yol terk edilmiştir. İmam Şafi'nin karşı çıkması konusuna ise onun Arap olmasına ve nassı (dogma, kesin yargı) tercih etmesine ve kıyası kabul etmeyen Hicaz Medresesi'nde yetişmesine bağlamıştır. Atalay, Ogan'ın Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinden çıkma biri olarak kendisine ders vermeye çalıştığını ve "dilden çok anlayan biri olsaydı eski Türkçede "Tanrı, Allah" anlamına gelen Ogan kelimesini soyadı yapmazdı" demiştir. İçtihat ve kıyas ehli meselesine gelince, ona göre eğer içtihat kapısı kapanmamış olsaydı İslam alemi bugünkü acınacak hale düşmezdi. Atalay, son söz olarak "Tekrar ediyorum: İnandığım Kitab'ı anlamak ve kendi dilimde Allah'ıma ibadet etmek hakkımdır. Kimse bu hakkı benden alamaz. Filan imam kabul etmiş, filan imam kabul etmemiş gibi sözlerin zamanı çoktan geçti. Artık akla ve kıyasa kıymet vermek zamanı gelmiştir"¹⁸⁴ diyerek önceki makalesinde iddia ettiği delilleri ispatlamaya çalıştığı alıntılarla çelişmekten kendini alamamıştır.

Besim Atalay'ın tahrik edici sözlerinin altında kalmayarak uzun bir yazı dizisi kaleme alan Raif Ogan'ın makaleleri 16-23 Nisan da Yeni Sabah'ta yayınlanmıştır. Atalay, Türk Tarihi'nde Mezhep Cereyanları adlı kitabın çok muteber olmadığını ve müellifinin hala Edremit Müftüsü olan Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Türkçe Kuran'ın namazda okunmasına cevaz vermeyeceğini ifade etmiştir (Bu dönemde Diyanet, Türkçe Kuran tilaveti hakkında olumsuz fikirlere sahipti). İmam-ı Azam'ın fetvasından vazgeçtiğine dair delil isteyen Atalay'a Fetvay-ı Gıyasiye'nin devamını okuyup fark etmesini istemiştir. Meşhur Türk fıkıhçısı Molla Fenari'nin de İmam-ı Azam'ınrucuuna (vazgeçmesine) uyulması gerektiğini belirtmiştir. Atalay'ın bu fetvaya kaynak olarak gösterdiği Fahrettin Razi'nin sadece İmam-ı Azam'ın söylediğini naklettiğini devamında ise şiddetle bunu eleştirdiğini görmemezlikten geldiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamberin Kuran'ı bütün ömürleri boyunca Arapça okuduğunu ve namaz kıldığını ve kendileri "namaz kılıyorken beni nasıl görmüş iseniz öylece kılınız" buyurduğunu belirtmiştir. Kuran'ın çevrilmesinden sonra ona tam olarak Kuran denilemeyeceğini, Arapçayı anlamamanın veya anlamamanın ibadette bir önemi olmadığını savunmuştur. Din bütün insanlardır, fakat Peygamber Arap kavmindendir ve davete kavminden başlamıştır. Allah'a Kuran'ı "Neden Türkçe

¹⁸⁴ Yeni Sabah Gazetesi, 9-12 Nisan 1949.

indirmedi?" diye soramayız. Hangi dinin her millete ayrı ayrı kitap gönderdiği görülmüştür? Atalay'ın Türk dili ile konuşan halkın dilinin Arapça telaffuzlara dönmediği doğru değildir, bin üç yüz yıldan beri Türkler gayet güzel Kuran okumaktadır. Ogan'a göre, olmaz ama farzedilsin ki Kuran tercümesi namaz da okunsun, o zaman şöyle bir karmaşa çıkacaktır:

Piyasada bir sürü güven vermeyen çeviriler vardır, hangi biri okunacaktır? Biri cami imamının arkasında kendi bildiği tercüme okursa buna kim ne diyebilir? Tercüme insan işi, zaman ve mekan değiştiğinde daha iyi tercümelerin yapılması da bir dünya gidişi olduğuna göre, esen rüzgara göre istikamet değiştiren yel değirmenleri gibi dinimizin kitabını da değiştirmek mecburiyetinde kalırsak veya bırakılırsak bunun sonu nereye varır?¹⁸⁵

Münakaşanın son sözünü Raif Ogan'ın söylediği bu uzun tartışma gazete sütunlarında tarihin sayfalarına gömülmüştür. Özellikle Demokratların iktidara gelmesi ile bu tür isteklerde azalma olmuş, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi hükümet tarafından destek görmemiştir. Fakat Türkçe ibadetçiler hiçbir zaman bitmemiştir. Bunlardan biri de Cemal Kutay'dır. Kutay'ın "Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet"¹⁸⁶ adlı kitabında devrin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e açık mektup adında bir ön yazı kaleme almıştır. Burada özellikle ana dilde ibadet etmeyi bir kulluk hakkı olarak talep etmektedir.

¹⁸⁵ Yeni Sabah Gazetesi, 16-23 Nisan 1949.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004.

4. Sonuç

İktidara yeni gelen siyasi partiler yaptıkları ilk icraatları ile hükümetleri döneminde nasıl bir politika izleyecekleri hakkında ipucu niteliğinde bazı adımlar atarlar. Bu sebeple Demokrat Parti iktidarının ilk icraatı, ezan dilini serbest bırakarak, ılımlı bir politika izleyeceğimesajını vermek olmuştur.

Cumhuriyet'in kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin uyguladığı bir takım politikalar devrin en önemli medya organları olan gazeteler vasıtasıyla meşrulaştırılıyordu. Türkçe ibadet konusu da bu gazetelerin en gözde konularından birini teşkil ediyordu. Başbakan Adnan Menderes tarafından Arapça ezan yasağının kaldırılacağına dair ilk demecin verilmesinin ardından, yine aynı medya mensubu gazeteciler tarafından çok şiddetli itirazlar yükselmişti. Bu itirazların başında da "Atatürk inkılaplarının bir bütün olduğunu, herhangi birine bir helal gelirse, hepsinin yıkılacağı" olmuştur. Bunlara karşılık Sebilürreşat Dergisi yazarı Raif Ogan ise Atatürk zamanında kapatılan mason localarının neden yeniden serbest bırakıldığını, bunun da Atatürk inkılabına karşı gelmek anlamına gelip gelmediğini sormuştur. Bir süre sonra CHP'nin de Arapça ezan yasağının kaldırılmasına sıcak bakmasının ardından aynı gazete ve yazarlar bunu CHP iş birliği ile kaldırılmış bir konu olarak gösterme gayretiiçerisine girmişlerdi. İnönü'nün partisi bu yasağın kaldırılmasına meclis içerisinde taraf olsa da olmasa da Demokratlar zaten gerekli çoğunluğa sahiptiler.

Arapça ezan yasağının kaldırılmasının halktaki yansıması olumlu olmuş, büyük bir sevinçmeydana getirmişti. Bu düzenleme ile ilgili olarak Ceza Kanun'un değiştirilmesine dair Demokratlar tarafından verilen takirde "bayrak şairi" olarak bilinen Arif Nihat Asya'nın da imzası bulunuyordu. Asya, "Dua" şiirinde "Biz kısık seslerimiz..." derken susturulan Arapça ezanı kastediyordu. Devamında da "Minareleri sen ezansız bırakma Allahım" dizesiyle aynı tepkiyi dualaştırıyordu.

Türkçe ezan, milliyetçilik ya da Türkçecilikten ziyade bir anti-Arapçılıktı. Özel anlamda ezanın Türkçeleştirilmesi, genel manada ise ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi İslam âleminde çok büyük bir karmaşayı da beraberinde getirecekti. Her ülkenin kendidili ile ibadet etmesi, o ülkeye gelen yabancı Müslümanlar arasında bir ikilik doğuracak ve İslam dininin vermiş olduğu birlik ve

beraberlik ruhunu zedeleyecekti. Bu Türkiye'nin kendi kabına çekilmesi, dış dünyada yönünü batıdan başka bir yöne çevirmemesi anlamına geliyordu. Ama uzun süre denendikten sonra vazgeçildi ve bir takım dini kalıpların Türkçeleştirilmesi benimsenirken bir kısmı da halkın şiddetli itirazıyla karşılaştı.

Arapça ezan taraftarlarının gerici oldukları ve Arap hayranı oldukları iddia ediliyordu. Bu kişiler gerçekten taassup sahibi kişiler olsaydılar, Türkçe Kuran tilavetlerine ve Türkçe hutbeye de karşı çıkmaları beklenirdi. Halk bunları kısa sürede özümsemiş, ama Türkçe ezanı bir türlü sindirememişti. Arapça ezan birazda insanların yüz yıllardır zihinlerine kazınmış olan dini bir gelenektir. İnsanlar doğduğundan beri her gün beş defa duydukları bu ses ile duygusal bir bağ kurmuşlardı. Bu nedenle bu uygulamayı benimsemek halka zor geliyordu. Türkler İslamiyet'i ilk kabul ettikleri dönemlerde ezanı Türkçeleştirdiler, belki de zamanla yeni makam ve ezgiler ile okunarak kabul görecekti. Böyle bir durumda ezanı Arapça okumak insanlara tuhaf gelecek ve karşı çıkmalar yaşanacaktı. Bu bakımdan ezan yüzyıllardan beri süregelen dini bir gelenek ve bir kabul görme meselesiydi. Bu kabul Türk tarihinde o kadar yer edinmiştir ki ezan ile ilgili iki yüzden fazla şiir vardır. Zihinlerde bu kadar yer edinmiş bir çağrının dili ile oynanması halkın manevi genetiği ile oynamak anlamına geliyordu. Ayrıca bunun devlet eliyle zor kullanarak icra edilmesi de belli bir karşıt tepki uyandırıyor. Bu tepkiler arasında en çok öne çıkan Bursa'da patlak veriydi. Atatürk bizzat buraya gelip olayla ilgilenmiş ve "bu bir din meselesi değil, esasında dil meselesidir" demiştir.

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi ile ilgili istekler Türkiye'de hiçbir zaman bitmedi. Arapça ezan yasağının kaldırılmasının ardından muhafazakârların daha önceden CHP iktidarına duydukları öfke, yerini sekülerlerin Demokrat Parti'ye duymasına bırakmıştır. 27 Mayıs darbesi ve 12 Eylül İhtilali gibi millet iradesinin ortadan kaldırıldığı dönemlerde, Türkçe ezan uygulanmasına yeniden geçilmesi yönünde talepler dile getirilmişse de sonuç alınamamıştır.

Kaynakça

- Abbaslı.N. (2002). *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*. Bilge Karınca Yayınları. İstanbul.
- Akçura. Y.(2005). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Lotus Yayınevi. Ankara.
- Akgün. S.(1980). "Türkçe Ezan". *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 13 (24). 105-113.
- Altuntaş. H.(2006). *Kuran'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*.Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Armağan. M.(2013). *Türkçe Ezan ve Menderes*. Timaş Yayınları. İstanbul.
- Atalay. B.(1960). *Türk Dili İle İbadet*.Nebioğlu Yayınevi. İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. (2006). Divan Yayıncılık. Cilt:1.
- Ayhan. H. Uzun. M. (1995). “Ezan'ın Türkçeleştirilmesi”. Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul.12. 38-42.
- Berkes,N. (2009). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. YKY Yayıncılık. İstanbul.
- Ceylan, H. H.(1996). *Kemalizm'in Türkçe Ezan Hikayesi*. Rehber Yayıncılık. Ankara.
- Cündioğlu. D. (1999).*Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*. Kitabevi. İstanbul.
- Demokrat Parti Programı 1946. (1946). TBMM Kütüphanesi. Yer: 2008-563. Demirbaş No: 200805461.
- Doğan. İ.(1991). *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İz Yayıncılık. İstanbul.
- Edip. E.(1950). “Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi“. *Sebilürreşad Dergisi*. 4 (80). 66-79.
- Ergin. O.(1977). *Türk Maarif Tarihi*. Cilt:5. Eser Matbaası. İstanbul.

- Georgeon. F. (2009). *Osmanlı Türk Modernleşmesi*. (Çev. Ali Berktaş). YKY Yayınları. İstanbul.
- Gez. Başak Ocak. (1994). “*İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları*”. Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü. İzmir.
- Gökalp. Z. (2004). *Türkçülüğün Esasları*. Eflatun Yayıncılık. İstanbul.
- Gökalp. Z. (2004). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul.
- İnan. K. (2012). “Radikal Ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Üzerine Görüşleri”. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*. (2). 32-49.
- Kaplan. M.(1992). *Atatürk Devri Fikir Hayatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Karpat, K.H. (2009). *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Karpat. K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur). İmge Kitabevi. Ankara.
- Keskioğlu. O.(1967). “Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (1). 121-139.
- Kutay. C. (2004). *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret Türkçe İbadet*. İklim Yayıncılık. İstanbul.
- Meydan. S. (2014). *Atatürk ile Allah Arasında*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Okur. Y. (1962). *Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatıralar*, Sabah Yayınları.
- Sarıkoçuncu. A. (2006). *Atatürk, Din ve Din Adamları*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Tunaya.T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul.

Ulus. N. (2009). Atatürk'ün Yanı Başında. (Derleyen: M. Kemal Ulus). Doğan Kitabevi. İstanbul.

Usta. E. Ş.(2005). *Atatürk'ün Cuma Hutbeleri*. İleri yayınları. İstanbul.

Ülker. R.(2008). *Atatürk'ün Gizlenen Bursa Nutku*. Nokta Kitap. İstanbul.

Ünver. M. (2010). “Kur'an Vahyinin Kitaplaşma Sürecine Bir Bakış“. *Diyanet İlmî Dergi*.46 (2).45-78.

Yazır. E. M. H. (2006).*Hak Dini Kur'an Dili*.(Sad. Lütfullah Cebeci. Sadık Kılıç).Akçağ Yayıncılık. Ankara.

Zülfikar. H. (1979). “Çağatayca Bir Kuran Tefsiri”.*Türkoloji Dergisi*. 6 (1). 153-195.

Zülfikar. H.(2008). “Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi”, Haz. Ethem Ruhi Fığralı.*Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*. Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30 18 12, 51 4 5.

BCA, 051 V42, 12 102 12.

BCA, 051 V42, 12 103 44.

BCA, 490 100, 611 121 1.

BCA, 49001, 611 121 2.

BCA, 49001, 611 121 2.

BCA, 49001, 611 121 1.

BCA, 490 100, 611 121 1.

BCA, 490 100, 611 121 1.

BCA, 490 100, 611 121 1.

BCA, 30 100, 51 306 2.

BCA, 51 0000, 4, 31, 12.

TBMM Zabıt Ceridesi.(23.5.1941). Cilt:18. İçtima:2. Devre:6.

TBMM Zabıt Ceridesi.(02.06.1941). Cilt:19, İçtima:2, Devre:6.

TBMM Tutanak Dergisi.(04.02.1949). Cilt:16. Toplantı:3. Dönem: 8. Birleşim:41.

TBMM Tutanak Dergisi.(16.06.1950) Cilt:1. Dönem:9. Birleşim:9.

TBMM Zabıt Ceridesi.(23.03.1925). Cilt:1. İçtima:85.

TBMM Zabıt Ceridesi.(23.03.1925). Cilt:16.

Akşam Gazetesi.(21 Ocak 1932).

Akşam Gazetesi, (23 Ocak 1932).

Akşam Gazetesi.(24 Ocak 1932).

Akşam Gazetesi.(25 Ocak 1932).

Akşam Gazetesin.(30 Ocak 1932).

Cumhuriyet Gazetesi.(10 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(11 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(12 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(13 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(14 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(14 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(15 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(16 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(17 Haziran 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(26 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(29 Nisan 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(6 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(6 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(6 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(6 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(7 Mayıs 1950).

Cumhuriyet Gazetesi.(7 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(7 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(7 Şubat 1949).

Cumhuriyet Gazetesi.(8 Şubat 1933).

Cumhuriyet Gazetesi.(9 Şubat 1949).

Hürriyet Gazetesi.(17 Haziran 1950).

Hürriyet Gazetesi.(5 Şubat 1949).

Hürriyet Gazetesi.(5 Şubat 1949).

Hürriyet Gazetesi.(5 Şubat 1949).

Hürriyet Gazetesi.(6 Haziran 1950).

Hürriyet Gazetesi.(6 Şubat 1949).

Hürriyet Gazetesi.(7 Şubat 1949).

Milliyet Gazetesi.(1 Aralık 1966).

Milliyet Gazetesi.(17 Haziran 1950).

Milliyet Gazetesi.(2 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(2 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(2 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(21 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(23 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(25 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(26 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(27 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(28 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(3 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(3 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(31 Ocak 1932).

Milliyet Gazetesi.(4 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(6 Şubat 1932).

Milliyet Gazetesi.(7 Haziran 1950).

Milliyet Gazetesi.(7 Haziran 1950).

Sebilürreşad Dergisi. (Haziran 1950). Cilt:4. Sayı:80. 81. 82.

Son Posta Gazetesi.(11 Nisan 1950).

Ulus Gazetesi.(18 Mart 1949).

Ulus Gazetesi.(6 Şubat 1949).

Ulus Gazetesi.(8 Şubat 1949).

Vakit Gazetesi.(1 Mayıs 1950).

Vakit Gazetesi.(13 Haziran 1950).

Vakit Gazetesi.(14 Haziran 1950).

Vakit Gazetesi.(17 Haziran 1950).

Vakit Gazetesi.(6 Haziran 1950).

Vakit Gazetesi.(7 Haziran 1950).

Vakit Gazetesi.(8 Kasım 1925).

Vakit Gazetesi.(8 Şubat 1949).

Vakit Gazetesi.(9 Ekim 1925).

Yeni Sabah Gazetesi.(16-23 Nisan 1949).

Yeni Sabah Gazetesi.(18 Haziran 1950).

Yeni Sabah Gazetesi.(22 Mart 1949).

Yeni Sabah Gazetesi.(9 Şubat 1949).

Yeni Sabah Gazetesi.(10-12 Nisan 1949).

Dikici. A. “*İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler*“. Şanlıurfa.77-104. [Erişim Tarihi: 05.05.2015].
<http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-10-dikici.pdf>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Azmi_Torun Erişim Tarihi: [20.03.2015].

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mustafa Zengin

Doğum Yeri ve Tarihi : Kahta - 24.02.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Y. Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar : Ertuğrul Gazi İlköğretim Okulu (Adıyaman- 2015)

İletişim

E-Posta Adresi : mustafazengin02@hotmail.com

Tarih

08.06.2015

EKLER

EK1

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Türk Ceza Kanununun 526 ıncı maddesinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve bakanlar kurulunun 14/6/1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan kanun tasarısının gerekçesiyle birlikte sunulmuş olduğunu saygılarıma arz ederim

15/6/1950

Başbakan Adnan Menderes

GEREKÇE

1939 senesinde Ceza Kanununun 526 ıncı maddesine eklenen fıkralar arasında Arapça ezan ve kamet okuyanların tecziye edileceklerine dair bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükmün sevkini gerektiren mucip sebepler: Diyanet İşleri Reisliğinin, teşkilata yaptığı bir tamimle ezan ve kametin okunmasını menettiği ve buna muhalif hareket edenlerin 526 ıncı maddenin ilk fıkrasıyla tecziyeleri mümkün ise de, memnuiyetin fertlere şümulünü sağlamaya bu müeyyidenin kafi gelemeyeceği ve Arapça lisanının eski zihniyete ve eski ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için ikinci fıkradaki hükmün ve bunun müeyyidesi olan ezanın konulmasına lüzum hasıl olduğu, belirtilmektedir.

Halbuki anayasanın Türk vatandaşlığı için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete layık görülmesi gerekir ve bunun tabii olan din serbestisi her türlü müdahaleden azade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşları herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanuni ceza teyitleri altında bulundurmamak doğru olmaz. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 inci maddesindeki laiklik esasına da uygun düşmez. Din ile devletin ayrılması ve devletin din işlerine karışmaması ve devletle dinin birbirine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telakkinin ifadesi olan laikliğin, ibadetin icra şekline taalluk eden herhangi bir faaliyet veya faaliyet safhasında tadilini

tazammun eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesi zaruridir. Arapça lisanın eski zihniyet ve ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak gayesinin takip edildiğine taalluk eden görüşte de bugün için bir isabet mülâhaza etmek caiz olmaz. Kaldı ki: Kanunun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde o zamanki telakki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddüller ve ilerlemeler husule gelmiş ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleriyle teminat altına alınabilmesi mülâhazası yerinde görülmemiştir.

Esasen, maddedeki cezai hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunamayacağı ve fakat bunun dışında herhangi bir lisanla okunabilmesindeki cevazı tazammun eden ifade şekli de bizatihi bir garabet arz etmekte bulunmuştur.

Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere, muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.

Binaenaleyh, gerek büyük bir Müslüman vatandaş çoğunluğunu bir huzur ve rahata eriştirmek v gerekse anayasa ile müeyyet laiklik prensibine devletçe sadakat göstermiş olmak ve bilhassa ana hak ve hürriyetlerden olan vicdan ve din serbestisini herhangi bir zorlama altında bulundurmamak sebeplerinden ötürü Türk Ceza Kanununun 526 ıncı maddesinde mevcut olup ezan ve kametin Arapça okunmasının memnuiyeti hakkındaki hükmün kaldırılması gerekli bulunmuştur.

EK 2 HÜKÜMETİN TEKLİFİ

Madde 1- Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş olan 526 ncı maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir.

Madde 526- Salahiyetli makamlar tarafından adli muameleler dolayısıyla yahut amme emniyeti veya amme intizamı veya umumi hıfzısıhha mülahazasıyla kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir emre itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire riayet eylemeyen kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapsi veya 150 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikine dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapsi veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.

Madde 2- Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3- Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

A. Menderes (Başbakan), S. Ağaoğlu (Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı), Refik Ş. İnce (Milli Savunma Bakanı), F. Köprülü (Dışişleri Bakanı), Z. Velibeşe (Eko. ve Ticaret Bakanı), N. Özsan (G. ve Tekel Bakanı), T. İleri (Ulaştırma Bakanı), H. Özyörük (Adalet Bakanı), R. Nasuhioğlu (İçişleri Bakanı), H. Ayan (Maliye Bakanı), F. Belen (Bayındırlık Bakanı), Dr. R. Belger (Sa. ve So. Y. Bakanı), N. İyriboz (Tarım Bakanı), H. Polatkan (Çalışma Bakanı), Muhlis Ete (İşletmeler Bakanı).

EK3

ADALET KOMİSYONU RAPORU YÜKSEK BAŞKANLIĞA

Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 14/IV/ 1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclise sunulmasına karar verilen Arapça ezan okunması memnuiyetini vazeden Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin değiştirilmesinin hakkındaki kanun tasarısı ile yine bu konuda Kayseri milletvekili General İsmail Berkokve 11 arkadaşının ve yine Tokat milletvekili Ahmet Gürkan'ın ayrıca yüksek başkanlığa sunduğu kanun teklifleri komisyonumuza havale buyrulmakla Adalet Bakanlığı temsilcisi hazır olduğu halde birleştirilerek incelendi.

Kanun tasarısı ve tekliflerin gerekçe ve metinleri okunduktan sonra esas itibarıyla kabule şayan görülmüştü.

Hükümet gerekçesinde serdedildiği gibi, 1939 senesinde Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesine eklenen fıkralar arasında Arapça ezan ve kamet okuyanların tecziye edileceklerine dair bir hüküm bulunduğu, bu hükmün sevkini gerektiren mucip sebeplerde Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilata yaptığı bir tamimle ezan ve kametin okunmasını menettiği buna muhalif hareket edenlerin 526 ncı maddenin ilk fıkrasıyla tecziyeleri mümkün ise de, memnuiyetin fertlere de şumulünü sağlamaya, bu müeyyidenin kafi gelmeyeceği ve Arapça lisanının eski zihniyete ve ananelere bağlayan tesirinden halkı kurtarmak için ikinci fıkradaki hükmün ve müeyyidesi olan cezanın konulmasına lüzum hasıl olduğunun belirtildiği halbuki Anayasanın Türk vatandaşı için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete layık görülmesi gerektiğine ve bunun tabii ir icabı olan din serbestisinin her türlü müdahaleden azade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum ederek kanuni ceza kayıtları altında bulundurmanın doğru olmadığı, böyle bir kayıtlamanın Türkiye devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 nci maddesindeki laiklik esasına da uygun düşmeyeceği dinle devletin ayrılması ve devletin din işlerine karışmaması ve devletle dinin birbirlerine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telakkilerin ifadesi olan laikliğin, ibadetin icra şekline taalluk eden herhangi bir faaliyet veya faaliyet sahasında tadilini tazammun eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame

edilmesinin icap etmekte olduğu, Arapça lisanının eski zihniyet ve ananelere bağlayan tesirinden halka kurtarmak gayesinin takip edildiğine taalluk eden görüŖte de bugün için bir isabet mülâhaza etmenin caiz olmadığı, kaldı ki kanunun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde o zamanki telakki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddüller ve ilerlemeler husule geldiği ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleri ile teminat altına alınabilmesini de mülâhazanın yerinde olmadığı, esasen, maddedeki cezai hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunmayacağı ve fakat bunun dışında herhangi bir lisanla okunabilmesindeki cevazı tazammun eden ifade şeklinin de bir garabet arz ettiği anlaşılmıştır.

Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz ve manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir devlet nizamı içinde yer alabilmesinin doğru olmadığı ve fıkranın tayyının Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı vereceğinin anlaşıldığı, binaenaleyh Müslüman vatandaş çoğunluğunu rahata eriştirmek ve Anayasaya sadakat göstermiş olmak ve vicdan ve din serbestisini herhangi bir zorlama altında bulundurmamak amacı ile Türk ceza kanununun 526 ncı maddesinin tadili hakkındaki hükümet tasarısı komisyonumuzca aynen kabul edilmiştir.

Tasarının hemen gündeme alınmasını ve ivedilikle yeğlikle görüşülmesinin Kamutayın yüce tasvibine arzına oybirliği ile karar verilmiştir.

Yüksek Başkanlığa Sunulur:

Osman Talat İletkin Ankara (Adalet Komisyonu Başkanı), Süleyman S. NasuhođluKatip (Kütahya), Hamit Şevket İnce (Ankara), Vacit Asena (Balıkesir), Latif Aküzüm (Kars), MüfidErkuyumcu Sözcü (Balıkesir), Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara), Talat Vasfi Öz (Ankara), Muhittin Erener (İzmir), Şefik Tugay (Malatya).

Hükümet teklifi Adalet Komisyonu tarafından aynen kabul edilmiş, meclisçe de 16/6/1950 tarihinde (5665) kanun sıra numarasıyla aynen kabul edilmiştir. 17/6/1950 Resmi Gazete ile ilan olunmuştur.

EK 4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVLERİ

BAŞBAKANLIK
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı : 3378/6-2356

16/6/1950

Anadolu Ajansı Müdürlüğüne

Arapça ezan ve kâmet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan Türk Ceza Kanununun beşyüz yirmi altıncı maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin 16/haziran/1950 tarihli oturumunda kabul olunan 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hükmün maddeden çıkarılmıştır.

Kanun Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilmiş olup 17/haziran/1950 tarihli resmi gazetede yayınlanacak ve ikinci maddesi gereğince aynı tarihte yürürlüğe girecektir. Binaenaleyh 17/haziran/1950 tarihinden itibaren ezanın ve kâmetin arapça okunması serbet olduğu Başbakanlıktan vilâyetlere telle tebliğ edilmiştir.

Keyfiyetin ajansınızla yayınlanmasını ve radyoya da verilmesini saygılarımla rica ederim.

Başbakan Yerine
Müsteşar

030	01			51	306	2
-----	----	--	--	----	-----	---

EK 5

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube:

Sayı: 2

1868

KARARNAME

A. İbrahim tarafından yazılan ve 1934 yılında Türkiye matbaasında basılmış olan "Millî Din Duygusu ve Öz Türk dini" adındaki kitabın memleketimiz aleyhinde zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığından matbuat kanununun 51 inci maddesi hükmüne göre satışının yasak edilmesi, Dahiliye Vekillığının 14/I/935 tarih ve 35 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 16/I/935 toplantısında onanmıştır.

16/I/935

REİS İCUMHUR

Bş.V.

Ad.V.

M.M.V.

Da.V.

T. İsmail

S. Sarıoğlu

B. Şayy

S. Kaya

Ha.V. V.

Ma.V.

Mf.V.

Na.V.

S. Kaya

H. Şişli

B. Çimen

S. Çelik Kaya

İk.V.

S.İ.M.V.

G.İ.V.

Zr.V.

C. Çelik Kaya

S. R. Aydoğan

Rana Erkan

M. İyler

51.4.5

EK 6

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET KAPLI

16/6/1950

Yüksek bir huzura

ezanın türkçe okutturulması, aydınlar arasında iyi bir tesir bırakmamıştır. bu bir gerilemedir. Atatürke aziz arkadaşlık yapmış olan büyük varlık buna engel olmalı idi.

Malumalınız tekelerin kapanması bir tedbiri ihtiyati idi; halbuki ezanın türkçe okutturulması bir inkılaptı, Atatürk'ün yaptığı bir inkılaptı. Bunu tekrar arapçaya çevirmek, bir gerileme yani bir irtica olmaz mı?

Din dili deye yeryüzünde bir şey yoktur ve olamaz, dindili sözü çok amiyane ve bilgisizce bir laftır.

Özet olarak arz edeyimki ezanın türkçe okutturulması işi demokrat lehine iyi bir hareket olmuştur.

Sevgi ve saygı besleyenlerin bir çoğ^u endişeye düşürmüş, Sovutmaya hatta yüz çevirmeye sebep olmuş olduğunu derin saygılarımle arz eylerim.

Refet Ülgen
Kedıköy cihanseraskeri sokak
yeni yol Ülgen apartmanı 23/4
Eski Urfa milletvekili
Refet Ülgen

Başbakanca

030	01			41	242	2
-----	----	--	--	----	-----	---

Cumartesi 17 Haziran 1950
Hürriyet
 Sayı 5 - No. 779
 Kuruluş: 1908
 T.C. Basın ve Kültür Bakanlığı
 Gazeteciler Cemiyeti
 Yayıncı: İZZET ZEMİN
 Adana: 1950
 Ankara: 1950
 Bursa: 1950
 İstanbul: 1950
 İzmir: 1950
 Mersin: 1950
 Samsun: 1950
 Trabzon: 1950
 Yedigöller: 1950
 Gazeteciler Cemiyeti
 Yayıncı: İZZET ZEMİN
 Adana: 1950
 Ankara: 1950
 Bursa: 1950
 İstanbul: 1950
 İzmir: 1950
 Mersin: 1950
 Samsun: 1950
 Trabzon: 1950
 Yedigöller: 1950

16. Bakanlar Kurulu toplantısında bazı bakanlar. (Sağdan sola: Başbakan, Dışişleri, İçişleri, Tarım, Millî Eğitim, Sağlık, Adalet, Maliye, İktisat, Kuvay-i Milliye, Devlet İktisat Bankası, Enerji, İstatistik, Basın ve Kültür Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı İktisat Komisyonu, Cumhurbaşkanlığı İktisat Komisyonu, Cumhurbaşkanlığı İktisat Komisyonu.)

Orman işletmelerine yeni bir şekil veriliyor

Tarım Bakanlığında istişari mahiyette müzakerelere bugünden itibaren başlanıyor

Ankara 16 (Hürriyet) — Tarım Bakanlığında bu günkü toplantıda orman işletmelerinin yeni bir şekle sokulmasına karar verildi. Bu toplantıda orman müzakerelerine başlanıyor. Orman işletmelerinin yeni bir şekle sokulmasına karar verildi. Bu toplantıda orman müzakerelerine başlanıyor. Orman işletmelerinin yeni bir şekle sokulmasına karar verildi. Bu toplantıda orman müzakerelerine başlanıyor.

Rusya'da israflar

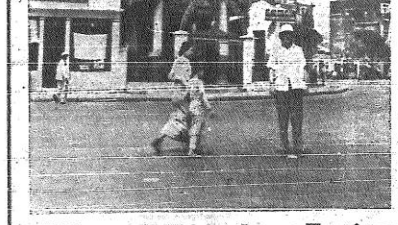
Birçok Bakan hata işlemiş olmakla itham ediliyor

London, 16 (A.A.) — Rusya'da bazı bakanların israfına karşı tepki yükseldi. Birçok Bakan hata işlemiş olmakla itham ediliyor. Rusya'da bazı bakanların israfına karşı tepki yükseldi. Birçok Bakan hata işlemiş olmakla itham ediliyor.

Millervekillerinin fahşisatı azalacak

Bu takdir devlet masraflarının kısılmasına da güzel bir nümune olacak

Ankara, 16 (Hürriyet) — Millî vekillerinin fahşisatını azaltmak için hükümet yeni bir karar aldı. Bu takdir devlet masraflarının kısılmasına da güzel bir nümune olacak.

Hikmet Feridun Es'in Büyük Asya Röportajına Yarın Başlıyoruz

Ezani arapça okuma yasağı kalktı

Alkışlar ve tezahürler arasında kabul edilen yeni kanuna göre Ezan bugünden itibaren bütün yurtta arapça okunabilecek

C.H.P. de müzakerenin başlangıcında bu karara muhalif olmadığını bildirdi

C.H.P. Meclis Grubu'nun bu kararına Ebu'l-Hasan Ali Nadwi'nin arapça ezan okunmasını istediğini bildirdi.

Ankara 16 (Hürriyet) — Türkiye'nin yeni kanununda arapça ezan okunmasına karar verildi. Alkışlar ve tezahürler arasında kabul edilen yeni kanuna göre Ezan bugünden itibaren bütün yurtta arapça okunabilecek.

Amerikan askerleri yarıdan fazla sayıya Türkiye'ye verilen denizaltı kuruma girdi. Kuruma, Amerika'nın denizaltı kurumu olan New London'da eğitim görenler için bir denizaltı kurumu kuruldu. Kuruma, Amerika'nın denizaltı kurumu olan New London'da eğitim görenler için bir denizaltı kurumu kuruldu.

Bulgar notası

Bulgarlar kendi çıkarımları hakkında protesto ettiler

London, 16 (A.A.) — Bulgarlar kendi çıkarımları hakkında protesto ettiler. Bulgarlar kendi çıkarımları hakkında protesto ettiler.

Mübarek Ramazan başladı

Bu yıl Mübarek Ramazan 16 Haziran'da başladı

Ankara, 16 (Hürriyet) — Mübarek Ramazan bu yıl 16 Haziran'da başladı. Bu yıl Mübarek Ramazan 16 Haziran'da başladı.

İki mühim sual takriri

C.H.P. bağış namı altında Sümerbanktan kaç para aldı?

Orman idaresi, aleyhinde açılan davalar yüzünden bugüne kadar kaç lira ödemeye mahkûm oldu?

Ankara 16 (Hürriyet) — C.H.P. bağış namı altında Sümerbanktan kaç para aldı? Orman idaresi, aleyhinde açılan davalar yüzünden bugüne kadar kaç lira ödemeye mahkûm oldu?

Beşiktaş futbol takımı memlekeite dönüşür

Beşiktaş futbol takımı memlekeite dönüşür. Beşiktaş futbol takımı memlekeite dönüşür.

Bir atom casusu daha yakalandı

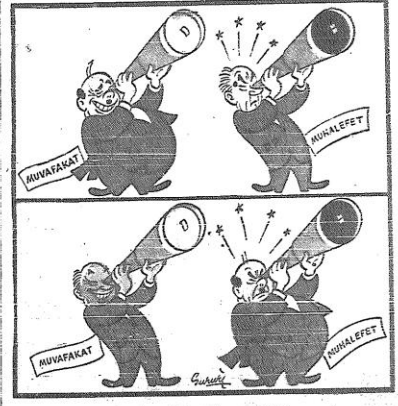
100.000 dolarlık kefalet akcesini ödeyemeyen sanık dün polisçe tıvki edildi

Washington 16 (A.A. ve U.P.) — New-York'ta bir atom casusu yakalandı. Bir atom casusu daha yakalandı.

Hiç yüzünden bir cinayet

Bir soygar saltanatı bir hain oda-bağışını çıkardı

Ankara 16 (Hürriyet) — Bir soygar saltanatı bir hain oda-bağışını çıkardı. Bir soygar saltanatı bir hain oda-bağışını çıkardı.

Pembe görüş - Kara görüş.

